

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Feyza MÜCAHİTOĞLU

OSMANLI RİCÂL-İ DEVLETİ'NDEN BİR ZÂT:
MAHMUD CELALEDDİN PAŞA
(1838-1899)

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Feyza MÜCAHİTOĞLU

OSMANLI RİCÂL-İ DEVLETİ'NDEN BİR ZÂT:
MAHMUD CELALEDDİN PAŞA
(1838-1899)

Danışman

Prof. Dr. Salih TUNÇ

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Feyza MÜCAHİTOĞLU'nun bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İmza)

Üye (Danışmanı) :Prof. Dr. Salih TUNÇ (İmza)

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ (İmza)

Tez Başlığı: Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)

Onay:

Tez Savunma Tarihi : 05/07/2022

Mezuniyet Tarihi : 04/08/2022

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Osmanlı Ricâl-i Devleti’nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Feyza MÜCAHİTOĞLU

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Feyza MÜCAHİTOĞLU
Öğrenci Numarası	20185206010
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Salih TUNÇ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Osmanlı Ricâl-i Devletinden Bir Zât: Mahmud Celaledin Paşa (1838-1899)
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1875744570
Rapor Tarihi	27 Temmuz 2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %2 Alıntılar dahil: %11
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 76 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Salih TUNÇ İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
BİYOGRAFİK ÇALIŞMALAR HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MAHMUD CELALEDDİN BEY'İN DOĞUMU, AİLESİ VEFATI VE EĞİTİM HAYATI

1.1. Doğumu	11
1.2. Ailesi	11
1.3. Vefatı	17
1.4. Eğitim Hayatı	17

İKİNCİ BÖLÜM

MAHMUD CELALEDDİN PAŞA'NIN BULUNDUĞU GÖREVLER

2.1. Osmanlı Devleti'nde Meclis Geleneği	22
2.1.1. Dîvân-ı Hümâyûn	22
2.1.2. Meşveret Meclisi	24
2.1.3. Meclis-i Vâlâ -yı Ahkâm-ı Adliye	24
2.1.4. Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye	25
2.2. Bulunduğu İlk Görevler	26
2.2.1. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit Adasında Âli Paşanın Maiyetinde Bulunması	27
2.3. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet Üyeliği	29
2.4. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Dâhiliye Müsteşarlığı	29
2.5. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Âmedî Kaleminde Görevlendirilmesi	29
2.5.1. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Âmedî Kalemî Görevinden Azledilmesi	30
2.6. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Muhakemat Dairesinde Görevlendirilmesi	30
2.7. Mahmud Celaleddin Paşa'nın İkinci Kez Âmedî Kaleminde Görevlendirilmesi	30
2.7.1. Mahmud Celaleddin Paşa'nın İkinci Kez Âmedî Kalemî Görevinden Azledilmesi	31
2.8. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinde Görevlendirilmesi	32
2.9. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Umur-ı Nafia Komisyonu Azalığı	32

2.10. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Birinci Girit Memurluğu	32
2.11. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Muvazene-i Umumiyye Komisyonu Reisliği.....	33
2.12. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Maliye Nâzırlığı	33
2.13. Mahmud Celaleddin Paşa'nın İkinci Girit Memurluğu	33
2.14. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Hüdavendigâr Valiliği	33
2.15. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Birinci Ticaret ve Nafia Nâzırlığı	35
2.16. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Üçüncü Girit Memurluğu	35
2.17. Mahmud Celaleddin Paşa'nın İkinci Ticaret ve Nafia Nâzırlığı.....	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT MESELESİ

3.1. 20 Ocak 1868 (H. 25 Ramazan 1284) Tarihli Girit Vilayet Nizamnamesi.....	40
3.2. 1869 Tarihinde Paris'te Konferans	44
3.3. Ekim 1878 Tarihli Halepa Mukavelenamesi	46
3.4. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Adaya İlk Kez Gönderilmesi	48
3.4.1. Temmuz 1887 Tarihli İlânname	48
3.4.2. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit Adası Dönüşü Sunduğu Layiha	49
3.4.3. Mahmud Celaleddin ve Ahmed Ratıb Paşaların Sisam Adası'na Uğramaları	49
3.5. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Adaya İkinci Kez Gönderilmesi	50
3.5.1. Mahmud Celaleddin Paşa'nın II. Abdülhamid'e Mektubu	50
3.6. Halepa Sözleşmesi'ne Sınırlama	51
3.7. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Adaya Üçüncü ve Son Kez Gönderilmesi	51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MAHMUD CELALEDDİN PAŞA'NIN ESERLERİ

4.1. Mir'ât-ı Hakikat.....	57
4.2. Ravzatü'l Kâmilîn	63
4.3. Girit İhtilâli Tarihi.....	64
4.4. Münşeât-ı Mahmud Celaleddin Paşa	65
4.5. Âsâr-ı Manzûme	67
4.6. Mecmûa-yı Eş'âr	69
4.7. Müellifi Meçhul Olup Mahmud Celaleddin Paşa'ya Ait Olduğu İddia Edilen Eserler	70
4.7.1. Miftâhü'l Esrâr.....	70
4.7.2. Ahlâk.....	71

SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	76
EKLER.....	87
ÖZGEÇMİŞ.....	102

KISALTMALAR LİSTESİ

Bknz	Bakınız
BEO:	Bâb-1 Âli Evrak Odası
BOA	T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
DH.SAİD.d	Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
H.	Hicri
HR.SAİD	Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Belgeleri
HR.MKT	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
Hız.	Hazreti
İ.DH	İrade-i Dâhiliye
İ.MTZ.GR	Eyalat-1 Mümtaze İradeleri- Girid İradeleri
İ.MTZ.SM	Eyalat-1 Mümtaze İradeleri- Sisam İradeleri
M.	Miladi
MB.İ	Mabeyn Evrakı- Mabeyn-İrade
S.	Sayı
Prof.	Profesör
R.	Rumi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu

OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Vb.	Ve Benzeri
Y.EE	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZJ	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.HUS	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.PRK.TKM	Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM	Yıldız Perakende Evrakı Umumi

ÖZET

19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisi açısından önemli bir dönemdir. Siyasi olaylar, anayasal düzenlemeler ve hareketler bu dönemi önemli kılan hususlardandır. Bu olayların önemli olması, bu olayları yöneten devlet adamlarını da önemli kılmaktadır. Kendi dönemlerinin “Paşalar veya Bâb-ı Âlî” Dönemi olarak anılmasında etkili olan bu devlet adamları, çok yönlü kişilerdir. Bildikleri dillerin yanında ilgilendikleri alanlarla da ön plana çıkan bu devlet adamlarından biri, Mahmud Celaleddin Paşa’dır. 1838’de İstanbul’un Vefa semtinde dünyaya gelen Mahmud Celaleddin Paşa, Çorluluzâde ailesine mensuptur.

Döneminin aydınlarından olan Mahmud Celaleddin Paşa, tarihçiliğinin yanı sıra, devlet adamlığı, hattatlık ve musikişinaslığı ile bilinen devrinin önemli simalarındandır. Bulunduğu devlet görevleri esnasında yazdığı eserler çok değerli olup, yaşadığı dönemin olaylarını yaşayan bir gözle anlatması bakımından öneme haizdir. Birçok önemli görevde bulunmuş olan Paşa’nın, en dikkat çekici görevi Girit’te bulunduğu dönemdir. İç karışıklıkların arttığı, diğer devletlerin müdahale sahası haline gelen Girit’teki asayiş problemlerini çözmeye çalışmıştır. Burada suikaste uğrayan Mahmud Celaleddin Paşa, İstanbul’a dönerek vefatına kadar burada kalmıştır.

Bu çalışmada devrinin önemli simalarından olan Mahmud Celaleddin Paşa’nın bulunduğu dönemin siyasi olayları, ailesi, bulunduğu ilk görevler ve eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahmud Celaleddin Paşa, Bâb-ı Âli, Girit, Çorluluzâde.

SUMMARY
ONE OF THE OTTOMAN STATESMAN: MAHMUD CELALEDDIN PASHA
(1838-1899)

The nineteenth century is a significant period in terms of Ottoman bureaucracy. Political events, constitutional regulations and movements are among the issues that led that period to be crucial. The significance of these events makes politicians who managed those events remarkable people in the same way. Those politicians who were influential in the naming of their periods as period of “Pashas” or “Bab-i Ali” are versatile people. One of those politicians who stood out with the languages they know as well as the fields they are interested in is Mahmud Celaleddin Pasha. Mahmud Celaleddin Pasha, who was born in Vefa Istanbul in 1838, is a member of the Çorluluzade family.

Mahmud Celaleddin Pasha, among the most prominent intellectuals of his era, is recognized as one of the most notable figures of his period by virtue of his statesmanship, penmanship and musicianship, as well as his historian personality. The works that he wrote during his state duties are rather precious in terms of telling the events of its own period by living perspective. The most remarkable duty of Pasha, who has many important duties, was the period that he was in Crete. He tried to solve the security problems in Crete that became the intervention area of the other states and the place that domestic disturbances increased in. Mahmud Celaleddin Pasha, who survived assassination attempt in Crete, returned to Istanbul and remained there until his death.

In this study, the political events, family, works and first duties of Mahmud Celaleddin Pasha, who was one of the most eminent figures of his time, were examined.

Keywords: Mahmud Celaleddin Pasha, Bâb-ı Âli, Crete, Çorluluzâde.

TEŞEKKÜR

Bir çalışmanın ortaya çıkması için gerekli olan en önemli şey, etrafımızda bize destek olan insanların varlığıdır. Bu varlık, bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok büyük bir role sahiptir. Bu nedenle bana her daim destek olan, her daim yanımda olan insanlara buradan teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Öncelikle ihtiyacım olduğu her an yanımda olan, engin bilgisiyle, sabırla ve inceliğiyle iyi bir tez yazmam için çaba gösteren değerli danışmanım Prof. Dr. Salih TUNÇ hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Değerli desteğiyle bana her zaman yardımcı olan, çalışmamın hazırlanması için maddi ve manevi desteğini gördüğüm değerli dostum Gülenda ATAY'a, bu zorlu süreçte bana güvenini her daim diri tutan, motivasyon kaynağım, biricik annem; Serpil MÜCAHİTOĞLU'na, babam; Kemal MÜCAHİTOĞLU'na ve kardeşlerime sonsuz teşekkür ederim.

Feyza MÜCAHİTOĞLU

Antalya, 2022.

ÖNSÖZ

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, siyasi ve toplumsal alanda bir dönüşüme girmiştir. Bu dönüşümde rol oynayan devlet adamları, şüphesiz o dönüşümün mimarlarındandır. Bu mimarların hayatlarının incelenmesi, dönemin olaylarının da aydınlatılmasına olanak sağlayacağından ötürü, bu çalışma Mahmud Celaleddin Paşa'nın hayatını konu almaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünü, Mahmud Celaleddin Paşa'nın doğumu, ailesi ve eğitim hayatı teşkil etmektedir. Bu bölümde büyük oranda arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. İkinci bölüm ise Paşa'nın bulunduğu görevlerden oluşmaktadır. Bu bölümde, yine arşiv belgeleri ve Mahmud Celaleddin Paşa'yla ilgili yazılan kitaplardan yararlanılmıştır. Üçüncü Bölüm, Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit'te bulunduğu dönemi teşkil etmektedir. Bu bölümde Osmanlı arşivinin dışında, TBMM arşivinden yararlanılmış, bu bölgede ilan edilen nizamnameler incelenmiştir. Son bölüm olan dördüncü bölüm ise Mahmud Celaleddin Paşa'nın yazarlık yönünün vurgulanması bakımından önemli olan eserlerinden oluşmaktadır. Bu eserlere ise genel olarak, İstanbul Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi kütüphanelerinden ulaşılmıştır.

Bu çalışma hazırlanırken büyük oranda Osmanlı Arşivinden yararlanılmıştır. Arşivdeki, Mahmud Celaleddin Paşa'nın yaşadığı dönemi kapsayan belgeler, kronolojik sıraya göre tasnif edilerek transkribe edilmiştir. Ayrıca Taha Toros arşivinden büyük ölçüde yararlanılmış, oradaki yazılı ve görsel belgeler çalışmaya eklenmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın eserlerini konu alan bölümde İstanbul Üniversitesi Nadir eserler Koleksiyonu, yine Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonundan yararlanılmıştır. Bu noktada Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu da yine yararlanılan kaynaklardandır. Çalışmayla ilgili diğer kaynaklar ise birbirleriyle karşılaştırılarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda da belirtildiği üzere dönemin olaylarını her açıdan kavramak ve dönemin devlet adamlarının yalnızca bir işle ilgilenmeyip çok yönlü olduklarını vurgulamaktır. Bir diğer amaç, çalışmanın konusunu teşkil eden Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'nın Damat Mahmud Celaleddin Paşa'yla karıştırılmasıdır. Bu noktada Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'dan bahsedilirken Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın fotoğraflarının paylaşılması, bu yanlışın düzeltilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu sebeple çalışma, Osmanlı Devletinin son dönemlerinin önemli simalardan olan Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'nın isminin, sonraki nesillerin ibret alması için kaleme aldığı eserlerinin ve fotoğrafının unutulmaması için hazırlanmıştır.

Bu noktada, en büyük teþekkürü, danışmanım olan yardımını hiçbir zaman üzerimden çekmeyen, her zaman anlayışlı ve kibar yaklaşımıyla yanımda olan ve bu konuyu seçeceğim zaman bana destek veren Prof. Dr. Salih TUNÇ'a borçluyum.

Feyza MÜCAHİTOĞLU

Antalya, 2022

BİYOĞRAFİK ÇALIŞMALAR HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Tarihyazımında aktarılan olayların genel olarak insan üzerinde yoğunlaşması, çalışmaların da paralel olarak bu minvalde ilerlemesi gerekliliğini doğurmuştur. Fakat durum tam tersine evrilerek, olaylar daha çok kendi çerçevesinde yazılmış ve genel olarak çalışmalarda insan soyutlanmıştır. Tarihin konusunun aslında insan ve insanın yaptıkları olduğu gerçeği, (sonuçları insanları etkileyen doğa olayları bu tanımın dışında bırakılmıştır) tarihyazımında da insanın özne olarak alınması gerektiği hususunu ön plana çıkarmaktadır. Bu sebeple biyografi türünün tarihyazımında kullanılması gerekliliği doğmuştur.

Türkiye’de tarih, bir kahraman çevresinde, başrolün o kahraman olduğu şekliyle hikâyeleştirilip anlatılmaktadır. Tarihyazımında ise bu durumun tam aksine olarak başrol olan kahraman, figüran durumuna düşürülerek soyutlanmıştır. Yine Türkiye’deki ideolojiler, particilik, vb. gibi siyasetin gerektirdiği durumlar, insan figürüyle özdeşleştirilmekle beraber, insan burada anlatı çerçevesinde başrol olmaktadır. Fakat yazım kısmına gelindiğinde bu durum anlatılandan çok farklıdır.¹

Osmanlı Devleti’nde biyografi türünün ilk örneklerinin 15. yüzyılda verildiği bilinmektedir. İslam tarihçilik geleneğindeki biyografi türü, “tabakat ve teracim-i ahval” olarak adlandırılmakla bu gelenek Osmanlı tarihçilerini etkilemiştir.²

Önceleri biyografi türü kısa kısa yazılmıştır. Bunun dışında biyografinin genel olarak salt bir metin olarak verilmediği, metnin içinde bir bölüm olarak verildiği bilinmektedir. Gelişmeye başlayan ve tarihyazımında yer edinmeye başlayan biyografi çalışmalarının handikapı, elde edilen verilerin yetersizliğidir. Herhangi bir resmi görevde bulunmayan insanlar hakkındaki verilerin eksikliği bu konudaki sorunlarından biridir. Bunun sebebi ise devlet-vatandaş ilişkisinin belli sınırdan kalması ve verilerin, devletin ilişki kurduğu (resmi görevde) insanlar üzerinde yoğunlaşmasıdır.³

“Tarihselcilikten ilham alan geleneksel biyografi asla ‘Biyografiyi kim hak eder?’ sorusunu tartışmamıştır. Cevap yeterince açık görünmüştür: Eğer bir kişinin; siyaset, sanat, bilim veya ekonomi alanındaki bir başarısıyla standart bir sözlükte en azından bir madde sahibi değilse, o kişinin biyografisi olmayacaktır. Uzun bir müddet, sadece ‘Büyük Şahsiyetler’e olan odaklanma(yaygın olarak kabul edilen)bir doğa kanunuydu.”⁴

¹ Akyıldız, 2017:220.

² Emecen, 1999: 83.

³ Akyıldız, 2017: 221-226.

⁴ Kırmızı, 2019,37.

Biyografi çalışmalarındaki bir diğer sorun, çalışılan insanın çocukluk dönemine ait verilerin eksikliğidir. Yine bu konudaki bir diğer sorun, köken ve meslek itibarıyla bilinen insanların dışındaki, insanlar hakkındaki veri yetersizliğidir. Son olarak Osmanlı ricâl-i devletinin, devlet geleneği gereği olarak sınıflaşmaya girişmemesi ve yine devlet geleneğine bağlı olarak ailelerin siyasi gücü kendilerinden sonra gelen nesillere aktararak merkezi otoriteyi sarsamaması sebepleriyle bir yapılanmaya girişilmemesi bu gruplarla ilgili “özel bir arşivin” olmaması sonucunu doğurmuştur.⁵

Bu çalışmanın biyografi türünde seçilmesinin nedeni, tarihin konusu olan aktörün tam olarak insan olması gerçeğiyle açıklanabilir. Bu çalışma hazırlanırken arşiv belgelerinden önemli ölçüde yararlanılmıştır. İkincil kaynaklardan da yararlanılmış fakat bu hususta objektiflik mefhumu gözönünde bulundurularak tarih kişiselleştirilmemeye çalışılmıştır. Bu noktada, konuşmalarda, yazılarda kimi zaman yerden yere vurulan, kararları acımasızca eleştirilen, insan olmanın doğası gereği hata yapma olanağının üzerlerinden çekilip alındığı tarihi karakterlere bir özür borçlu olunduğunu belirtmek istiyorum. Kendilerine yalnızca tanrıya mahsus hasletler yüklenmiş, hata yapmalarına değil olanak tanımayı, bunun düşünülmediği bir durum söz konusudur. Konuşmalara ve çalışmalara konu olan insanların artık aramızda olmayışları ve bu suretle kendilerini savunamıyor oluşlarını gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Bu çalışma, bu düşüncelerle hazırlanmıştır. Yine bu çalışma, hayatta olmayan ve kendisini savunacak güçte olmayan insanların hayatlarını; kendilerini savunma hakları ellerinden alınmadan, anlatmayı amaçlamaktadır.

⁵ Akyıldız, 2017: 226-227.

GİRİŞ

Osmanlı devlet ricâlinden olan Mahmud Celaleddin Paşa'nın hayatını konu alan bu çalışmaya başlamadan evvel hem giriş mahiyetinde olması, hem de Mahmud Celaleddin Paşa'nın yaşadığı dönemin daha iyi anlaşılması bakımından devlette meydana gelen bazı önemli olayların kronolojik olarak verilmesi bu çalışmayı daha anlaşılır kılacaktır. Paşa'nın bulunduğu görevlerde Osmanlı Devleti'nde nasıl bir siyasi havanın hâkim olduğu, bulunduğu devlet görevlerini anlamak açısından önem arz etmektedir. İlk olarak paşanın doğumuna tekabül eden Tanzimat Fermanı incelenecek olup, fermanın nasıl bir siyasi havada ilan olunduğunun da aktarılmasıyla konu anlaşılır kılınacaktır.

Fermanın hazırlayıcılarından olan en büyük unsur imparatorluğun bazı hususlarda eski gücünü kaybetmesiydi. Bu gücün önceki dönemlere göre kaybedilmiş olma durumu, bir mukayese sonucu anlaşılmaktadır. Bu mukayese, Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan diğer devletlerin, birçok alanda ilerlemiş olmaları ve modern dünyanın gelişimine ayak uydurmalarıyla ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın ilerleyişini görmediği hususunda bir saptama konuyu hedefinden saptırma olur. Osmanlı Devleti'nin hâlihazırdaki konumu buna izin vermez. Zira Balkanlar aracılığıyla Avrupa'yla temas içerisinde olan Osmanlı'nın, gelişen Avrupa'yı görmemesi gibi bir durum söz konusu olamaz. Bu durum şöyle açıklanabilir; Osmanlı Devleti'nin birçok savaşta Batı'ya galip gelmesi, Batı'ya yukarıdan bakmasını sağlamıştır. Bu yukarıdan bakma durumu, Osmanlı Devleti'nin “kendi kendine yetme” düşüncesiyle de açıklanabilir. Müslüman bir devlet yapısında olan Osmanlı Devleti, kendinden olmayan Hristiyan devletlerle kendini eşit görmemekte ve bu suretle de ikili ilişkilere girmemekteydi. Bunun uzantısı ise diğer ülkelerde temsilci kurumu adı altındaki elçiliklerin açılma durumunun olmamasıydı. Bu durum diplomatik ilişkilerde eksiklik meydana getirip, gelişen Avrupa'nın ne yollarla geliştiğinin, nasıl bir yapıda olduğunun anlaşılmasına neden olmaktaydı. Buna paralel olarak diğer devletlerin Osmanlı bünyesindeki elçilikleri; devlet yapısı, siyasi ve sosyal olaylar hakkında her türlü bilgiye sahip olarak ve bu suretle Osmanlı'yı yakından tanıyıp hamlelerini ona göre dizayn etmelerini sağlamaktaydı.⁶

⁶ Yıldız, 1993a: 206-207.

Bu suretle Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketleri bağlamında ortaya koyduğu düzenlemelerin, hangi olay sonucunda gerçekleştiği ve bununla beraber ağırlıklı olarak devletin hangi kademelerinde görüldüğünü incelemek konuyu anlaşılır kılacaktır.

Devletteki yenileşme hareketleri daha ziyade askeri alanda yapılmıştır. Bunun sebebi ise kurulduğundan itibaren gaza ve cihat politikası, devlet mekanizmasının asıl nüvesini oluşturmuş Osmanlı'da, asıl amaç cihan hâkimiyeti olmakla beraber bu yolla toprak fetihleri yapıp fethedilen yerleri şenlendirmektir. Devletin asıl amacının toprak fetihleri suretiyle cihan hâkimiyeti olması, ilk bozulmaların daha doğrusu, bozulan yapılarda ilk fark edilen yapının, askeri yapı olmasını sağlamıştır. Bunun fark edilmesi ise girişilen ikili mücadelelerde Osmanlı Devleti'nin başarısız olması ile ortaya çıkmıştır. Daha açıklayıcı olması bakımından bu durumu, insan-devlet örneği üzerinden incelemek daha doğru olacaktır.

Nasıl ki insanın, hayatı, doğum-yaşam-ölüm üçgeninde giriş-gelişme ve sonuç bağlamında ilerliyorsa devletlerin ömrü de İbn-i Haldun tarafından insan ömrüne benzetilmiştir. Bu üç durum hakkında bilgi veren İbn-i Haldun devletlerin de insanlar gibi bir ömrü olduğuna işaret ederek bu ömrü, üç neslin ömrü örneğiyle bağdaştırmaktadır. Ona göre, ilk nesil evvela göçebe hayat ve zorluklarına uygun vaziyette yaşayabilirler. İbn-i Haldun, bu nesli, “asabiyetlerini koruyan” şeklinde tanımlayarak güç birleşimini kastetmiş ve bu yolla insanların onlara boyun eğdiğini belirtmiştir. İkinci nesilden bahseden İbn-i Haldun, artık göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçildiğini, eskisi gibi asabiyet unsurunun olmadığını, şartların iyileşerek, ekonomi ve refah seviyesini yükselttiğini ve yönetimin artık bir kişinin elinde toplandığını belirtir. Son olarak üçüncü nesli tanımlayan İbn-i Haldun, asabiyetin ortadan kalktığını, lüks yaşamaya dalarak eski hasletlerin kaybolduğunu, savaş zamanlarında önceki gücü kaybettiklerinden ötürü düşmana karşı koyamadıklarından, içlerinden bazılarının çıkarak devleti bir süre daha ayakta tutmaya çalıştıklarını aktarır. Devletin “ihtiyarlık” çağına gelmesini bu üç neslin örneği vasıtasıyla aktaran İbn-i Haldun, bu vesileyle devletin, üç nesil içerisinde ihtiyarlık çağına ereceğini aktarır.⁷ İbn-i Haldun'un, devleti canlı varlık olan insana benzetmesi, devletin de insanlar gibi canlı ve hastalanabilir bir yapıda olduğu örneğini destekler niteliktedir.

Bu durumun belki de ilk nüvesi Girit'in muhasarasında ortaya çıkmıştır. 24 yıl muhasarası devam eden Girit, 1669'da Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁸ Bir diğer durum ise 1699 tarihinde Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasını sağlayan ve 1683 tarihinde meydana gelen II. Viyana Kuşatması'dır. Kuşatmanın başarısız olması neticesinde Kutsal İttifak adı

⁷ İbn-i Haldun, 2004: 241-242.

⁸ Kaçar, 1994: 15.

verilen birliğe karşı tam 16 yıl süren savaş böylelikle başlamıştır. Kuşatmanın birçok nedenden dolayı başarısızlıkla sonuçlanması, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katline neden olmuştur.⁹ Savaş aynı zamanda, ordunun mental ve fiziksel yorgunluğuna neden olmakla kalmayıp birçok toprak kaybını da beraberinde getirmiştir. 16 yıl süren savaşlarda ordunun ihtiyaçlarının giderilmeye çalışılması paralel olarak halka vergiler konulmasına yol açmıştır.¹⁰ Savaş sonunda Osmanlı Devleti, kaybettiği yerleri geri almak düşüncesiyle anlaşma imzalamayı kabul etmiş ve 1699 tarihinde Karlofça namıyla bir anlaşma imza edilmiştir. Karlofça Anlaşmasından sonra kaybedilen toprakların, yukarıda da belirtildiği üzere “istirdad” politikası gereği geri alınması planlanmış ve bu suretle de mücadeleler devam etmiştir. Böylelikle, Osmanlı-Rus Barışı, 1710 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından Prut Anlaşması, 1714'te Venedik'e harp ilanı ve ardından Avusturya'ya harp ilanı, Pasarofça Anlaşması, 1769'da tekrar eden Osmanlı-Rus Savaşı, 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşması gibi olaylar meydana gelmiştir. Görüldüğü üzere Viyana Kuşatması'yla başlayan ve devletin topraklarını genişletmek istemesi durumu; toprakların kaybedilmesine, ardından geri alma düşüncesi, yukarıda belirtildiği üzere türlü mücadelelere girişmesine neden olmuştur. Birbirine bağlanmış bu olaylar zincirinde bundan böyle Osmanlı Devleti, topraklarını genişletme bağlamında politik tutumunu, mevcuttaki topraklarını koruma politikasına dönüştürmüştür. Mustafa Turan, Karlofça Anlaşması'nın bir *siyasi çözümlenin* başlangıcı olduğunu vurgulamakla beraber Karlofça ile başlayan bu sürecin nasıl bir dönemin varlığına öncülük ettiğini “siyasi çözümler” tanımıyla anlaşılır biçimde ortaya koymuştur.¹¹

İlk reformların askeri yapı üzerinden başladığı yukarıda belirtilmiş ve bu suretle konunun gidişatı bu reformları gerektiren olayların anlatılması yönüne çevrilmiştir. Askeri yapıyla ilgili ne gibi reformları yapıldığı konusu önemlidir. Osmanlı âleminin ilgisini, Batı'ya çeken İbrahim Müteferrika, Usulü'l- Hikem fi Nizamü'l-Ümem adlı eseriyle askeri alandaki Batı üstünlüğü Osmanlı'ya anlatmayı amaç edinerek dikkati bu yöne çekmiştir. Bu minvalde ilk yenilik Claude Alexandre Comte de Bonneval tarafından getirilmiştir. Bu kişi 1729 tarihinde Osmanlı'ya iltica eden Fransız asıllı bir asker olup, sonraları müslüman olarak, Humbaracı Ahmed Paşa ismiyle anılmıştır.¹²

Havan silahı vasıtasıyla görülemeyen hedeflere atılan bombalara humbara denilmektedir. Bu adla anılan Humbaracılar Ocağı, erken dönemden itibaren Osmanlı'da

⁹ Mustafa Nuri Paşa, 1979: 283-284.

¹⁰ Mustafa Nuri Paşa, 1980: 17,20.

¹¹ Turan, 1998: 404-411.

¹² Kaçar, 1994: 15-18.

varlığını sürdürmüş olup, 17. yüzyılın sonlarına doğru yetkinliğini kaybetmiştir. I. Mahmud devrinde Humbaracıbaşı olarak tayin olunan Ahmed Paşa önemini yitiren bu ocağı tekrar ıslah etmeye görevlendirilmiştir. Bu ıslah işlemi Avrupalı tarzda bir ilerleme gösterecektir. Buradaki askeri birlik, belirli bir teşkilatlanma ile sınıflandırılarak temelinin hesap ve hendese olduğu bir eğitime tabi tutulmuştur. Burada aynı zamanda Geometri dersi de verilmektedir. Humbaracı Ahmed Paşa aynı zamanda havan ve top döktürerek alandaki ihtiyacı karşılamıştır. Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine, yine ihmale uğrayan bu ocak, III. Selim zamanında düzenlenmeye çalışılmıştır. Sonraki zamanlarda ise bu ocağa bağlı olan Mühendishane-i Berri Hümayun kurulmuştur.¹³ Modern anlamda, teşkil edilen kurumsal bünyedeki ilk mektep Mühendishane-i Bahri Hümayun'dur. Bu mektebin açılmasında bazı önemli olaylar etkili olmuştur. Zira bu olaylardan biri 1768 Osmanlı- Rus Savaşında Osmanlı Devleti'nin teknik açıdan yetersiz kalmasıdır. Tabi bu dönemde bir Topçu Mektebi açılmış, fakat bu savaşın gidişatına etki etmemiştir.

Ardından 1770 senesine gelindiğinde Çeşme Baskınının meydana gelmesi Osmanlı donanmasının yeniden yapılandırılması gerektiğini gözler önüne sermiş ve bu suretle bir deniz mühendishanesi açılması şart olmuştur. Okulun açılış tarihi ile ilgili olarak birçok kaynak 1773 tarihini vermektedir. Fakat Kemal Beydilli'ye göre bu tarih Toderini'den alınmış olmakla beraber hatalıdır. Fransız belgelerine göre okulun açılma tarihi 1775'tir. Bu okul tersanede gemilerin çekildiği boş bir alanda açılmış olmakla beraber öğrencileri oldukça ileri yaşlarda ve az sayıdadır. Buradaki öğrenciler Baron de Tott'un elemesinden geçmekteydiler. Başlangıç seviyesinde Matematik bilen eski kaptanlar ve devlet memurlarının çocukları bu okulun öğrencilerini teşkil etmekteydi. Okulun nizamnamesi 1776 tarihinde yayımlanmıştır. Bu okulda Fransız hocalar da ders vermekte ve Fransa'dan getirtilen aletler vasıtasıyla ders işlenmekteydi. Burada Matematik ağırlıklı bir eğitim verilmekteydi. Ayrıca bu derse sadece, seçilen mevcut konumdaki öğrenciler değil, aynı zamanda da bu konuda hevesli kişiler de katılmaktaydı.¹⁴ Bu okul, 1781 tarihinde Mühendishane-i Tersane-i Amire adıyla anılmaya başlandı. Yerin darlığı sebebiyle okul farklı bir yere taşındı. Bu suretle dersler de tekrar düzenlenerek Fransa'dan getirtilen mühendisler eğitimi olarak okul programına eklendi. Bahsedilen bu hocalar aslında kara mühendisleri idi. Bu şekilde bir gruptan seçilmelerinin nedeni ise Mühendishane-i Berri Hümayun'un kurulmasının düşünüldüğü anlamına gelmekteydi. Burada ders dili Fransızca olup Ermeni bir mütercim aracılığıyla Türkçe'ye çevrilmekteydi. Osmanlı- Rus/Avusturya savaşının çıkmasıyla Fransız hocalar ülkelerine geri dönmüş, Gelenbevi Efendinin de vefat etmesi

¹³ Halaçoğlu, 1998: 349-350.

¹⁴ Beydilli, 2020a: 513.

üzerine bu okul zayıflayarak yeni bir okulun kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu okul böylelikle Mühendishane-i Berri Hümayun adını almıştır. Bu okulda Matematik dersinin dışında Coğrafya dersi, Gemi İnşası gibi dersler de verilmiştir. 19. Yüzyılın başlarında bu okulun gereksiz olduğu düşünüldükçe hocaların da maaşlarının yetersiz olması hasebiyle eğitim ihmal edilmiştir. Birçok hoca işten çıkarılmıştır. Buradan büyük bir hayal kırıklığı ve umutsuzlukla çıkan hocalar, geçimlerini idame ettirmek maksadıyla başka işlere başlamışlardır. Bu durumu fark eden Koca Hüsrev Paşa bunu bir raporla dile getirmektedir. 1830 tarihinde bu okul Heybeliada'ya, 1838 tarihinde Tersane Paşa Konağını bulunduğu tepeye taşınmıştır. 1846'da tekrar Heybeliada'ya taşınan okul, bugün Deniz Harp Okulu bünyesindedir. ¹⁵

Mühendishane-i Berri Hümayun ise III. Selim döneminde 1795 tarihinde açılmıştır. Viyana'ya gönderilen Ratıp Efendi'nin, askerlik ve mühendislik ile ilgili gözlemlediği hususlar bunun teşkiline katkı sağlamıştır. Bu okul birçok isimle anılmaktadır. Okulun binasının alt katında bir de matbaa bulunmaktadır. Birinci sınıflara teknik dersler verilmekte olup, ders programında Arapça ve Fransızca dersler de bulunmaktadır. Sınıf seviyeleri ilerledikçe verilen dersler de orantılı olarak değişmekte, üst sınıflarda daha ağır dersler verilmektedir. Aynı zamanda astronomi de burada verilen dersler arasına girmiştir. Burada bir de kütüphane mevcuttur. Ayrıca bu okul önce Humbara ve Lağım Ocakları'na bağlı idi. Bu bağlılık, 1806'da ortadan kalkarak bu okulu daha müstakil ve daha kurumsal bir düzeye getirmiştir. Bu okulun da eğitimi, deniz mühendishanesi gibi bir süre sekteye uğramış, 1826 tarihinde ise Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla buradaki eğitim tekrar önem kazanmıştır. Mühendishane-i Berri Hümayun'un önemini yitirdiği dönemlerde çok geriye gidilmiştir. Bu konu hakkında II. Mahmud'a raporlar sunularak buranın ıslahı konusu gündeme gelmiştir. Bu hususta düzenlemeler yapılmıştır. Bu okulun bir diğer amacı, ileriki dönemlerde yabancı hocalara gerek kalmadan bu okulda yetiştirilen hocaların ders vermesini sağlamaktır ve bu büyük ölçüde sağlanmıştır. Yetiştirilen bu kadro birçok işte de kullanılmıştır. En dikkat çeken işlerinden birisi de Fransızca bilmeleri hasebiyle Rum tercümanların yerlerini almalarıdır. Bu okul birçok değişime ve dönüşüme uğramış olup, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin ilk çekirdeğini oluşturmaktadır. ¹⁶

Askeri alandaki bir diğer yenilik ise Tıphane-i Amire'dir. Bu okul, II. Mahmud döneminde Mustafa Behçet Efendi'nin destekleri sonucu 14 Mart 1827 tarihinde kurulmuştur. Bu okulun kurulmasındaki amaç, Tıpta ileri düzeyde olan Avrupa'nın eğitiminin örnek

¹⁵ Beydilli, 2020a: 513-514.

¹⁶ Beydilli, 2020b: 515-516.

alınmasıyla Asakir-i Mansure-yi Muhammediye ordusuna hizmet edecek eleman yetiştirmektir.

¹⁷ Bunların dışında Cerrahhane-i Mamure, Mekteb-i Ulum-i Harbiye, gibi okullar da açılmıştır.

Devletteki yenileşme hareketlerinin daha ziyade askeri alanda yapıldığı belirtilmekle beraber, bu alanda ne gibi reformlara gidildiği de belirtilerek Tanzimat'a giden yolda yapılan birtakım düzenlemelere yer verilmiş ve konu daha anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Bu konudaki bir diğer husus ise Tanzimat'ın gayrimüslimler ile ilgili içerdiği maddelerdir. Konunun Tanzimat'a gelecek olması gayrimüslimlerle ilgili de birtakım bilgiler verilmesini zorunlu kılmaktadır.

Karlofça Anlaşması'nı ihtiva eden kısımda da görüldüğü üzere Küçük Kaynarca Anlaşmasına da yer verilmiştir. Bu anlaşmayla Rusya'nın Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Ortodoks tebaanın hamiliğini üstlendiği meselesi tartışmalı olarak devam etmektedir. Anlaşma maddelerine bakıldığında 7. ve 14. Maddelerde Rusya'nın Ortodokslar üzerinde himaye hakkı elde ettiği durumu söz konusu değildir. Bu maddeler yanlış değerlendirilmiştir. Öyle ki Osmanlı'da yaşayan Hristiyan halkların yine Osmanlı himayesinde bulunacağı, yani Osmanlı'dan başka koruyucularının olmadığı belirtilir. Yine maddelerde, İstanbul'da bulunan elçilerin, kilise ve görevlileri hakkındaki isteklerinin dikkate alınacağı, İstanbul Beyoğlu'nda bir Rus kilisesi açılması maddelerde yer almaktadır. Bir himaye hakkı durumunun nereden geldiği merak konusudur. Bunu üç temel noktaya dayanarak aktaran Osman Köse, birinci noktada, II. Katerina'nın anlaşmadan sonra yayımladığı manifestoda İstanbul'da Rus Kilisesi yapımı ve Eflak-Boğdan üzerindeki Ortodoks halkı temsil hakkı meselesi yanlış tefsir edilmiş ve bu Osmanlı geneline yayılarak bir himaye durumunu ortaya çıkarmıştır. İkinci noktada ise Köse, Rus Kilisesi tabirinin Fransızca tercümede Rum kilisesi şeklinde telaffuz edildiğini ve bunun diğer dillere Rum kilisesi şekline çevrilmesinin bir himaye durumu olarak değerlendirildiğini desteklemiştir. Üçüncü noktada ise Avusturya elçisi Thugut, anlaşma maddelerini görmeksizin verdiği beyanatta bir hamilik durumunun olduğunu belirtmiştir. Bu şekildeki değerlendirmeler ve yanlış tefsirin sonucu hamilik durumunun maddelerde yer aldığı yanlışlığı ortaya çıkmıştır. ¹⁸

Karlofça Anlaşması ile su yüzüne çıkan çözülme, katlanarak devam etmiş Küçük Kaynarca Anlaşmasına kadar gelmiştir. Hamilik durumunun Küçük Kaynarca ile olduğu yanlışlığına açıklık getirilmiştir. Fakat ileride hamilik durumunun varlığı mümkün müydü, sorusunun cevabı bu bölümün yönünü Şark Meselesine ve oradan da nihai hedef olan Tanzimat

¹⁷ Sarı, 2015: 125.

¹⁸ Köse, 1997: 216-222.

Fermanına çevirmektedir. Şark Meselesi, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla elindeki toprakların paylaşılması şeklinde genel bir ifade ile tanımlanmaktadır. Fakat bu tanımlama dönemsel çerçevede, farklı değerlendirmelerle politikalar geliştirilmesini de mümkün kılmıştır. Bu kavramın dönemsel çerçeveye göre farklı yorumlanması durumu birçok kaynakta da görüleceği üzere Türklerin Anadolu'ya gelişlerine değin götürülmektedir. Bu durum, genel manada Düvel-i Muazzama tarafından Türklerin bir tehdit olarak görülmesinden ileri gelmektedir. Düvel-i Muazzamanın çeşitli dönem ve olaylarda Osmanlı Devleti'ne karşı, farklı şekillerde tecelli eden ve birbirleri arasında cereyan eden rekabetlerinin tümü aslında bu kavramın içinde barınmaktadır. 1354'ten 1683 yılına kadar olan dönemin, Şark Meselesinin birinci safhasını oluşturduğu kanaati mevcuttur. Kimi kaynaklara göre bu mesele Türklerin Anadolu'ya ayak basmalarıyla başlarken¹⁹, kimilerine göre ise Türklerin Rumeli'ye ayak basmalarıyla başlamıştır. Böylece süreç safhalara ayrılmıştır. İlk safhada Osmanlı'ya karşı bir savunma durumu hâkimdir. Osmanlı fetihleri yoluyla ellerinden çıkan toprakların çıkmasını engellemek birinci safhanın genel tanımlarından biridir. İkinci safha ise 1683 tarihindeki Viyana Bozgunu sebebiyle Osmanlı, artık savunmaya geçerek güçlü devletler tarafından topraklarının paylaşım projelerine dâhil edildiği bir konumdadır. Bu projeler, Düvel Muazzama'nın birbirleriyle de olan rekabetlerini körüklemiştir. Öyle ki kimi zaman Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğine olan inançları, zamanla toprakların paylaşılması şekline evrilerek rekabetin geçtiği süreci göstermiştir²⁰.

Bu tanımlamaların ardından Şark kavramının kullanılmaya başlandığı olaya gelinmesinde fayda vardır. Şark Meselesi siyasi bir terim olarak 1815 tarihinde gerçekleşen Viyana Kongresi'nde kullanılmıştır. Kongre sırasında Rus çarının konuyu Osmanlı Devleti'ne ve buradan da Osmanlı'da yaşayan Hristiyan tebaaya getirmesi bu durumun belirtilen tanımla ortaya konmasını sağlamıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere farklı manaları barındıran safhaların dışında birbirine yakın dönemlerde de Şark Meselesi, farklı durumları ihtiva eder biçimde anlam kazanmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma şeklindeki anlam, 20. yüzyılda Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması yerine, toprakların paylaşılması şekline evrilmiştir.²¹

Rus çarının konuyu Osmanlı'da yaşayan halklara getirmesi Şark Meselesi kavramının bir nevi özünü oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'ni zora sokmak, bu halkları kullanarak daha

¹⁹ “Türklerin Anadolu'ya girmesiyle ve 1071'de Malazgirt'te Bizans'ı mağlup etmeleriyle “mesele” ortaya çıkmış ve Hristitan âlemi de meseleyi büyütmemek, mümkün olursa halletmek için çareler aramaya başlamıştır”; Yıldız, 1993b: 20.

²⁰ Beydilli, 2010: 352-354.

²¹ Karal, 1999: 48.

kolay olacağından bu mesele ya da sorun, bu halklar üzerinden ilerleyerek bu bölümün de yol haritasını çizecektir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti içerisinde farklı birçok halk grubu yaşamıştır. Bu farklılıklar; din, dil, ırk ve mezhep çerçevesinde gelişim göstermiştir. Bu farklılıklardan bir sınıflandırma dâhilinde kategorizasyon yapılırsa eğer, Osmanlı Devleti'ndeki mezkûr farklılıklar dini açıdan iki grup halinde tanımlanabilir; Müslümanlar ve Gayrimüslimler. Devletin merkez noktası Müslümanlar olup, Gayrimüslimler diğer birçok dine mensuptular ve Osmanlı Devleti'nde serbestçe yaşayabilmekteydiler. Devlet yönetimine katılmaları için Müslüman olmaları gerekmektedir. Bu grup askerlikten muaf olup bunun karşılığında vergi²² vermekteydiler.²³

Osmanlı Devleti'nde din bağlamındaki bu farklılıklar, her inancın kendi bünyesinde, yönetilmesiyle “Millet Sistemi” kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kavram, Osmanlı Devleti'ndeki farklılıkların barış içerisinde idamelerini sağlama şeklinde değerlendirilmektedir.²⁴ Osmanlı Devleti'nde barış içerisinde yaşayan bu halklar, belirli bir süre sonra kırıdamaya başladılar. Rönesans'la beraber zaten Slav ve Rum milletlerinde bu kırırtılar oluşmaya başlamıştı. 18. yüzyılda ise bahsedilen halk grupları tüccarlar, kiliseler ve en önemlisi Avrupalı Devletlerin etki faaliyetleriyle birlik oluşturmuşlardı. Bu kırırtıların ilk defa Fransız İhtilali'nin doğurduğu sonuçlardan etkilenecek başladığı düşüncesi, klasiktir. Fakat tarihin bir anda veya bir günde gerçekleşmesi mümkün değildir. Tarihi olaylar, belirli süreçlerin neticesinde gerçekleşir. İşte bu kırırtıların gelişim gösterdiği ortam, birçok meselenin götürüldüğü nokta olan İkinci Viyana Bozgunu'dur. Osmanlı Devleti'nin bölgede başarısız olması Rusya ve Avusturya'nın bu bölgede etkinliklerinin artmasına sebep olarak halkları etkilemiştir. Bu kırırtıları daha evvele götürmek de pekâlâ mümkündür.²⁵

Konunun hedef noktasının müteaddid defalar Tanzimat olduğu vurgulanmıştı. Tanzimat Fermanı'yla gayrimüslim tebaanın eşitliği meselesi ortaya atılmıştır. Gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti'ndeki konumu, dış siyasetle ilişkileri, Şark Meselesi adı altındaki hamilik durumları gibi mevzular yukarıda kısaca tanımlanmış olmakla beraber nihai hedef olan Tanzimat'a ulaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan evvel III. Ahmet, III. Selim ve II.

²² “Vergi, Müslümanlığı kabul etmeyenlerin, devlet tarafından korunmaları ve savaflara katılmamaları karşılığında alınmaktaydı. Cizye mükellefi olmak için bazı şartların mevcut olması gerekiyordu: Erkek olmak, baliğ olmak, sıhhatli ve çalışabilecek güçte olmak.”; Kütükoğlu, 1999: 533.

²³ Yıldız, 1993a: 203-204.

²⁴ Alkan, 2010: 91.

²⁵ Ortaylı, 1987: 48-49.

Mahmud gibi padişahların reform çatısı altında meydana getirdikleri icraatların varlığı bilinmektedir. Tanzimat ise bu hareketin devamı niteliğindedir.

Tanzimat kavramı, tanzim kelimesinden sıraya koymak, nizam vermek, düzeltme, tertib etme anlamlarına gelmektedir. Tanzimat Fermanı ise Tanzimat-ı Hayriye kavramı çerçevesinde tanımlanmaktadır. Sözlük anlamına göre, Abdülmecid Han zamanında merhum Reşid Paşa'nın arzıyla icra olunan ıslahat-ı esasiye ki Gülhane Fermanı Hümayunuyla ilan olunup, "tebaanın temin-i can ve mal ve namusu ve kanun huzurunda cümlenin müsavâtı esası üzerine müessesdir"²⁶ tanımı yapılmaktadır.

Osmanlı devletinin idari yapısı ve devlet- toplum ilişkisi üzerinde gelişim gösteren Tanzimat Fermanı, toplum açısından değerlendirilecek olunursa, devletin 150 seneden beri şer'i kanunlara uymadığından ötürü, önceki kuvvetli ve güçlü olan halinin sonraları zayıflık ve fakirlikle yer değiştirdiğini öngörür. Bu gidişat düzeltilmek istenmiş ve bunun için kanunlar koyulmuştur. Bu kanunların içeriği, can, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, vergilerin tayini ve askerlik gibi meselelerdir.²⁷

Bu noktada önemli olan bir diğer yapı olan idari yapıdaki değişiklikler, Osmanlı bürokrasisinin anlaşılması bakımından önemlidir. Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan ve 3 Kasım 1839 tarihinde başlangıcı kabul edilen bu düzenlemeler silsilesinin ilk nüvelerini teşkil eden icraatların II. Mahmud döneminde yapıldığı bilinmektedir. Bu noktada Osmanlı bürokrasisi açısından bir reform niteliği taşıyan Tanzimat Dönemi'ni anlamak evvela Tanzimat bürokrasisini anlamaktan geçer. II. Mahmud döneminde merkez teşkilatının değiştirilmesi, nezaretlerin kurulması, idari mekanizmanın görevlerinin net bir biçimde ortaya konması, Tanzimat Dönemi anlamak açısından önem arz etmektedir.²⁸

Bu merkezileşme çabası, sarayın karşısında yeni bir güç meydana getirerek, Tanzimat Bürokrasisi olarak adlandırılan bir yapılanmayı ortaya çıkarmıştır. Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşaların vefatıyla Tanzimat Döneminin sona ermesi, Tanzimat'ı yürüten gücün bu merkezi teşkilatın oluşturduğu bürokratik güç olduğunun göstergesidir.²⁹

Babıâli'nin sivil bürokrat aristokratların devlet yaşamının her aşamasındaki uygulamalarda tam bir hâkimiyet sahibi olduğu büyük bir siyasi dengesizlik dönemi ya da bir bakıma olağanüstü bir reform dönemi olarak anımsanacak devrenin başlamasına neden oldu. Günümüzde de çoğunlukla, daha önce gördüğümüz nizam ("düzen", "düzenleme", "sistem") kelimesiyle aynı Arapça kökten gelen ve

²⁶ Şemsettin Sami, 1317: 444.

²⁷ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67> (erişim tarihi: 2020).

²⁸ Akyıldız, 2011:1.

²⁹ Tanör, 1985:17

"reformlar" ya da "yeniden düzenlemeler" anlamında kullanılan Tanzimat adıyla anılmaya devam eden bu dönem, yeni seçkinler sınıfının hâkimiyeti altında gerçekleştirilen reformların sürdürülmesine ve daha da yoğunlaşmasına tanıklık etmiştir.³⁰

Sultan II. Mahmud'un vefatından, Sultan II. Abdülhamid devrine kadar yönetim mekanizmasındaki dengeler sivil bürokrasisine taraf gelişmiştir. Bu durumu iki sebebe bağlayan Ali Akyıldız, ilk sebep olarak, o dönemde Babıâli'de güçlü bürokratların yönetim mekanizmasında söz sahibi olduğu, ikinci olarak ise, yine güçlü denilebilecek muktadir padişahların başta olmaması durumlarına dikkat çeker.³¹

Mahmud Celaleddin Paşa'nın doğduğu dönem olan Tanzimat Dönemi'nde görüldüğü üzere, sivil bürokrasi merkeze alınmış, güçlü bürokratlar söz sahibi olmuştur. Bu noktada Tanzimat Dönemi'ni anlamanın aslında sivil bürokrasiyi anlamak olduğunu, bunu desteklemek için ise sözü geçen bürokratların vefat etmesiyle dönemin sona ermesinin bu durumu kanıtlar nitelikte olduğu söylenebilir.

³⁰ Findley, 2014 :177.

³¹ Akyıldız,2012:167.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAHMUD CELALEDDİN BEY'İN DOĞUMU, AİLESİ VEFATI VE EĞİTİM HAYATI

1.1. Doğumu

Mahmud Celaleddin Bey, İstanbul'un Vefa semtinde dünyaya gelmiştir.³² Kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Sicill-i Ahval defterinde bulunan hal tercümesinde, 1838-1839 tarihinde dünyaya geldiği bilgisi yer almaktadır.³³ Fakat oğlu Aziz Esenbel'in "Tarih Dünyası" dergisinde babasıyla ilgili yazdığı makalede Mahmud Celaleddin Bey'in doğum tarihi 1840 şeklindedir.³⁴ Diğer kaynaklarda bu tarihin, 1838, 1839 ve 1840 şeklinde olduğu görülmektedir.³⁵ Bu çalışmada esas alınacak tarih 1838 tarihidir.

1.2. Ailesi

Mahmud Celaleddin Bey, Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuşak torunudur.³⁶ 1670 senesinde Çorlu'da doğduğu bilinen Ali Paşa'nın, kendisi ve soyundan gelen kişiler, bu yönüyle Çorlulu ve Çorluzâde olarak anılmaktadır. Kendisi, Çorlu'da çiftçi bir ailenin çocuğu iken Osmanlı devlet adamlarından Kara Bayram Ağa'nın dikkatini celb ederek, evlatlık alınmıştır. Bu vasıtaıyla Enderun'a giren Ali Paşa, silâhdâr³⁷ olmuştur. Kubbe Vezirliği, Haleb Valiliği,

³² Esenbel, 1950: 583.

³³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri, DH.SAİDd.3.206, *Mahmud Celaleddin Bey, 1254 İstanbul doğumlu ...*

³⁴ Esenbel, 1950: 583

³⁵ İnal, 1958: 218; Öztuna, 1974: 3; Pakalın, 1977: 415; Özcan, 2003: 359-360.

³⁶ Özcan, 2003: 359.

³⁷ "Osmanlı uygulamasında silâhdarlık, bir saray kurumu olmanın yanı sıra devlet adamlarının maiyetlerinden bir kısmıyla Kapıkulu bölüklerinden birinin adıdır. Silâhdarlık makamında bulunan kişiye Silâhdar Ağa veya Silâhdâr-ı Şehriyârî denilir. Padişahların özel hizmetlerine bakan Has Oda mensuplarından biri olan Silâhdar Ağa, Fâtih Kanunnâmesi'ne göre bu oda ağalarının has odabaşından sonra ikinci büyük idarecisi olarak belirtilmiştir. Padişaha ait bütün silâhların muhafazasıyla yükümlü tutulan Silâhdar Ağa merasimlere başında kırmızı kadifeli ve zülüflü üsküf, üzerinde hazine malı olan incili ağır bir kaftan, beline çifte paftalı, gayet pahalı som mücevherli kemer ve altın köstekli som murassa' ve değerli bıçak takarak at üstünde katılır, hükümdarın seyf-i selimî adı verilen kılıcını sol omzuna, alaylarda ise sağ omzuna alarak hünkârın sağ gerisinde yürür. Silâhdarın sarayda sarık sarıp kürk giymesine de izin verilmiştir. Silâhdar Ağa ayrıca içinde padişahın özel silâh ve teçhizatlarıyla kıymetli eşyalarının muhafaza edildiği, sarayda arzhâne dairesi içinde bulunan ve silâhdar hazinesi adı verilen hazinenin tek sorumlusudur. Bunlardan başka has bahçedeki gezintilerde padişaha refakat etmek, padişahlar ava çıktığında beraber bulunup sofralarını kurmak ve III. Murad zamanından beri yapılması âdet olan mevlid törenlerinde çuhadarla birlikte padişaha buhur ve gül suyu ikram etmek, Ramazanın on ikisinde Hırka-i Şerif Dairesi'nde yapılan merasimlerde mukaddes emanetlerin Revan Köşkü'ne taşınmasına nezaret etmek de silâhdar ağaların görevleri arasındadır."; Turan, 2009:192;

Trablusşam Valiliği ve Sadrazamlık gibi görevlerde bulunmuştur.³⁸ İkinci Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la evlenen Ali Paşa, böylelikle saraya damat olmuştur. Sultan III. Ahmed'in haberi olmadan İsveç Kralıyla Rusya'nın aleyhine görüşmelere girişmesi, Padişahın kendisine olan güvenini sarsmakla beraber, kendisine muhalif olan birtakım devlet adamlarının da bunu kullanmasına sebep olmuştur. 1711 senesinde henüz 40'lı yaşlarda iken, idam edilen Ali Paşa'nın kesik başı İstanbul'a getirilip burada teşhir edilmiştir. Ali Paşa, İstanbul'un Fatih semtinde medfundur.³⁹

Mahmud Celaleddin Bey, Vilayet Kapı Kethüdalarından Aziz Efendi'nin oğludur. Aziz Mehmed Efendi, Osmanlı Devleti'ndeki birçok muhasebe kaleminde görev yapmış ve en son olarak da Vilayet Kapı Kethüdalığı görevinde bulunmuştur.⁴⁰

Mahmud Celaleddin Bey, ilk evliliğini Fatma Bidar Hanım'la⁴¹ yapmıştır. Bu evlilikten Salih Münir Bey dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini Leyla Hanım'la yapan Mahmud Celaleddin Bey'in, bu evlilikten 7 çocuğu dünyaya gelmiştir. Fakat bu 7 çocuktan 2'si maalesef küçük yaşlarda vefat etmişlerdir. Bu izdivaçtan dünyaya gelen çocukları şunlardır; Şemseddin Ziya Bey, Atıf Bey, Feridun Bey, Aziz Bey ve Ayşe Vildan Hanım.⁴² Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu evlilikleri dışında bir oğlu daha olduğu bilgisi mevcuttur. Paşa'nın ölümünden sonra eşi Leyla Firdevs Hanım bir dilekçe aracılığıyla eşinin terekesini üç senedir alamadığını belirtmiş, aynı zamanda hizmetlerinde çalışan İkbâl isimli bir kadının Kadri isminde bir oğlu olduğunu ve bu çocuğun Mahmud Celaleddin Paşa'dan olduğunu iddia ettiğini belirtmiştir.⁴³ Bununla ilgili hüküm, sonraları mahkeme kararıyla kesinleşmiş ve Kadri isimli çocuğun Mahmud Celaleddin Paşa'nın çocuğu olduğu kesinlik kazanmıştır.⁴⁴ Mahkeme kararı şu şekildedir;

“Nafia Nâzırı Esbak Müteveffa Mahmud Celaleddin Paşa'nın, müstefreşesinden mütevellif Kadri namındaki çocuğun sübut-ı nesebine dair olan hüküm kesb-i katiyyet eylemiş olmakla beraber neseb hakkında irad edilebilecek olan vuku'-ı ilamda mufassalan irad ve beyan edilmiş olduğundan hiçbir suretle yeniden muhakemeye mahal kalmamış olduğunun...”⁴⁵

³⁸ Süreyya, 1996:273.

³⁹ Koçu, 1959:680-681.

⁴⁰ Mehmed Süreyya, 1996: 346.

⁴¹ Esenbel, 1950: 638.

⁴² Esenbel, 1950: 584; Öztuna, 1974: 3.

⁴³ Hızlı, 2020: 13; Y..PRK.AZJ., 42,16

⁴⁴ BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, BEO, 3823 – 286683.

⁴⁵ BEO, 3823 – 286683.

Mahmud Celaleddin Bey'in çocuklarından ilk olarak Salih Münir Bey'i kısaca tanımakta fayda var. Salih Münir Bey, 1274⁴⁶ tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Mekteb-i Sultani'de okumaya başlamış fakat hastalığından dolayı, kendi deyimiyle, “arıza-i vücudiyeye mebni”, okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır. 1289 tarihinde henüz daha 15 yaşında iken Bâb-ı Âli Tercüme Odasına girerek memuriyet hayatına başlamıştır. Orman ve Maadin Nezareti Mektupçuluğu, Ticaret ve Orman Nezareti Mektupçuluğu ve Hariciye Nezareti Mektupçuluğu gibi görevlerde bulunmuştur.⁴⁷ Paris sefiri olarak tayin edilirken aynı zamanda Brüksel ve Bern sefaretlerini idare görevi de kendisine verilmiştir.⁴⁸ Salih Münir Bey, soyadı kanunuyla “Çorlu” soyadını almış fakat kardeşleri kısa bir süre bu soyadını kullandıktan sonra, “Esenbel” olarak değiştirmişlerdir.⁴⁹ 1925 tarihinde İstanbul'a dönen Salih Münir Bey, 1939 tarihinde vefat ederek Yahya Efendi Mezarlığına defnedilmiştir.

İlk eşi Avantiyar Hanım'ın doğum esnasında vefat etmesi üzerine, Havva Cemile Hanım'la ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir.⁵⁰ Salih Münir Bey'in bu evlilikten, iki kızı ve bir oğlu vardır. Oğlu Cemil Münir, sonraları Mahmud Nedim Paşa'nın kızı Samiye Hanımla evlenmiştir.⁵¹

Salih Münir Bey'in kızı Atiye Nimet Hanım ise, Mahmud Celaleddin Paşa'nın konağında dünyaya gelmiş ve özel hocalardan Fransızca dâhil birçok eğitim almıştır.⁵² İlk evliliğini Köse Raif Paşa'nın oğlu Nihat Bey'le yapmıştır.⁵³ Bu evlilikten Salih Köse Raif adında bir oğlu olmuş⁵⁴, maalesef oğlu, II. Dünya savaşı sırasında Strazburg Cephesinde Anadolu Ajansı'nın harp muhabiri iken kafasına isabet eden bir kurşun neticesinde ağır yaralanmış, tedavilere rağmen beyindeki hasar sebebiyle şehit olmuştur.⁵⁵ İkinci evliliğini Mehmed Münir Eğriboz'la yapmıştır.⁵⁶

⁴⁶ Bu Tarih Salih Münir Bey'in kendi el yazısıyla yazdığı sicil kâğıdından alınmıştır. BOA, Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Belgeleri, HR.SAİD, 12-14 Kardeşi Aziz Esenbel'in verdiği tarih ise 24/11/1859'dur. Esenbel, 1950: 638.

⁴⁷ HR.SAİD, 12-14.

⁴⁸ Salih Münir Paşa, 2015: XII.

⁴⁹ Salih Münir Paşa, 2015: XII-XIII.

⁵⁰ Esenbel, 1950: 642.

⁵¹ Hızlı, 2020: 22.

⁵² <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/148341/001512227006.pdf?sequence=3> (erişim tarihi: 12.04.2022).

⁵³ Hızlı, 2020: 23.

⁵⁴ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/132558/001583971010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022).

⁵⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyenin-ilk-embedded-sehit-muhabirinin-mezari-yahya-efendide/1245834> (erişim tarihi: 11.12.2020).

⁵⁶ Hızlı, 2020: 23.

Salih Münir Paşa'nın diğer kızı Saliha Kamuran Hanım'dır. Saliha Kamuran Hanım, Osman Hamdi Bey'in oğlu Edhem Eldem Bey ile evlenmiştir.⁵⁷ Salih Münir Paşa, eşi Havva Cemile Hanım'ın da vefat etmesi üzerine asıl adı Madame Jean olan ve adını Fatma olarak değiştiren Fransız bir hanımla üçüncü evliliğini gerçekleştirmiştir.⁵⁸

Mahmud Celaleddin Paşa'nın ikinci evliliğinden olan çocuklarından Şemseddin Ziya Bey, 1882 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Mahmud Celaleddin Paşa, oğlunun doğumu için şu tarihi yazmıştır:

Bin üç yüz salinin zi'lhicce'sinde İyd-i Adha'da

İnayet kıldı bir mahdum sulbünden Huda dehre

Peder bahşayıdır ana bu tarih-ı cevher-dar

Mu'ammer eyleye Hak, geldi Şemseddin Ziya dehre⁵⁹

Şemseddin Ziya Bey, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde tahsil görmüştür. Şehzade Abdülkadir Efendi'nin maiyetinde görev yapmıştır. Sonraları Ticaret ve Nafia Nezareti'nde görevine devam etmiştir. Devlet görevinde bulunduğu en son kademe İstanbul Vilayet Mektupçuluğu'dur. Şemseddin Ziya Bey, Abdülhamid'in kızı Refia Sultan'la nişanlanmış fakat evlenememiştir⁶⁰. Bunun nedeninin şu şekilde olduğu aktarılır;

“II. Abdülhamid, Şemseddin Ziya Bey'i en küçük kızı Refia Sultan ile evlendirmek istiyordu. Şemseddin Ziya Bey'den 9 yaş küçük olan sultanla bir çeşit nişanlı idi. Ancak padişah, Şemseddin Ziya Bey'in Raşel adında bir Musevi kızı ile nikahsız yaşadığını öğrenince bu tasarısından vazgeçti”.⁶¹

Bu olayın ardından Şemseddin Ziya Bey, Raşel adında bir hanımla evlenmiştir. Bu hanımdan ayrılan Şemseddin Ziya Bey, Fatma İsmet Hanım'la evlenmiştir.⁶² Mahmud Celaleddin Esenbel, Rifat Esenbel, Melih Esenbel ve Saadet Aldemir adlarında dört çocuğu bulunmaktadır.⁶³ Çocuklarından Mahmud Celaleddin Esenbel'in, Saint Joseph Lisesi'ndeki eğitiminin ardından, Paris'e gittiği ve oradan ailesine, din değiştirerek, Katolik olduğunu belirten bir mektup yazdığı bilinmektedir. Bu haberle ailesinin, büyük bir telaş ve üzüntü içerisinde düştüğü bilgisi yer almaktadır. Ailesi kendisini İstanbul'a getirtmek istemiş fakat bunda başarılı olamamışlardır;

⁵⁷ Hızlı, 2020: 24.

⁵⁸ Hızlı, 2020: 24.

⁵⁹ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty09654.pdf>; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mecmûa-yı Eş'âr*: (erişim tarihi: 12.04.2022):

⁶⁰ Öztuna, 1976: 276-277.

⁶¹ Öztuna, 1976: 276-277.

⁶² İnal, 1958: 271.

⁶³ Öztuna, 1976: 277.

II. Dünya Savaşı başladığı sırada, Marsilya Konsolosu aracılığıyla Türkiye'ye dönmeye ikna etmişlerse de, trenle hareketten bir süre sonra bir istasyonda yeniden vazgeçerek izini kaybettirmiştir. Bir daha ailesiyle görüşmemiştir.⁶⁴

Şemseddin Ziya Bey'in diğer oğlu Rifat Esenbel, Galatasaray mezunudur. Ailesinin üzerine titrediği anlaşılan Rifat Esenbel'e her türlü imkân tanındığı aktarılmaktadır.⁶⁵ Şemseddin Ziya Bey'in diğer erkek çocuğu olan Melih Esenbel ise, yine Galatasaray Lisesinde okumuş, ardından, Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir.⁶⁶ 1938'de İktisat, 1939'da Ticaret dairesinde görev yapmış, 1939'da Paris Başkonsolosluğu'nda yazı işlerine atanmış, görevi tedricen yükseltilerek, 1945'de Washington Büyükelçilik Başkâtibi, 1960'da Washington Büyükelçisi olmuştur. 1963'te Tokyo Büyükelçisi olmuş, 1974-1975 yılları arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapmış ve 1979 tarihinde emekli olmuştur. "Kıbrıs 1'Ayağa Kalkan Adam" isminde bir eseri vardır.⁶⁷

Şemseddin Ziya Bey, aynı zamanda önemli bir bestekârdır. Babasının musiki çevresi, kendisinin de bu çevrede bulunmasına, yine bu çevrede gerçekleştirilen musiki toplantılarına katılmasına olanak sağlamıştır. Bu vesileyle musiki alanında kendisini geliştirdiği söylenebilir.⁶⁸ Aynı zamanda, eşi Fatma İsmet Hanım'ın da musikişinas biri olması kendisini olumlu etkilemiştir. Eserleri günümüze ulaşan⁶⁹ Şemseddin Ziya Bey, 1925 tarihinde vefat etmiştir. Naaşı, Yahya Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁷⁰

Mahmud Celaleddin Paşa'nın diğer oğlu Atıf Bey, 1887 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. İstanbul Süvari Tatbikat Mektebi Muallimliği'nde

⁶⁴ Esenbel, 2004: 38.

⁶⁵ Esenbel, 2004: 38.

⁶⁶ Melih Esenbel'in eşi Emine Hanım'ın, Melih Esenbel'e 'okulu bitirdikten sonra ne olmak istiyorsun' diye sorması üzerine Melih Esenbel'in, "aslında ben Felsefe doktorası imtihanına girmek isterdim. Felsefe okuyamadım. Zorunlu olarak Hukuk Fakültesi'ne girdim. Hukuk'u seçerken birçok değişik alanda iş bulmak daha kolay olur diye düşündüm" dediği bilgisi yer almaktadır, Esenbel, 2004: 47-48.

⁶⁷ https://www.mfa.gov.tr/sayin-melih-rauf-esenbel_in-ozgecmisi.tr.mfa (erişim tarihi: 24.04.2022). Melih Esenbel'in, Emine Esenbel'den olan çocuğu Prof. Dr. Selçuk Esenbel, Japonya, Çin ve Kore tarihi alanlarında çalışmalar yapan önemli tarihçidir. Bir dönem, Boğaziçi Üniversitesi'nde bulunan Selçuk Esenbel, Georg Forster Araştırma Ödülüne layık görülmüştür. Selçuk Esenbel babasına ait olan koleksiyonu Boğaziçi Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Detaylı bilgi için bkz; <http://arsivmerkezi.boun.edu.tr/collections/rauf-esenbel.php>; "Melih Esenbel'in kızı ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Selçuk Esenbel tarafından bağışlanan bu koleksiyonda Esenbel'in büyükelçilik ve bakanlık yaptığı dönemin önemli olaylarına dair şahsi görüşlerini içeren notlar, yazışmalar ve fotoğraflar bulunmaktadır. Koleksiyon'da ayrıca Vyacheslav Mikhailovich Molotov ve İsmet İnönü görüşme notları; Esenbel'in Truman Doktrini ve Marshall yardımı ile ilgili görüşleri, U-2 Olayı ve ABD başkanlarına dair kişisel değerlendirmeleri, Türkiye ve ABD arasındaki anlaşmalara, Kıbrıs ve Türk dış politikasına dair notları, yurtdışı ve Adnan Menderes ile ilgili seyahatlerinden fotoğraflar ve biyografi denemeleri yer almaktadır"

⁶⁸ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/134814/001583950010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022).

⁶⁹ Özcan, 2010: 527.

⁷⁰ İnal, 1958: 271.

bulunmuştur. Lozan Murahhaslar Heyeti üyesi olmuştur. Süvari Binicilik ve Tatbikat Mektebi Muallimi Başvekâlet Seryaveri, Yarış ve Islah Encümeni Umumi Kâtipliği gibi görevlerde bulunmuştur. Ayrıca VI. ve VII. Dönemlerde CHP Sivas Milletvekili ve VIII. Dönem CHP Malatya Milletvekilliği yapmıştır. Fransızca ve Rumca bilmektedir. 31 Aralık 1951’de⁷¹ vefat etmiştir.⁷² Soyadı Kanunuyla beraber Esenbel soyadını alan Atıf Bey, bir at tutkunudur. Bu soyadının ise, süvariliği sebebiyle “belde(vadi) fırtına gibi esen” gibi bir manadan ötürü ‘Esenbel’ olduğu bilinmektedir.⁷³

Paşanın diğer oğlu Feridun Bey’dir. Kendisiyle ilgili pek bilgi bulunmamakla beraber, Bahriyeli olduğu ve Nazıme adında bir hanımla evlendiği bilinmektedir.⁷⁴

Mahmud Celaleddin Paşa’nın diğer oğlu Aziz Bey hakkında da geniş çaplı bilgi yoktur fakat hem babası hem de abisi Salih Münir Bey’le ilgili yazdığı makaleler, bu çalışma için önemli kaynaklar arasındadır. Ayrıca farklı gazete ve dergilerde yayımlanan birçok makalesi mevcuttur. Aziz Bey’in yazdığı bu makaleler genellikle tarih ve musiki alanlarındadır.⁷⁵

Ayşe Vildan Hanım, Mahmud Celaleddin Paşa’nın tek kız çocuğudur. Mahmud Celaleddin Paşa, hep bir kız çocuğu olsun istemiş hatta kızı dünyaya gelince şu sözlerle mutluluğunu dile getirmiştir: “şükür hamdolsun Huda ihsan etti bana bir duhter.”⁷⁶ Ayşe Vildan Hanım, eski Bahriye Mektebi müdürlerinden Albay Şevket Beler ile evlenmiştir. 25 Eylül 1971 tarihinde vefat edip, Yahya Efendi Mezarlığı’na defnedilmiştir.⁷⁷

⁷¹ Verilen vefat tarihi TBMM kayıtlarında belirtilen tarihtir.

https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/Cilt1.pdf : 356-488-511 (erişim tarihi: 12.04.2022).

⁷² https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/Cilt1.pdf: 356-488-511 (erişim tarihi: 12.04.2022).

⁷³ Hızlı, 2020: 14.

⁷⁴ Hızlı, 2020: 14-15.

⁷⁵ Bu makalelerden bazıları; Aziz Esenbel (1950). “Kardeşinin Kalemıyla Paris Sefiri Salih Münir Paşa”. *Tarih Dünyası Dergisi*, C.2 (S 15):638-642; Aziz Esenbel (1950). “Abdülhamid ile Paris Sefiri Salih Münir Paşa Arasında Gizli Muhabere”. *Tarih Dünyası Dergisi*.C.2(S 16), 682-686;

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/146006/001510686006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022);

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/139368/001580878010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022);

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/144992/001511433006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022);

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/136422/001583692010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi:12.04.2022).

⁷⁶ Esenbel, 1950: 584.

⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 27 Eylül 1971.

1.3. Vefatı

Mahmud Celaleddin Paşa, 1898 senesinde “Plörezi” hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalıktan dolayı bir seneye yakın yatakta yattığını belirten oğlu, bütün tedavilere başvurdıklarını son olarak da Operatör Cemil Paşa tarafından bir ameliyat yapıldığını fakat bu ameliyattan kurtulmadığını belirtir. 19 Ocak 1899 tarihinde vefat eden⁷⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, henüz daha 61 yaşındadır. ⁷⁹ Mezarı İstanbul Beşiktaş’ta bulunan Yahya Efendi Dergâhı haziresinde bulunmaktadır. Aile kabristanında medfun bulunan Mahmud Celaleddin Paşa’nın mezar taşında şu tarih vardır;

Oku bir Fatiha ey ehl-i dil-i zair bu merhuma

Ki kadri devlet ve milletçe pek mümtaz ü baladır

Eder hep esdika-yı mülk ü devlet hake-i hürmet

Bu kabrin sahibi Mahmud Celaleddin Paşadır

Sene 1316 Fi 7 Ramazan

İzzet

Osmanlı Devleti için çok önemli bir devlet adamı olan Mahmud Celaleddin Paşa, bürokrasi çevresinde sevilen, bulunduğu görevlerde görev bilinci içerisinde olan bir şahsiyettir. Onun çok yönlü bir kişilik olması kimi haber metinlerinde⁸⁰ vefatının bu yönleriyle yazılmasına sebep olmuştur. Ardından bıraktığı eserler bugün hala okunan önemli eserlerden, yetiştirdiği çocukları ise bugün hala isimlerinden söz ettiren Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde önemli görevlerde bulunmuş şahsiyetlerdendir.

1.4. Eğitim Hayatı

Mahmud Celaleddin Bey, 1263 tarihinde Rüştîye Mektebine, 1846-1847(H. 1266) tarihinde Darü’l Maarife devam etmiştir. Buradan dereceyle mezun olan Mahmud Celaleddin Bey aynı zamanda, Mantık, Arabi, Farsi, Coğrafya ve Hesap derslerini de okuduktan sonra 1852-1853(H. 1269) tarihinde buradan mezun olmuştur.⁸¹ Aynı tarihlerde, Sultan

⁷⁸ “Efahim-i vüzerâ-yı saltanat-ı seniyyeden Ticaret ve Nafia Nâzırı Mahmud Celaleddin Paşa iki buçuk aydan beri mübtela olduğu illetten rehayab olamayarak dün saat altıyı yirmi geçe ircii-i ömr-i celiline icabetle irtihal-i dar-ı beka eylemiştir”; İkdâm Gazetesi, 8 Kanun-i Sani 1314 (M.20 Ocak 1899).

⁷⁹ Aziz Esenbel, 1950: 585,615.

⁸⁰ *Bir Bestekârın Ölümü*,

<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/157537/001501983006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 24.04.2022).

⁸¹ DH.SAİDd.3.206.

Abdülmecid'in huzurunda yapılan iki imtihanda ise gümüş ve altın nişan kazanmıştır.⁸² Bundan sonra tahsiline devam eden Mahmud Celaleddin Bey'in Türkçe'yi güzel yazmasının yanısıra Fransızca'ya da aşinalığı vardır.⁸³ Arapça'yı ise kendisinin mektepte eğitim gördüğü sırada, hem akrabası olan hem de Enderun'da hoca olan Şakir Efendi'den öğrendiği konusunda bilgiler bulunmaktadır.⁸⁴ Anne ve babasının itina ile yetiştirdikleri Mahmud Celaleddin Bey, küçükken de zeki, çalışkan ve terbiyeli bir çocuk imiş. Ailesinin yetiştirme tarzlarının da etkisiyle hassas ve zarif bir kişiliğe sahip olmuştur. Büyüyünce şiir ve musikiye olan merakı da artan Mahmud Celaleddin Bey, dikkatleri her zaman üzerine çeken bir kişi olmuştur. Yazısının gayet güzel olması, dönemin en önemli yazılarının kendi kaleminden geçmesine vesile olmuş ve meslek hayatında da "Güzel Mahmud Bey" ismiyle anılmıştır.⁸⁵

Mahmud Celaleddin Bey bu çalışmanın devamında da görüleceği üzere çok yönlü bir şahsiyettir. Devlet adamlığı, tarihçiliği, güfte ve bestekârlığı ile bilinen bir şahsiyettir. Yukarıda da belirtilmiş olmakla beraber yazısı çok güzel ve kalemi kuvvetlidir. Yılmaz Öztuna, Mahmud Celaleddin Bey'i "bilgin" olarak tanımlayıp rika üstadı bir hattat olduğunu belirtmektedir. Yüzlerce kanun ve nizamnameyi hazırlayıp son şekillerini verdiğini de eklemektedir.⁸⁶

Mahmud Celaleddin Paşa'nın aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'e jurnal verdiği bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır. Sultan II. Abdülhamid döneminde haberleşme bağlamında önemli role sahip olan Hafiyelik Teşkilatı, birçok konuda padişaha sunulan ve "jurnal" olarak adlandırılan ihbarların yapıldığı teşkilattır. Mebusan Meclisinin kapatılması ve Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılmasıyla, Sultan II. Abdülhamid, 'merkeziyet idaresi' kurmuştur. Böylelikle devlet meselelerinde büyük oranda söz hakkına sahip olan Bâb-ı Âlî'yi de 'idare mekanizmasından' soyutlayarak merkeze, Yıldız Sarayı'nı almıştır. Bu teşkilatlanma, padişahın her konudan, her muhalif sesten haberdar olma isteğini kamçılayarak, Hafiyelik Teşkilatı namıyla bir teşkilat meydana getirmesine sebebiyet vermiştir.⁸⁷

"Başta Çırağan sarayına hapsedilmiş talihsiz Murad Han olmak üzere, Osmanlı hanedanının erkek, kadın azalarıyla sadrazamından nâzırlara, valilerden mutasarrıflara, askeri kumandanlarla bütün devlet memurlarının hareketleri sıkı bir kontrole tabi tutuldu. Bu faaliyetin gayesi –nefs-i nefisi hümayuna- karşı hıyanet edenleri hemen Yıldız sarayına bildirmek idi. Bu iş öyle geniş bir hal aldı ki; büyüğünden haklı veya haksız tekdir gören bir memur, hemen o mafevkin aleyhinde bir jurnal hazırlar, saraya sunardı."⁸⁸

⁸² İnal, 1969: 205.

⁸³ DH.SAİDd.3.206

⁸⁴ İnal, 1969: 205.

⁸⁵ Esenbel, 1950: 583.

⁸⁶ Öztuna, 1974: 3.

⁸⁷ Demiroğlu, 1955:7.

⁸⁸ Demiroğlu, 1955:8.

Jurnalciliğin bu denli yayılmasının nedenleri, kaynaklarda Sultan II. Abdülhamid'in evhamlı kişiliğine de bağlanmaktadır. Kendisinden önce meydana gelen siyasi olaylar, tahtan indirilen padişahlar, ricâl-i devletin bu konudaki rolü Sultan II. Abdülhamid'i böyle davranmaya mecbur etmiştir. Bu bilgiye, Sultan II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtipliğini yapan Tahsin Paşa'nın hatıratından ulaşılabilir. Tahsin Paşa, Padişahın evhamlı yapısının yaratılışı gereği olduğunu belirterek aynı zamanda siyasi olayların da bu duruma etki ettiğini aktarır.

“Bir taraftan gelen herhangi bir ihbar, bir jurnal veya Hünkâr'ın iyi niyetli olduğu bir sırada çıkarılmış bir fitne, Padişah'ın şüphesini çekmek için yeterlidir. Bunu Sultan Hamid'in yaratılışına bağlamak gerekir. Kendisinin de itiraf ettiğini gibi, sultan hiç kimseye güvenmezdi. Kendisinden önceki padişahların nasıl tahtan indirildiklerini ve ne şekilde gafil avlandıklarını bildiği için bir gün kendisinin de böyle bir olay karşısında kalabileceğini daima düşünür, bütün tedbirlerini buna göre alırdı. Jurnalciliğin ortaya çıkması ve gelişmesinin sebebi bundandır.”⁸⁹

Aynı zamanda, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Mahmut Celalettin Paşa'ya Dair” adıyla yazdığı makalede Paşa'nın Padişaha birçok devlet adamı için jurnal verdiğini belirtir. Mithat Paşa hakkında padişaha verdiği jurnaller sayesinde mevki olarak yükseldiğini aktaran İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu iddiasına kaynak olarak makalesine, Mahmud Celaleddin Paşa'nın jurnallerini eklemiştir.⁹⁰

Faiz Demiroğlu'nun “Abdülhamid'e Verilen Jurnaller” isimli eserinde Mahmud Celaleddin Paşa'ya küçük bir kısım ayrılmıştır. Bu kısımda;

“Meşhur bestekâr Çorluluzâdedir. Malumatlı, zeki, şair, zarif bir şahsiyettir. Bu zât da nâzır arkadaşlarını vekiller meclisi toplantısında tetkik eder. Zeki paşa gibi hemen zâtı şahaneye jurnal ederdi. Nafia Nâzırlığında, Girit valiliğinde bulunmuştur.”⁹¹

Yine aynı eserde “Mahmut” adıyla verilen ve Mahmud Celaleddin Paşa'ya atfedilen bir jurnal yer almaktadır. Jurnalın başlığı yazar tarafından “Müteahhitlerin Rüşvet Teklifi” başlığı, 17 Temmuz 1898 tarihiyle verilmektedir;

“Bugünkü Meclisi Vükelada Serasker Paşa kulları Tisalya müteahhitlerinin mahv ve perişan olacaklarından ve bunların mağdur bulunduklarından bahisle uzun uzun konuştu. Tophane i Amire Müşiri Paşa kulları ana cevaben: Bu adamların yaptıklarını bana bir yerden haber verdiler, efendimize dahi arz etmişler. Şu veçhile ki: İşbu müteahhitler alacakları verilmek mukabilinde iki üç mahalle yüz bin lira vereceklermiş. Senetleri tanzim olunmuş. Bu halde biz bunlara ne kadar haklıdır desek sözümüz yoktur. Fakat mademki bu adamlar o kadar parayı gözden çıkarmışlardır, alacaklarından yüz bin lirayı devlet

⁸⁹ Tahsin Paşa, 2015:75.

⁹⁰ <https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/137127/001583937010.pdf?sequence=3&isAllowed=y>: “Mahmut Celalettin Paşa'ya Dair” (erişim tarihi: 18.05.2022)

⁹¹ Demiroğlu, 1955: 21.

hesabına keserek üst tarafını nakden vermelidir. Başka bir tedbir münasip bulunmaz, dedi. Serasker Paşa kulları: iş öyle de olsa yine bu adamların haklarını vermeli perişan etmemeli, sözüyle mukabelede bulundu. Meclis heyetinden bu lakırdılara iştirak eden bulunmadığı maruzdur. Her halde...”⁹²

Sultan II. Abdülhamid’e verilen bu jurnaller, güven ortamının sarsılmasına neden olmuştur. Siyasi hava değiştiği zaman, yani Sultan II. Abdülhamid tahtan indirildiği zaman siyasette sıklıkla görülen tasfiye sürecinden jurnal verenlerin de olumsuz etkilendiği söylenebilir. 1304-1305 (1886-1888) tarihlerinde basıldığı düşünülen ve “Müellifi ve Muharriri Mahmud” ismi yer alan bir risale mevcuttur. Bu risaleyi kimin yazdığı belli olmamakla beraber, bu eserin jurnalcileri eleştirmek için yazıldığı ortadadır. Eseri İlknur Haydaroglu 1990’lı yılların sonunda iki kısım halinde yayımlamıştır.⁹³ Bu eserde jurnalcilerin şiddetli şekilde eleştirildiğini belirten Haydaroglu, yazarın kendine has üslubu olduğunu da belirtir. Bu eserde yazar, jurnalcilerin neler yaptıklarını, bu jurnalcilerin kimler olduklarını, yolladıkları jurnalleri, bu jurnaller karşılığında aldıkları para ve terfileri anlatır. Bu noktada eleştirel bir üslup takındığı belli olan yazar, Mahmud Celalettin Paşa’nın oğlu olan Salih Münir Paşa’nın da jurnalci olduğunu belirterek kendisi hakkında ağır ithamlarda bulunur;

“Paris sefir-i sabıkı olan bu şaki Mahmud Celalettin Paşa’nın oğludur. Bu şahıs ta hıyn-i şebabından beri sarayla münasebeti olup evvela taht-ı’ nikâhına aldığı bir saraylıya Sultan Aziz’in güya şehit edildiğine mahkemede şahadet ettirmiş ve bu suretle göze girerek ta Paris Sefaretinde bulunduğu zamana kadar türlü fesatlar icad ve ihtira eylemiştir. Hele Paris Sefaretinde ahrar-ı milleti takibe memur olup bin türlü tasniata cüretle devletin haysiyetini ihlal eylemiş ve Paris gibi hür ve medeni bir memlekette hafiyelik tesis ederek teba-i osmaniye’yi siyaset ve himaye edecek yerde onların kahr ve tedmiri için Polis hafiyeliği vazifesini kabul edip bütün Avrupada rezil olmuştur.

Münir Paşa Hakkında

Nişanlar sırmalarla sineni mamul görenler.

Bozulmuş patlamış karizpa, berca demişler,

Seni karize teşbih eyleyen hicveylemiş olmaz.

Sana teşbih ve kariz-i berbat eylemişler.”⁹⁴

Salih Münir Bey’in, Sultan Abdülhamid’e verdiği bazı jurnallerin amacının, maddi kaynak elde etmek olduğu⁹⁵ ve bu suretle gerçeği yansıtmadığı bilgisi var olmakla beraber, bulunduğu kritik görev dolayısıyla da kendisinin zaten devlet çıkarlarını gözetenek padişaha

⁹² Demiroğlu:1955, 75.

⁹³ Haydaroglu,1995 :112.

⁹⁴ Haydaroglu,1995 :121.

⁹⁵ Hızlı, 2020: 288.

bilgi vermesi gerektiği hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Salih Münir Paşa'nın Paris Sefareti'ne atanırken,

Meclis-i Vükela'nın yetkilerinin artırılması ve padişahın otoritesinin sınırlandırılmasına dair Cevat Paşa ile Kamil Paşa'nın raporları doğrultusunda (Kamil Paşa'nın) Fransızlar nezdinde kötü niyetli tahriklerde bulunmasını engellemek, Fransız milletvekillerini kazanmak, Fransa'daki Jön Türk firarilerini İstanbul'a iade etmek, Fransız basınını Osmanlı lehine çevirmek, Fransız kamuoyunu kazanmak ⁹⁶,

gibi görev tanımları, jurnalcı kimliğinin ne yönde değerlendirilmesi gerektiğini ön plana çıkarmaktadır.⁹⁷

Görüldüğü üzere Hafiyelik Teşkilatı bulunduğu dönemde önemli bir yere sahipken siyasi havanın değişmeye başlamasıyla önemini kaybetmiştir. O dönemde parlayan devlet adamları sonraki yıllarda şiddetle eleştirilmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın ve oğlu Salih Münir Paşa'nın bulunduğu görevler dolayısıyla ön planda olmaları sonraki yıllarda eleştirilenler arasında olmalarına sebebiyet vermiştir. Hatta bulunduğu görevlere gelmelerinde bu jurnallerin payı olduğu yine o dönemi eleştirenlerin düşünceleri arasındadır.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın geldiği aile, bulunduğu çevre ve aldığı eğitimler kendisini geliştirmesine olanak sağlamıştır. İçerisinde bulunduğu çevrenin kendisinin yetişmesinde büyük bir payı olduğu yadsınamaz. Aynı zamanda ailesinin, kendisine vermiş olduğu eğitim, onun iyi bir devlet adamı olarak yetişmesine önayak olmuştur. Aldığı eğitimler, derslerdeki başarısı, memuriyet hayatında, işini her daim iyi yapma çabası, bulunduğu çevrede de dikkatleri çekmiştir. Uğraştığı işler arasında yalnızca memuriyet görevini ifa etmek olmadığı, aynı zamanda da bu işinden arta kalan vakitlerde, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de aktarılacağı gibi, eserler kaleme alması, onun çok yönlü bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Kendisi dışında, yetiştirdiği evlatlarının da ilerleyen yıllar da çok kritik görevlere geldikleri bilinmekle beraber, yine onun başarısını ortaya koymaktadır.

⁹⁶ Hızlı, 2020: 56-57

⁹⁷ Ayrıca bkznz: <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/0f640c15-0310-464a-b541-54fdad9d7038/content> (erişim tarihi:24.07.2022)

“Paris’e tâyin etmiş olduğu Salih Münir Paşa’dan beklediği, evvelâ Avrupa’ya firar etmiş olan vatandaşların para ve memuriyet gibi vaitlerle memlekete avdetlerini temin etmek, bu olmadığı takdirde yine para vererek faaliyetlerine mâni olmak, bu da olmadığı takdirde Fransa’dan ve İsviçre’den hudut harici ettirmekti.”

İKİNCİ BÖLÜM

MAHMUD CELALEDDİN PAŞA’NIN BULUNDUĞU GÖREVLER

Mahmud Celaleddin Paşa’nın yaşadığı dönem, Tanzimat devrini kapsadığından dolayı, bulunduğu bazı görevler de yine bu devrin meydana getirdiği kurumlardandır. Aşağıda belirtileceği gibi, ilk görev yeri Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası olan Mahmud Celaleddin Paşa’nın, sonraki yıllarda bulunduğu bazı kurumlar ilk görev yeriyle rabıtalıdır. Bu sebeple, görev aldığı bazı kurumların tarihsel açıklamaları bu görevlerle beraber verilecektir.

2.1. Osmanlı Devleti’nde Meclis Geleneği

2.1.1. Dîvân-ı Hümâyûn

Osmanlı Devleti’ndeki meclisler, birbirleriyle bağlantılı, süreklilik arz eden ve birbirlerinden beslenen, yine birbirleri arasında köprü görevi gören bir birikimin meydana getirdiği kurumlardır. Bu minvalde Osmanlı Devleti’nde ilk değerlendirilecek kurum Dîvân-ı Hümâyûn’dur. Yukarıda da bahsedildiği üzere, bu kurumlar, birbirlerinden etkilenen, köprü görevi gören bir birikimin ürünüdür. Bu sebeple Dîvân-ı Hümâyûn’un da İslamiyet’in ilk dönemlerinde farklı ama birbirleriyle benzer biçimde var olduğu bilinmektedir. "Divân" kavramının İslam Devleti’ne ikinci halife olan Hz. Ömer zamanında İran asıllı bir Müslümanın tavsiyesiyle kullanılmaya başlanıldığı ve dahi bu minvalde “muharip güçleri kaydetmek”⁹⁸ mali işlerle ilgili kayıt ve meselelerin görüşüldüğü daireye dendiği bilinmektedir.⁹⁹ Emeviler, Abbasiler, Selçuklular yine bu gelenekle “Divân”ları kullanmışlardır. Türklerin ise “Divân” geleneğine yabancı olmadıkları ve İslamiyet’ten önce devlet meselelerini görüştükleri toplantıların varlığı bilinmektedir. Bu varlık, İslamiyet’in getirdiği birikimi hızlı benimsemelerine olanak sağlamıştır.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti’ne gelindiğinde ise ilk yıllarda belirsiz bir surette “Divân” ın varlığı bilinmektedir. Orhan Bey döneminde Divân’ın var olduğu, Yıldırım Bayezid döneminde de bu varlığın devam ettiği bilinmektedir.¹⁰¹

Devletin kurumsallaşmaya başlamasıyla “Divân”ında geliştiği görülmüştür. Fatih Sultan Mehmed zamanına değin Padişahlar Divân’a başkanlık ederken, Fatih’le beraber

⁹⁸ ed-Duri, 1994: 378.

⁹⁹ Mumcu, 1994a: 12.

¹⁰⁰ Mumcu, 1994a: 12-15.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, 1988:1

başkanlık işi Sadrazam'a kalmış ve padişah bu kurula, toplantının yapıldığı mekândan biraz yüksek ve kafesli bir yerden izleyerek dâhil olmuştur.¹⁰²

Dîvân-ı Hümâyûn toplantısı ve faaliyeti ilk ve orta devirlerde pek mühim olup birinci ve ikinci derecedeki siyasî, idari, askeri, örfî, şer'î, adlî ve mali işler, şikâyet ve davalar hep burada görüşülüp alâkadarlar tarafından tetkik edildikten sonra bir karara bağlanırdı. Divân, hangi din ve millete mensup olursa olsun ve hangi sınıf ve tabakadan bulunursa bulunsun, kadın erkek herkese açıktı. İdari, siyasî ve örfî işler resen ve diğerleri bir lüzum veya müracaat üzerine veya itiraza mebni temyiz suretiyle tetkik edilirdi. Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulum gören veya mahalli kadılarca haklarında yanlış hüküm verilmiş olanlar, valilerden, askeri sınıflardan şikâyeti bulunanlar, vakıf mütevellilerinin haksız muamelelerine uğrayanlar ve sair davacılar için divân kapısı açıktı. Divânda bitmeyen veya padişaha arza muhtaç olmayan gerek resmi ve gerek hususi işler padişahın mutlak vekili olan vezir-i âzam'ın ikinci divânında yani kendi sarayında aktettiği divânda müzakere ve hal edilirdi.¹⁰³

Dîvân-ı Hümâyûn toplantıları, ilk etapta haftada 4 ila 5 gün toplanmış olup bu sayı zamanla azalmıştır. Toplantılar sabah namazı kılındıktan sonra başlar ve öğle ezanına kadar sürerdi. Divan'da bitmeyen meseleler için aşağıda bahsedileceği üzere, İkinci Divânı adında bir divân toplanırdı. Bunun dışında Cuma Divânı ve Çarşamba Divânı gibi divanlar da bulunmaktaydı.¹⁰⁴ Divân'da görüşülen meseleler, görüşmenin ardından *Arz Odası'nda* sadrazam tarafından padişahın onayına sunulurdu. Meselelere göre alınan kararlar, yalnızca sadrazam tarafından olmamakla beraber, Kazasker ve Defterdar gibi görevliler tarafından da arz edilerek tasdik ettirilirdi. Burada padişah onayıyla alınan kararlar müsveddeler aracılığıyla bir deftere kaydedilirdi. Bu defterlerin ismi "Mühimme Defterleri"ydi. Divân'da görüşülmeye yetişmeyen bazı meseleler vardı ki, onlar İkinci Divânı adı verilen bir Divân'da görüşülerek padişahın onayına ihtiyaç duyulmayan ve Sadrazam tarafından hal olunan meselelerdi.¹⁰⁵ Zamanla devlet sınırlarının genişlemesi, bu kurumun yetersiz kalması neticesini doğurmuştur. Bu netice zamanla meclislerin isimleri, görevleri ve amaçlarının değişmesine sebep olmuş, bu da yepyeni bir alanın ve iş sahasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. II. Mahmud dönemine gelindiğinde ise Dîvân-ı Hümâyûn artık işlevini yitirmiş fakat İmparatorluğun sonuna kadar işlevsel olmamakla beraber varlığını devam ettirmiştir.¹⁰⁶

¹⁰² Pakalın, 1971: 465.

¹⁰³ Uzunçarşılı, 1988:13.

¹⁰⁴ Mumcu, 1994a: 431.

¹⁰⁵ Ortaylı, 2008: 210-211.

¹⁰⁶ Mumcu, 1986: 30.

2.1.2. Meşveret Meclisi

Dîvân-ı Hümâyûn'un yanında 18. yüzyılın sonlarına doğru Meşveret Meclisi olarak adlandırılan ve Danışma Meclisi görevi gören bir kurum vardır. Bu kurum, deneyimli devlet adamları ve çeşitli üyelerden oluşan, yine sadrazamın başkanlığında toplanan bir kurumdur.¹⁰⁷ Bu meclis, düzenli bir şekilde toplanmayıp, ihtiyaç dâhilinde varlığını sürdüren bir kurumdur. Bu meclisin farklı adlarda bulunduğu ve bu adların da mahiyet farkı sebebiyle birbirlerinden ayrıldığı bilinmektedir. Savaş öncesinde savaş, savaş zamanında barış kararı verme, bu minvalde anlaşmalar ile ilgili hususların görüşülmesi amacıyla toplanırdı. Padişahın isteğiyle toplanan bu meclise, geniş üye yelpazesiyle katılım sağlanırdı. Burada konuşulan meselelerin yalnızca burada kalması ve dışarıya sızmaması önemli bir husustu. Bu nedenle katılımcıların sınırlı ve seçilmiş kişiler olması ilerleyen zamanlarda uygulamaya konuldu. Bu görüşmelerin yapıldığı sabit bir mekân yoktu. Birçok mekânda yapılabilirdi. Bu toplantılarda görüş beyanı çok önemliydi. Fakat özgürce görüş söyleme konusundaki handikap, katılımcılar arasındaki yüksek ve düşük rütbelereydi. Bu sebeple üslerinden çekinen alt rütbeli katılımcılar görüşlerini açıkça ifade edemiyorlardı. Bu meclis ilk zamanlar yukarıda da belirtildiği üzere düzensiz bir şekilde toplanıyordu fakat zamanla bu toplanma düzenli bir surette gerçekleştirildi.¹⁰⁸

Seyitdanlıoğlu'na göre Meşveret Meclisi, Dîvân-ı Hümâyûn'dan boşalan yeri çeşitli sebeplerle dolduramadığından, yeni bir meclisin kurulması gereklilik arz etmiştir. Gereklilik arz eden bu kurumun düzenli ve kurumsal bir yapıda olması önemli bir husustu. Bu sebepten, Meclis-i Vâlâ -yı Ahkâm-ı Adliye, bu boşluğu dolduracak “düzenli ve yerleşik” bir yapıda olma amacı güdülerek 24 Mart 1838 tarihinde kurulmuştur.¹⁰⁹

2.1.3. Meclis-i Vâlâ -yı Ahkâm-ı Adliye

Meclis-i Vâlâ -yı Ahkâm-ı Adliye, aslolarak Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla beraber gerçekleştirilecek olan reformların, bir program çerçevesinde hem düzenlenmesi hem de gerçekleşmesini sağlayacak kanunların oluşturulması için kurulmuştur. Bu meclisle beraber, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî adlı bir meclis de kuruldu. Meclis-i Vâlâ, Tanzimat'la ilgili meselelere bakarken, Dâr-ı Şûrâ ise bir nev'i danışmanlık usulü ile işlev kazanacaktı.¹¹⁰ Bu suretle meseleler ilk olarak Dâr-ı Şûrâ'da görüşülecek, ardından bu meseleler Meclis-i Vâlâ'ya aktararak orada yasal bir zemine oturacaktı. Dâr-ı Şûrâ bir nev'i danışma kurulu dâhilinde

¹⁰⁷ Findley, 2014: 83,85.

¹⁰⁸ Akyıldız, 2003: 248-249.

¹⁰⁹ Seyitdanlıoğlu 1999: 18.

¹¹⁰ Ortaylı, 2008: 418.

oluşturulmuştu. Ardından görüşülen bu mesele, Padişah'a taşınarak kabul veya red hususları çerçevesinde nihai karar verilirdi. Meclis-i Vâlâ haftanın dört günü toplanmaktaydı.

Tanzimat'ın ilanından sonra, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli ile Meclis-i Vâlâ birleştirilmiş ve ayrı olarak Meclis-i Vâlâ ile beraber görev yapacak Meclis-i Âli-i Umûmî adıyla bir meclis kurulmuştur. Tanzimat'ın ilanı ile, seçilecek üyeler, çalışma sistemi ve çeşitli konularda yapılan düzenlemelerle Meclis-i Vâlâ, yeni bir hüviyet kazanmıştır. Çalışmalarını yürüten Meclis-i Vâlâ' da ara ara yeni düzenlemeler de yapılmaktaydı. Üye sayısı, rütbe tevcihi ve verilen maaşlarda birtakım değişiklikler yapılarak Meclisin daha aktif ve işlevsel olması sağlanmak istenmiştir. Birçok sebepten dolayı Meclis-i Vâlâ'nın iş yükü arttığından dolayı bu yükün belli kısmının, yeni bir meclis kurularak oraya kanalize edilmesi amaçlanmış ve 1854 tarihinde Meclis-i Âli-i Tanzîmat adlı bir meclis kurulmuştur.¹¹¹

Meclis-i Âli-i Tanzîmat, kısa adıyla Meclis-i Tanzîmat'ın görevleri, Cevdet Paşa tarafından özet olarak, kanun yapma, vükelayı yargılama, kanun ve nizamın gerçekleşmesi hususunda engel teşkil edilmesi halinde bunu sadarete bildirmek şeklinde sıralanmıştır.¹¹²

2.1.4. Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye

1861 tarihine gelindiğinde Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Âli-i Tanzîmat, ihtiyaçlara cevap verememeleri ve bazı gecikmelere sebep olmaları gibi nedenlerden dolayı, birleştirilmişlerdir. Bu birleşimden meydana gelen yeni Meclis, Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye'dir. Bu yeni meclis üç kısım olarak teşekkül etmiştir. Bunlardan biri, mülki meselelerle ilgilenecek, diğeri kanun ve nizamlarla ve sonuncusu, muhakemat meseleleriyle ilgilenecekti.¹¹³

1868 tarihine gelindiğinde, Şûrâ -yı Devlet ve Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye adında iki farklı meclis kurulmuştur. Şûrâ -yı Devlet beş daireden oluşmaktaydı. Şûrâ-yı Devlet'in,

Devlet yönetimini ilgilendiren bütün konuları görüşmek, her çeşit yasa tasarılarını ve tüzükleri(nizamname-i dahiliye) incelemek ve hazırlamak, her türlü mülki işler hakkında yetkileri çerçevesinde karar vermek, mülki ve adli makamlar arasında çıkan anlaşmazlıklarda merci tayin etmek, yürürlükte olan yasa ve tüzükler hakkında devlet dairelerinden gelen yazıları oy bildirerek cevaplandırmak, devlet memurlarını yargılamak, padişah ve nâzırlar tarafından kendisine sorulan her türlü mesele hakkında görüş bildirmek ve vilayet meclislerinde yapılacak ıslahata ilişkin maddeler incelemek¹¹⁴

¹¹¹ Seyitdanlıoğlu, 1999: 37-47.

¹¹² Cevdet Paşa, 1960 : 153.

¹¹³ İnal, 1982: 164-165.

¹¹⁴ Seyitdanlıoğlu, 1999: 58.

gibi görevleri bulunmaktadır. Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye ise iki bölümden oluşmaktaydı. Şûrâ-yı Devletin başına Midhat Paşa, Divân-ı Adliye'nin başına ise Cevdet Paşa getirilmiştir.¹¹⁵

2.2. Bulunduğu İlk Görevler

Mahmud Celaleddin Bey, 1852-1853(H.1269) tarihinde Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na Mülazım olarak girdi.¹¹⁶ Mülazım kelimesi, “bir memuriyete geçmek üzere bir daireye maaşsız devam ve hizmet etme”¹¹⁷ anlamına gelmekle beraber, aynı zamanda “stajyer”¹¹⁸ anlamında da kullanılmaktadır. Bu tarihten bir sene kadar sonra maaşa bağlanan Mahmud Celaleddin Bey'in ilk maaşı iki yüz kuruş idi. 1857-1858 (H.1274) tarihinde kendisi rabia rütbesine ulaşmıştır.¹¹⁹ Bu çalışmada sıklıkla Paşa'ya veren rütbelerden bahsedileceğinden Osmanlı Devleti'nde rütbenin ne olduğundan bahsetmek gerekmektedir.

“Rütbe, devlet memurları ile halktan bazı kimselere verilen paye ve unvanlar için kullanılan bir tabirdir. Osmanlılarda rütbe Yeniçeri teşkilatıyla meydana gelmiş, sonradan mülkiye sınıfına ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de ulemaya verilmeye başlanmıştır. Mülkiye rütbeleri ilk zamanlarda üç-dört dereceye münhasır idi. Bunlar Hocalık, Kapıcıbaşılik, Mirimiranlık ve Vezirlik idi. Memuriyetteki rütbelerin standart bir sınıflamaya göre düzenlenmesi ilk olarak XVIII. Yüzyılda Rusya'da Büyük Petro tarafından gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise modernleşen bürokratik kadrolar için gereken düzenlemeler II. Mahmut döneminde başlamıştır. Kalemiye ile mülkiye sınıfının birleştiği 1833 tarihinde üla, sâniye, salise ve râbia olarak dört sınıf mülkiye rütbesi kabul edilmiştir. Böylece, her memuriyetin hangi rütbeye ait olduğu belirlenmiştir. Yukarıdan aşağıya göre sırasıyla mülkiye rütbeleri şu şekildedir. Vezir, Bâlâ, Ula Evveli, Ula Sanisi, Saniye Sınıf-ı Müttemayizi, Saniye, Sâlise, Râbia, Hâcegânlık ve Hâmise”¹²⁰

Ardından aynı tarihte yedi yüz kuruş maaşa bağlanarak, Meclis-i Vâlâ Maliye Cemiyeti Başkitâbeti'ne getirilmiştir. Buradaki görevinin ardından, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nın Mühimme bölümüne nakledilmiş ve 1860-1861 (H.1277) tarihine kadar da Meclis-i Vâlâ Kıraat-i Evrak Memuriyeti görevini icra etmiştir. Maaşı, derece derece artarak iki bin kuruşa ulaşan Mahmud Celaleddin Bey'in rütbesi de Saniye sınıf-ı sanisine yükselmiştir. 1861-1862 (H.1278) tarihinde üç bin kuruş maaşa bağlanarak Meclis-i Vâlâ Başkitâbeti Muavinliği görevine getirilmiştir. 1862-1863 (H.1279) tarihinde kendisine saniye sınıf-ı müttemayiz rütbesi verilerek, yedi bin beş yüz kuruş maaş ve sekiz yüz otuz kuruş bedel-i tayin ile Meclis-

¹¹⁵ Seyitdanlıoğlu, 1999: 57,59.

¹¹⁶ DH.SAİDd.3.206.

¹¹⁷ Şemseddin Sami, 1317: 1399

¹¹⁸ Pakalın, 1971: 611.

¹¹⁹ DH.SAİDd.3.206.

¹²⁰ Gündüz, 2011: 133.

i Vâlâ Başkitâbeti'ne memur olarak atanmıştır. Rütbesi, kendisine dördüncü rütbeden Mecidi nişanı verilerek 1864-1865 (H.1281) Ula sınıf-ı sanisine yükselmiştir. 1865-1866 (H.1282) tarihine gelindiğinde, üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı layık görülmüştür. 1866-1867 (H.1283) tarihinde Ula sınıf-ı evveline yükselen Mahmud Celaleddin Paşa'nın belli aralıklarla adından söz ettireceği Girit memurluğu döneminin başlangıcı olan Âli Paşa'nın maiyetinde bulunması bu tarihten sonra gerçekleşmiştir.¹²¹

2.2.1. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit Adasında Âli Paşanın Maiyetinde Bulunması

1867-1868 (H.1284) tarihinde ikinci rütbeden Mecidi Nişanına layık görülen Mahmud Celaleddin Paşa, Yusuf Kâmil Paşa'nın Âli Paşa'ya tavsiyesiyle, Âli Paşa'nın maiyetinde bulunmuş ve memur vasfıyla Girit'e gitmiştir. Âli Paşa'nın bulunduğu görevler ve başarısı bugün hala adından söz ettirmektedir. Mehmet Emin Âli Paşa, 5 Mart 1815 (23 Rebiül Evvel 1230) tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Kendisine “Âli” mahlası Dîvân-ı Hümâyûn kalemünde bulunduğu sırada verilmiştir. 1830'da Dîvân-ı Hümâyûn kalemünde görev almaya başlamıştır. Mühimme ve Tercüme kalemlerinde de görev alan Âli Paşa ardından Viyana Sefareti ikinci başkâtipliği görevine tayin edilmiştir. Ardından Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'ın tahta çıkışını tebrik etmek amacıyla giden heyette bulunmuştur. Bir aralık Fethi Paşa ile Petersburg'a gitmiş ve dönüşünde Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığına tayin edilmiştir. 1838 senesinde Londra Sefaretine müsteşar sıfatıyla tayin edilmiştir. Ardından yine Londra'da Sefaret Maslahatgüzarı olarak görevine devam etmiştir. 1840 senesinde vekâleten Hariciye Müsteşarlığı yapmış, bundan bir sene sonra ise asaleten bu göreve tayin edilmiştir. 1842 senesinde Londra Sefareti'ne tayin edilmiş, buradan dönüşte Meclis-i Vâlâ Azalığı ve ardından Hariciye Müsteşarlığı görevlerinde bulunmuştur. 1846 senesinde Hariciye Nâzırı olmuş, 1848 senesinde Vezaret rütbesine nail olmuştur. Meclis-i Vâlâ riyaseti ve ardından yeniden Hariciye Nâzırlığı'na tayin edilmiştir. 1852 senesinde Sadrazam, 1853 senesinde İzmir ve 1854 senesinde Hüdavendigâr valisi olmuştur. Aynı sene Meclis-i Âli-i Tanzîmat Reisi olmuş, ardından üçüncü defa Hariciye Nâzırı, 1855 senesinde ikinci defa Sadrazam olmuştur. Bu tarihten sonra Hariciye Nâzırlığı, Sadrazamlık, Meclis-i Âli-i Tanzîmat Reisliği gibi görevlerde tekraren bulunmuştur. 1867 senesinde ise Girit'te çıkan karışıklıklar nedeniyle Girit'e gitmiştir. Bulunduğu görevlerden de anlaşıldığı üzere Âli Paşa birçok kez aynı görevlere getirilmiştir. Beş kez sadrazamlık, sekiz kez Hariciye Nâzırlığı, iki kez Meclis-i Âli-i Tanzîmat Reisliği görevlerini yerine getirmiştir. Âli Paşa'nın vefat tarihi kaynaklarda 8 Ağustos 1871 iken bazı kaynaklarda ise 7 Eylül 1871

¹²¹ DH.SAİDd.3.206.

şeklindedir. Önemli bir devlet adamı olan Âli Paşa, hem kendi çevresinde hem de yabancı çevrelerce takdir toplayan bir devlet adamıdır. Bazı kaynaklarda Âli Paşa'nın Avrupaca şöhret kazandığı ve hatta Napolyon'un "Âli Paşa gibi bir Hariciye Nâzırı bulabilsem" dediği bilgisi yer almaktadır.¹²² Âli Paşa'nın fitraten nasıl bir şahsiyet olduğu aktaran Abduraahman Şeref, Paşa'nın devlet adamlığıyla ilgili şu bilgileri aktarır;

"Karşısında dest-beste-i ihtiram durmak mecburi idi ve hiffet ve gızzet menfuri idi ve malayani veya laubaliyane kavl ve tavırda bulunmak tehlikeli idi. Çünkü derhal edibane ve nazikane fakat acı tavır ve kavl ile çarpar idi. Ziya Paşa'nın <zehr-hand-ı istihza> tabir ve <Şirin dahi kasdetmesi cana gülerekdir> mısraında ima ettiği tebessümler dudaklarında daimüseyr olub en büyük silah-ı itab ve tekdiri onlar idi."¹²³

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit'e Âli Paşa'yla gitmesinin şüphesiz ona katkısı pek fazladır. Âli Paşa'nın tecrübelerinden yararlanan Mahmud Celaleddin Paşa, Girit'e gidişini,

1282 sene-i hicriyesi evahirinde zuhur ile üç sene devam eden Girid İhtilali dahi Devlet-i Aliyye-i Osmaniyece enva-ı müşkilatı menş'a olduğu için şayan-ı dikkat ve ibret ve vekayiindendir. Bu hadisenin mebadisinde ittihaz olunan tedabir-i askeriye ve mülkiyenin noksan ve hatalarını tashih ve memleketin ahval-i şuriş istimalini tashih için seksen dört tarihinde Girid'e azimet eden merhum ve mağfurlu(mağfurunleh) sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa hazretlerinin Meclis-i Vâlâ Başkatibi bulunduğum halde şerefyab-ı maiyetleri olduğumdan müddet-i ikametleri olan beş mah zarfında ara-yı hikmet-i Peymalarıyla vukubulan,¹²⁴

şeklinde aktarmıştır. Mahmud Celaleddin Paşa'nın, Yusuf Kâmil Paşa'nın tavsiyesiyle bu göreve geldiği aktarılmıştı. Hatta Âli Paşa'yı memnun etme konusunda nasıl davranması gerektiğini merak eden Paşa'yla ilgili kaynaklarda bir olay yer almaktadır;

... paşayı hoşnut etmek için ne yapmak lâzım geleceğini sormasıyla Kâmil Paşa "her emrine, ferman efendimizin demelisin, her yazdığına hayran olmalısın" der. O da aldığı talimat mucibince hareket ederek paşa'nın teveccüh ve iltifatına nail olur. Avdetlerinde bazıları "biz, onu memnun etmek için son derece çalışıyoruz, muvaffak olamıyoruz. Sen nasıl muvaffak oldun" demeleriyle Mahmut Celâlüddin Paşa "emrine ferman yazdığına hayran" talimatını anlatır.¹²⁵

Buradaki görevi sadrazamın kâtipliğini yapmak idi. Girit Adası'ndan 5 ay sonra dönmüş olan Mahmud Celaleddin Paşa'ya, ikinci rütbeden Osmani nişanı ve Girit Islahatına mahsus bir madalya verilmiştir.¹²⁶ Mahmud Celaleddin Paşa'nın Âli Paşa gibi tecrübeli bir devlet adamının maiyetinde bulunmasının, şüphesiz onun siyasi hayatına etkileri büyüktür. Bu noktada Girit

¹²² Abdurrahman Şeref, 1339: 88-90; Türkgeldi, 1928, 56; Mehmed Süreyya, 1996: 269-270; İnal, 1982, 4-25.

¹²³ Abdurrahman Şeref, 1339:90.

¹²⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, 1879: 2.

¹²⁵ İnal, 1982: 53.

¹²⁶ DH.SAİDd.3.206.

gibi dönem itibariyle öneme haiz bir adada Âli Paşa'yla teşrik-i mesai içinde bulunması bu etkiyi arttırmaktadır.

2.3. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet Üyeliği

Mahmud Celaleddin Paşa, 1868 (H. 1284) tarihinde on bin kuruş maaşla, kanun ve nizamnameleri hazırlama, birtakım mülki işler, kanunlarla ilgili hazırlanan metinleri yorumlama, vilayet meclislerinde görüşülen bir konuyu müzakere edip karara bağlama gibi görevleri olan Şûrâ-yı Devlet Üyeliği ve Başkâtipliğine getirilmiştir.¹²⁷ Mahmud Celaleddin Paşa'nın ileride bulunacağı Girit Memurluğu görevinde, Şûrâ-yı Devlet Üyeliğinin katkıları yadsınamaz. Zira Girit Valiliği döneminde meclisteki konuşmaları, padişaha sunduğu layihanın nitelik anlamındaki değeri, Şûrâ-yı Devlet Üyeliği zamanında kazandığı tecrübeyle açıklanabilir.

2.4. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Dâhiliye Müsteşarlığı

1868-1869(H. 1285) tarihinde maaşı on iki bin beş yüz kuruşa ulaşmış ve 1870 (H. 1287) tarihinde maaşı on beş bin kuruşa yükseltilerek rütbe-i bala ile Dâhiliye Müsteşarı olmuştur.¹²⁸

2.5. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Âmedî Kaleminde Görevlendirilmesi

Mahmud Celaleddin Paşa, 1870-1871(H. 1287) tarihinde yirmi bin kuruş maaşla Âmedî Kalemine getirilmiştir. Bu kalem, evvela Reîs'ül Küttâb'ın emrinde çalışan, bir nevi özel kalem müdürü işlevi gören bir kurumdur. Padişaha sunulacak arzlar, yabancı devletler, elçiler vb unsurlarla olan yazışmalar ve bu belgelerin korunması bu kalemin görevlerini arasına girmektedir. Maiyetinde bulunduğu kurum sebebiyle de dış ilişkilerle ilgilenir, gelen raporları cevaplandırır. Yaptığı görev nedeniyle önemli bir konumda bulunmaktaydı. 1836 senesinden sonra Sadaret Kethüdalığının, Dâhiliye Nezaretine, Reîs'ül Küttâblığın ise Hariciye Nezaretine dönüştürülmesiyle beraber Âmedî Kalemi, Hariciye Nâzırının emrinde bulunmaya devam etmiştir. M. Zeki Pakalın, bu kurumların, Dâhiliye ve Hariciye olarak ikiye bölünmesiyle Âmedî Kalemi memurlarının da bu kurumların teşkilinde iki ayrı şekilde bölündüğünü ve birine Maruzat-ı Dâhiliye diğerine de Maruzat-ı Hariciye isminin verildiğini aktarır.¹²⁹ Mahmud

¹²⁷ DH.SAİDd.3.206.

¹²⁸ DH.SAİDd.3.206.

¹²⁹ Uzunçarşılı, 1988: Aktaş, 1991:3-12; Akyıldız, 2015: 53; Pakalın, 1972: 26-27.

Celaledin Paşa'nın özel kalem müdürü niteliğinde olan bir kurumda çalışması, diplomatik işler, raporlar, arzlar gibi görüşülmesi ve hazırlanması önemli olan bazı alanlarda kendisini geliştirmesine olanak sağlamıştır.

2.5.1. Mahmud Celaledin Paşa'nın Âmedî Kalemi Görevinden Azledilmesi

Mehmed Emin Âli Paşa'nın 1871 yılında vefat etmesi üzerine Mahmud Nedim Paşa sadrazam olmuştur. Âli Paşa'nın uyguladığı siyasetin tersi istikamette bir siyaset üzeri giden Mahmud Nedim Paşa, Âli Paşaya yakın olan devlet adamlarını görevlerinden uzaklaştırmıştır.¹³⁰ Bu tasfiye işleminden Mahmud Celaledin Paşa da nasibini alarak 1871(H. 1288) tarihinde azledilmiş ve on sekiz ay maaşsız olarak yaşamıştır. Yılmaz Öztuna, Paşa'nın maaşsız yaşadığı bu süre boyunca kendisine Yusuf Kamil Paşa'nın yardımcı olduğunu aktarır.¹³¹ Mahmud Celaledin Paşa'nın tasfiye sürecinden nasibini alarak azledilmesi, siyasi ortam açısından ipuçları vermekle beraber, ricâl-i devlet arasındaki ihtilafları gözler önüne sermektedir.

2.6. Mahmud Celaledin Paşa'nın Muhakemat Dairesinde Görevlendirilmesi

Mahmud Celaledin Paşa, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bir bölümü olan, Osmanlı Devletinde görev yapan memurların yargılanması, memurlar arasındaki ayrılıklar ve devlet daireleriyle memurlar arasındaki yargı konuları ile illerde görülen idari davalara temyizen bakma¹³² görevi olan Muhakemat dairesine 1873 (H. 1289) tarihinde dokuz bin beş yüz kuruş maaşla tayin olunmuştur.¹³³

2.7. Mahmud Celaledin Paşa'nın İkinci Kez Âmedî Kaleminde Görevlendirilmesi

Mahmud Celaledin Paşa, “gerek sadrazamın padişaha yazacağı telhis ve takrirler, gerekse yabancı devletlere yazılan her çeşit yazılar”la¹³⁴ ilgilinen Âmedî Kalemi'ne 1875 (H.1292) tarihinde on dört bin beş yüz kuruş maaşla ikinci defa memur olmuştur. 1876-1877 (H. 1293) tarihinde maaşı on beş bin kuruşa çıkartılmıştır. 1877/1878 (H.1294) tarihinde birinci rütbeden Mecidi nişanına layık görülmüştür.¹³⁵

¹³⁰ İnal, 1982: 269.

¹³¹ Öztuna, 1974: 3.

¹³² Akyıldız, 2010: 237.

¹³³ DH.SAİDd.3.206.

¹³⁴ Aktaş: 1991: 12.

¹³⁵ DH.SAİDd.3.206.

2.7.1. Mahmud Celaleddin Paşa'nın İkinci Kez Âmedî Kalemi Görevinden Azledilmesi

Bu görevinden 1878 (H. 1295) tarihinde ikinci kez azledilen Mahmud Celaleddin Paşa, azledilme meselesini Mir'ât-ı Hakikat adlı eserinde açıklamıştır. Şöyle ki, Mahmud Celaleddin Paşa, 1878 tarihinde vükela heyetinde birtakım değişiklikler meydana geldiğini, Ahmet Vefik Paşa'ya karşı bir grubun mevcut olduğunu ve bu grubun Paşa'ya karşı muhalif hareket ve tavırlar sergilediklerini aktarmıştır. Bu tutum ve hareketlerden padişahın açıkça etkilendiğini belirten Mahmud Celaleddin Paşa, padişahın bu durumunu da, Rus Savaşı neticesindeki kayıplardan ötürü kamuoyundan çekinmesine ve bu çekinmenin de tahttan indirilmesiyle sonuçlanacağı düşüncesinin yarattığı endişeyle kendisine yöneltilen “uydurma” sözü dahi gerçek olarak telakki etmesine bağlamıştır. Padişahın kulağına, Ahmet Vefik Paşa ve etrafındakiler tarafından tahta Şehzade Reşad'ın geçirilmesinin planlandığı ve bu plan neticesinde kargaşanın ortaya çıkacağı meselesi ulaştırılmış ve bu mesele de gerçek olarak telakki edilerek Ahmet Vefik Paşa ve birçok devlet adamı görevlerinden azledilmişlerdir. Bu azl meselesini bu şekilde aktaran Mahmud Celaleddin Paşa kendisinin de bundan nasibini aldığını aktararak iftiraya uğradığını belirtir. Azledildikten sonra bunun sebebini merak ederek bir araştırma yapan Mahmud Celaleddin Paşa, Sultan Reşad ile *hususî münasebetinin* olduğu ve bu münasebetin yakınlık derecesine istinaden Şehzadenin kendisine bir çift at hediye ettiğine bağlı olarak görevden alındığını öğrenir. Paşa, eserinde, ne şehzadeyle irtibatının olduğunu ve ne de ondan at hediye aldığını söyleyerek, atılan bu iftiradan ızdırıp duyduğunu aktarır. Bu meselenin peşini bırakmak istememekle beraber, bu haksızlığın da ortaya çıkması için araştırmalarına devam eder ve olayı şöyle anlatır¹³⁶:

Akrabamızdan İstanbul'da Atpazarı'nda hayvan ticaretiyle uğraşan biri vardı. Bana: “Müzayeden aldığım bir çift koşum atını bağlayacak yerim yoktur. Konağınızın boş ahırında birkaç gün durmasına müsaade ediniz” demişti. Ben de akraba olmak dolayısıyla bunu kabul etmiştim. Gerçekten bu atlar Şehzade Reşad Efendi dairesinden mezada çıkarılıp pazarda satılmış, ve akrabamızdan olan at canbazı bunları satın alıp ahırımıza bağlamış ve daha sonra alıcısına satmış. Bunda ne şehzadenin ve ne benim alakam varken, Ahmed Vefik Paşa aleyhinde kurulan fesad dolabını istenildiği şekilde çevirmek için bu hayvan alış-verişi ile adeta şehzadeye intisabımı ve bununla, şehzadenin vükela ve ricâl ile münasebete girdiğini teyid zemininde mesele garaz ehlinin diline düşüp, yukarıda yazdığımız rivayet uydurularak haksız yere azlime sebep olduklarını anladığımda, bir iddia-name kaleme alıp, saraya takdim ettim. Bazı Mabeyn memurlarından oluşan bir komisyon teşkil ettirip meselenin dediğim gibi olduğunu isbat ettim. Sonunda Mabeyn Müşirliği tarafından yazı gelip: “Davanız haklı imiş atların satışından size asla bir şey bulaşmadı” dediler. Ama bunca emeğim öyle bir kasıtlı rivayetle mahvedilip

¹³⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 602-603.

azil cezasına çarptırıldım. İşte o günlerde bu gibi sözler uyduranlar, güya Padişaha sadıkmışlar gibi, saraydaki ricâle ve bilhassa Hazinekar ve Padişahın başmusahibi olan Tavaşi Hafız Behram Ağa'ya sokulup koğuculuk yapmayı ve fesad tertib etmeyi kendilerine bir menfaat kapısı kabul ettiler. Bundan dolayı bir müfsidin sözüyle nice günahsız kimseler sürgün belasına uğradı. Onun için herkes namusunu korumak kaydıyla, değil dostlarından, akrabasından bile çekinip, onlarla görüşüp konuşmaktan el etek çektiler. Sarayda ise aşağılık birtakım guruplar peyda olup, Padişahın yakınları sırasına geçtiler.¹³⁷

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, bir devlet adamıyla intisabı olan insanların, bu intisabının sonraki zamanlarda aleyhine kullanılması durumu mevcuttur. Tasfiye süreci olarak nitelendirilebilecek bir süreçte, insanların birbirlerinin aleyhinde hareketlerde bulunması, jurnal diyebileceğimiz ve çoğunun sahilliği kesin olmayan ihbar yazılarını, ilgili makamlara iletlemeleri o dönemdeki güvensizlik ortamını gözler önüne sermektedir.

2.8. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinde Görevlendirilmesi

Mahmud Celaleddin Paşa, iki ay maaşsız kaldıktan sonra yine aynı senenin Haziran ayında dokuz bin kuruş maaşla, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Azalığı'na tayin edilmiştir. 1880 (H.1297) tarihinde maaşı azaltılarak yedi bin beş yüz kuruşa indirilmiştir. 1880 tarihinde ise Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin ikinci başkanlığına getirilmiştir. 15 Kasım 1881 (H. 22 Zilhicce 1298) tarihinde en yüksek rütbe olan Vezirlik rütbesi kendisine verilmiştir.¹³⁸

2.9. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Umur-ı Nafia Komisyonu Azalığı

Mahmud Celaleddin Paşa, 1884 (H. 1301) tarihinde önceki görevine ek olarak on bin kuruş maaşla Umur-ı Nafia Komisyonu Azalığına getirilmiştir.¹³⁹

2.10. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Birinci Girit Memurluğu

1887 tarihinde beş yüz lira yol masrafı ve dört bin lira verilerek Girit'e memur olarak gönderilen Mahmud Celaleddin Paşa, burada 40 gün kalmış, dönüşünde Sisam adasına uğrayıp oradaki asayişini sağlayarak geri dönmüştür. Bu süre boyunca başarılı olduğundan dolayı murassa' Osmanlı nişanı ile gümüş ve altın madalyalarla taltif olunmuştur.¹⁴⁰

¹³⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 603-604. Ayrıca bkz: Mahmud Celaleddin Paşa (1326), *Mir'at-ı Hakikat*, Matbaa-i Osmaniye, C.3 (5.fasl): 130-131.

¹³⁸ DH.SAİDd.3.206.

¹³⁹ DH.SAİDd.3.206.

¹⁴⁰ DH.SAİDd.3.206.

2.11. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Muvazene-i Umumiyye Komisyonu Reisliği

Mahmud Celaleddin Paşa, Girit Memurluğu görevinden sonra, Muvazene-i Umumiyye Komisyonu Reisi olmuştur.¹⁴¹

2.12. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Maliye Nâzırlığı

Mahmud Celaleddin Paşa, 1887-1888 (H. 1303) tarihinde ise otuz bin kuruş maaşla Maliye Nâzırı olmuştur. 1888 (H. 1305) tarihinde bu görevden azledilmiştir. Kendisine, 28 Ocak 1889 (H. 26 Cemaziyelevvel 1306) tarihinde on bin kuruş mazuliyet maaşı tahsis edilmiştir.¹⁴²

2.13. Mahmud Celaleddin Paşa'nın İkinci Girit Memurluğu

Mahmud Celaleddin Paşa, 13 Haziran 1889 (H. 14 Şevval 1306) tarihinde yine Girit'e memur olarak gönderildi. Sicill-i Ahval defterinde Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit'e ikinci defa memur olarak gittiği yazmaktadır. Aynı şekilde Mehmet Zeki Pakalın ve İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal da bu gidişin ikinci defa olduğunu kaydetmektedirler. Fakat Yılmaz Öztuna, bu gidişin üçüncü gidiş olduğunu belirtmektedir. Büyük ihtimalle Öztuna, Mahmud Celaleddin Paşa'nın Âli Paşa'nın maiyetiyle Girit'e gidişini de bu hususta değerlendirerek, üçüncü olarak gitmiş olduğunu aktarır. Mahmud Celaleddin Paşa, buradan döndükten sonra, 3 Aralık 1889 (H. 9 Rebiülahir 1307) tarihinde on beş bin kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesine ikinci defa tayin edilmiştir. Fakat kendi isteği neticesinde bu görevden ayrılmış ve kendisine mazuliyet maaşı bağlanmıştır.¹⁴³

2.14. Mahmud Celaleddin Paşa' nın Hüdavendigâr Valiliği

Mahmud Celaleddin Paşa, 2 Şubat 1890 (H. 11 Cemaziyelahir 1307) tarihinde on yedi bin kuruş maaşla Hüdavendigâr Vilayeti Valiliğe tayin edilmiştir. Aynı senenin Mart ayında kendisine, İran Devleti tarafından Şir-i Hurşid nişanı verilmiştir. 4 Mart 1891 (H. 23 Recep 1308) tarihinde Girit altın madalyasıyla taltif olunmuştur.¹⁴⁴

¹⁴¹ DH.SAİDd.3.206.

¹⁴² DH.SAİDd.3.206.

¹⁴³ DH.SAİDd.3.206.

¹⁴⁴ DH.SAİDd.3.206.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Hüdavendigâr¹⁴⁵ Valiliği görevine atandıktan sonra bölgede yaptığı birtakım icraatlar mevcuttur. Osmanlı arşivinde 29 Nisan 1890 (H. 9 Ramazan 1307) tarihli Mahmud Celaleddin Paşa'nın bölgede yaptığı icraat ve ıslahatları içeren bir belge yer almaktadır. Bu belgeye göre Mahmud Celaleddin Paşa, maddeler halinde yasak ve ıslah ettiklerini kaydeder. İlk maddede, aleni şekilde alkollü içki içilmesinin, düğün vesilesiyle köçek oynatılmasının yasaklanmasının ardından, buna cesaret edenlere ise kanunen gerekenin yapılacağı bilgisi yer almaktadır. İkinci maddede ise, silahlı gezmenin yasaklandığı, üzerinde silah gezdirenin silahının alındığı bilgisi yer almaktadır. Üçüncü maddeye gelindiğinde ise Paşa, herkesin cemaatle namaz kılabilmesi için, buna engel olarak gördüğü kahvehanelerin sahipleriyle görüşmüş ve namaz vakitlerinde iskemlelerin kaldırılıp, gazların söndürülüp herkesin camiye davet edildiği noktasında bir icraat gerçekleştirmiştir. Dördüncü maddede, koyun etinin fiyatının yüksek olduğu cihetiyle kasap esnafıyla görüşülüp etin okkasının yedi kuruş iken, altı kuruşa indirildiğini ve buraların dışındaki pazarlarda da bu fiyatın beş kuruşa indirildiğini belirtir. Beşinci madde, kütüphanelerin denetlenmesi için bir komisyon oluşturulduğu ve buralardan alınan ve geri getirilmeyen kitapların geri alınacağını gibi konuları barındırmaktadır. Altıncı maddeye gelindiğinde ise Paşa, bölgedeki medreselerin, kim olduğu bilinmeyen kişiler tarafından yatak olarak kullanıldığını belirtir. Buna göre Paşa o zamana kadar medreselerde kayıt işleminin yapılmadığını, bundan sonra bu işleme dikkat edileceğini belirtir. Ayrıca buraların güvenliği için bir kapıcı tayin olunduğunu aktarır. Diğer maddede komisyonlar kurularak yetim ve vakıf paralarının hesaplarının görüleceği belirtilmektedir. Diğer maddeler ise, camilerin tamiri, henüz yerleştirilmemiş olan muhacirlerin belirli bölgelere yerleştirilerek dört karye oluşturulduğuna ayrılmıştır. Bu ıslahat maddelerinin sonlarında halkın padişaha hayır duasında bulunduğunu belirten Mahmud Celaleddin Paşa, vilayeti bizzat dolaştığını ve bu suretle uygun icraatlar yaptığını belirtmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁵ “Bursa, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu eyaletine bağlı olan ve Hüdâvendigâr adını taşıyan sancağın merkezi idi. XVI. yüzyılda Hüdâvendigâr sancağının merkez kazası Bursa'dan başka otuz kadar kazası daha vardı. Bunlar arasında İnegöl, Yarhisar, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Taraklu, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Beypazarı, Mihaliç, Kite, Gönen, Gölpazarı, Bergama önemli idarî birimleri teşkil ediyordu. Ayrıca Seferihisar, Ermenipazarı, Atranos, Kepsut, Mihaliççık, Edincik, Kızılcatusla, Tarhala ve Fesleke kazaları da buraya bağlı idi. Bu idarî durum ufak tefek değişikliklerle XIX. yüzyıla kadar sürdü. 1832'de müstakil mutasarrıflık olan Bursa, Karahisar, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga mutasarrıflıkları ile birlikte yeni teşkil edilen Hüdâvendigâr eyaletine bağlandı ve bu eyaletin merkezi oldu. 1856-1857'de Hüdâvendigâr eyaleti Bursa, Koca-ili, Kütahya, Karahisar, Erdek, Biga, Karesi, Ayvalık livâlarından müteşekkildi. Bu sırada Bursa livâsına bağlı yirmi dört nahiye bulunuyordu. 1865'te Hüdâvendigâr eyaletine Bursa, Karesi, Koca-ili, Kütahya, Karahisar livâları bağlı olup vali Bursa'da oturuyordu. 1908'de ise eyalet, Bursa, Ertuğrul (Bilecik), Kütahya, Karahisar ve Karesi sancaklarından meydana geliyordu. Bursa sancağı altı kaza, beş nahiye ve 664 köye sahip bulunuyordu. Bursa Cumhuriyet döneminde müstakil il haline getirildi.”; İnalçık, 1992: 449.

¹⁴⁶ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umumi, Y..PRK.UM., 16-113.

Arşivde yer alan bir diğer belgeye göre Mahmud Celaleddin Paşa Bursa'da bir Darülaceze açmaya muvaffak olmuştur. 12 Mayıs 1891 (H. 3 Şevval 1308) tarihli belgede, Darülaceze açılması konusunda Mahmud Celaleddin Paşa'nın, II. Abdülhamid ile görüştüğü bilgisi yer almakla beraber, şifahen bir Darülaceze açılması yönünde bir karar alındığı bilinmektedir.¹⁴⁷ 18 Mayıs 1891 (H. 9 Şevval 1308) tarihli diğer belgede ise Darülaceze için padişahın kendi hesabından beş yüz lira gönderdiği ve Emlak-ı Hümayun olarak adlandırılan özel mülkünden ise her ay iki bin kuruş gönderdiği bilgisi mevcuttur.¹⁴⁸

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Hüdavendigâr Valiliği'ndeki hizmetleri bugün hala adından söz ettirmektedir. Asayişin sağlanması konusunda attığı adımlar, bölgedeki her alanda etkisini göstermiştir. Burada yalnızca asayişin sağlanmasıyla kalmamış, aynı zamanda sosyal devlet anlayışının ürünlerinden biri olan Darülaceze gibi bir kurumun açılmasına da önayak olmuştur.

2.15. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Birinci Ticaret ve Nafia Nâzırlığı

Mahmud Celaleddin Paşa, 4 Eylül 1891 (H. 29 Muharrem 1309) tarihinde ise otuz bin kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezâretinde göreve başlamıştır.¹⁴⁹ Göreve başlamasıyla ilgili haber metni şu şekildedir;

Ticaret ve nafia nezaret-i celilesi Hüdavendigâr vilayet-i celilesi valisi devletlü Mahmud Celaleddin Paşa Hazretlerinin uhde-i devletlerine tevcih buyurulmuştur. Müşarunileyh hazretleri şimdiye kadar bulundukları memuriyetlerin umumunu bir iktidar-ı mahsus ile idare ederek rıza-yı meyamin-i irtiza-yı cenab-ı cihan-bani dairesinde temşiyet-i umura muvafık olarak zat-ı akdes hazret-i hilafetpenahi hakkında celb-i davet-i hayriye muvaffak olmuş ve pek çok asar-ı nafia vücuda getirmiş olduğundan nezaret-i müşarunileyha umuriyetin uhde-i kifayetlerine tevdi'i bais-i şükran bişümardır.¹⁵⁰

2.16. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Üçüncü Girit Memurluğu

Mahmud Celaleddin Paşa, 10 Eylül 1891 (H. 5 Safer 1309) tarihinde, yine aynı maaşla ve beş yüz lira yol parası verilerek Girit Vilayeti vali vekilliğine getirilmiştir. Aynı ay içerisinde kendisine, murassa' Mecidi nişanı verilmiştir. Kendisi yerine, Turhan Paşa'nın Girit Vilayeti Vali Vekilliği'ne atanması üzerine İstanbul'a dönmüştür. Kendisine yirmi bin kuruş mazuliyet

¹⁴⁷ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, Y..PRK.AZJ., 19-5, 1. belge

¹⁴⁸ Y..PRK.AZJ., 19-5, 3. Belge, detaylı bilgi için bkz.; https://www.bursa.bel.tr/idari/huzurevi-sube-mudurlugu-72#icerik_tab_883 (erişim tarihi: Şubat 2022).

¹⁴⁹ DH.SAİDd.3.206.

¹⁵⁰ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 2 Safer 1309 (M. 7 Eylül 1891):6.

maaşı tahsis edilmiştir.¹⁵¹ 1894 tarihinde Bütçe Komisyonu Reisliği'ne tayin olunmuştur.¹⁵² Mahmud Celaleddin Paşa'nın mazuliyet maaşı,

kudema-yı vüzera-yı saltanat-ı seniyyeden olub şimdiye kadar bulunduğu memuriyetlerde ifa-yı hüsn-i hizmet ve ahiren Girid vali vekaletinde dahi ibraz-ı müesser rüyet eylemiş olduğu ve malum olduğu halde komisyon-ı ali-i mezkure muttariden devam ve ifa-yı vezaife ihtimam eylemekte bulunduğu ve gerçi şu aralık maliyenin mazayıkası malum ise de ileride bir memuriyet-i münasibeye tayini tabi idüğü ve bu mistüllü emekdarat-ı devletin zaruret çekmesi muvafık-ı şân-ı ali olamayacağı¹⁵³

sebepleriyle otuz bin kuruşa yükseltilmiştir.¹⁵⁴

2.17. Mahmud Celaleddin Paşa'nın İkinci Ticaret ve Nafia Nâzırlığı

Mahmud Celaleddin Paşa, 6 Kasım 1895 (H. 18 Cemaziyelevvel 1313) tarihinde otuz iki bin beş yüz kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezareti'ne tayin olunmuştur. Bu tarihten birkaç gün sonra maaşı kırk bin kuruşa yükseltilmiştir.¹⁵⁵

Mahmud Celaleddin Paşa'nın bulunduğu görevlerin incelendiği bu bölümde, öncelikle Osmanlı Devleti'nde meclis geleneğinden bahsedildi. Dîvân-ı Hümâyûn ve Meşveret gibi meclislerin, kurumsal yapının temelini teşkil ettikleri ve yerini farklı unsurlara bırakmaları vurgulandı. Ardından Mahmud Celaleddin Paşa'nın bulunduğu görevler kronolojik sıra dikkate alınarak sıralandı. Evvela bulunduğu görevlere stajyer kimliğiyle devam eden Paşa, ardından maaşı tedricen yükseltilerek memuriyet hayatına başlamış oldu. İlk Girit tecrübesinin Âli Paşa'yla yaşanması, şüphesiz Mahmud Celaleddin Paşa'ya çok önemli şeyler katmıştı. Burada hem Âli Paşanın tecrübesinden yararlanmış hem de Girit'te meydana gelen olayları yakından inceleme fırsatını yakalamıştı. Burada 5 ay gibi kısa bir süre kalmış olsa da, bunun kendisine çok şeyler kattığı aşikârdır. İstanbul'a geldikten sonra burada bulunduğu görevlerde yazı işleri üzerine yoğunlaşmış olup, bu alanda kendisini ön plana çıkartarak adından söz ettirmeyi başarmıştır. Yazısının güzel olmasıyla ün salmış ve "güzel Mahmud Bey" ünvanıyla anılmıştır. Yine bulunduğu görevler münasebetiyle mühim belgelerin onun kaleminden geçmesi bu ününü devam ettirmiştir. İlerleyen yıllarda, bürokrasideki karışıklıklardan o da nasibini alarak, tasfiye sürecinin önemli bir figürü haline gelmiştir. Niçin tasfiye edildiği, hangi yanlış anlaşılma dolayısıyla bu olayda yer almış olduğunu yine kendi eserinde açıklamıştır. Belli aralıklarla Girit'e gönderilmiş ve buradan dönüşte başarılarından ötürü bazı madalyalarla taltif olunarak

¹⁵¹ DH.SAİD.d.3.206.

¹⁵² Pakalın, 1977: 418.

¹⁵³ DH.SAİD.d.3.206.

¹⁵⁴ DH.SAİD.d.3.206.

¹⁵⁵ DH.SAİD.d.3.206.

yine adından söz ettirmeyi başarmıştır. Bir aralık, Hüdavendigâr adı verilen Bursa'ya vali olarak atanan Mahmud Celaleddin Paşa'nın buraya çok büyük hizmetleri olmuştur. İlk olarak bölgedeki asayişî sağlayan Mahmud Celaleddin Paşa, bölgeye bir de Darülaceze yaptırmıştır. Kısa aralıklarla Ticaret ve Nafia Nâzırlığı'nda da bulunan Mahmud Celaleddin Paşa, memuriyet hayatını bu görevle noktalamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT MESELESİ

Girit meselesinin bir “mesele” olarak nitelendirilmesi, bölgede yaşayan meskûn halkın, aksiyon halinde olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu aksiyon hali “ayaklanma” şeklinde de ifade edilebilen bir sürece doğru ilerlemiş ve bu sebeple bir “mesele” halini almıştır. Her olayın bir başlangıç noktası ve kaynağı vardır. Fakat bu “olay” kurumsal bir varlık olan devlet unsuru bünyesinde meydana geliyorsa, bahsedilen başlangıç noktası ve kaynak, tek bir olay veya hedef odaklı bir tarihe bağlanamaz. Bu olaylar, sonuçları belki yüzyılları bulan, bir devrim halinde netice veren durumlardır. Girit meselesi de bu minvalde değerlendirilebilir. Meydana gelen ayaklanmaların, genellikle Fransız Devrimi’nden mülhem olarak ortaya çıktığı şeklinde açıklamalar mevcuttur. Fakat bu açıklamalar yeknesak bir tarihsel veriyi ortaya çıkararak meselelerin sebeplerinin, “tekrar” halinde aktarılmasına yol açmaktadır. Bu durum da olayların gerçek sebeplerini perdelemektedir.

Bu bağlamda İlber Ortaylı, Balkan halklarının “ulusal bilincini” 1789’un ortaya çıkardığı fikirlerle açıklamanın doğru olmadığını, bu *bilincin* bir bakımdan “Ortaçağlardaki devlet varlıklarının ve kültürlerinin bir mirası” olduğunu belirterek, bu halkların zaten bu bilinci bir nevi içselleştirdiklerini aktarır.¹⁵⁶

Girit meselesi genel olarak, meskûn halkın belirli olay, emel ve bazı devletlerin tahrikleri etrafında ortaya çıkan bir meseledir. Bu mesele, Rusya’nın tahrikleri ve yukarıda bu olayın bağlandığı belirtilen Fransız Devrimi etrafında gerçekleşen bir meseledir. Aynı zamanda bu meselenin, bağlı bulunulan devletten kopmayla, yeni bir devlet kurma düşüncesi çerçevesinde de meydana geldiği söylenebilir. Bu olayın başlıca amaçlarından birinin, Yunan bağımsızlığı neticesinde, Yunanistan’ın kurulmasından sonra, diğer azınlık gruplarının bu devlete katılma isteklerinin artması ve bu yönde faaliyet göstermeleri olduğu söylenebilir. Hem Yunanistan hem de Girit’te yaşayan meskûn halk, Yunanistan’a katılma emellerini gerçekleştirmek istemekteydiler.¹⁵⁷

İlk büyük ayaklanma tarihi olarak 1866 senesi gösterilmekle beraber, Girit Hristiyanlarından oluşan ve adanın çeşitli yerlerinden gelerek, halkı temsil eden birtakım kişilerin, vergilerin ağırlığı, yollar ve okulların durumu gibi sebepleri neden göstererek bir ayaklanma gerçekleştirdikleri ileri sürülmektedir. Ayaklanmaya ilişkin taleplerini, ada valisine

¹⁵⁶ Ortaylı, 1987: 49.

¹⁵⁷ Tükin, 1996: 89.

iletan grup, valinin, bu istekleri merkeze ileteneğini belirtmiş olması ve şimdilik burada toplanmamaları konusunda uyarılmış olmasına rağmen, aldırış etmemişlerdir. Aynı zamanda bu istekleri diğer devletlerin konsolosluklarına da ileterek yardımlarını istemişler ve kendilerine yapılan uyarılara rağmen bölgeden ayrılmayı reddetmişlerdir.¹⁵⁸ Bâb-ı Âlî tarafından taleplerinin yeterince karşılanmadığını düşünen Rumlar, kendi kendilerine geçici bir hükümet kurarak Girit'i Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilan etmişlerdir. Diğer devletlerin de bu olaylara müdahil olduğu ve Girit'in adeta siyasi bir arena haline geldiği görülmektedir.¹⁵⁹ Ayrıca bu isyancıları destekleyen, "Yunanistan" faktörünü de dikkate almak gerekmektedir. Zira Yunanistan'da Yunan Devleti'nin maddi ve manevi destekleriyle kurulmuş olan kimi dernekler aracılığıyla Girit'teki asilere silah gönderilerek bu meseleyle ilgili şiddet ve gerilimin artırılması ve böylelikle sorunun uluslararasılaştırılması amaçlanmaktaydı. Nitekim Girit asilerinin bu durumu ve Yunanistan'ın isyancılara yönelik destekleri, Hanya'daki İngiliz konsolosu Charles Dickson'ın notlarına da yansımış ve böylelikle adaya silah ve cephane kaçakçılığının varlığı tescillenmiştir.¹⁶⁰

Girit'teki isyan sırasında adanın adeta bir kargaşalık arenasına haline dönüşmesi ve bu isyan girişimlerinde doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilerinin bulunduğu diğer devletlerin de müdahale girişimleri, Girit ile ilgili olarak atılacak olan her adımda bu devletlerin de bilgilendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda Âli Paşa Girit'te meydana gelen olayları, bu olayların sebepleri ile sorunun çözümü noktasında dost devletler tarafından yapılabilecek katkıların önemini vurgulayan yazıları, adadaki konsoloslara iletmiştir. Yine, Âli Paşa konsoloslara, asilerin Yunanistan tarafından desteklendiğini, bu sebeple cüretkâr bir şekilde hareket eden asilerin aşırıya kaçan isteklerde bulunduğunu, bölge halkının da bu isyandan çok kötü vaziyette etkilendiğini, bu sebeple de gerekli tedbirlerin alınmasının kaçınılmaz olduğunu bildirmiştir.¹⁶¹

Gerilimi yatıştırmak adına adaya, Ağustos-Eylül 1866'da¹⁶² Mustafa Naili Paşa gönderilmiştir. Mustafa Naili Paşa, isyancıların, isyandan vazgeçmeleri halinde kendilerinin affedileceğini açıklamış fakat buna rağmen asiler vazgeçmemişlerdir.¹⁶³ Osmanlı Devleti, bu isyanı 'askeri yolla' bastırmak amacıyla bölgeye, Ömer Lütfi Paşa'yı yollamıştır. Bu askeri

¹⁵⁸ Türkgeldi, 1987a: 13.

¹⁵⁹ Karal, 2011: 118.

¹⁶⁰ Bourne, 1963: 253.

¹⁶¹ Türkmen, 2001: 236.

¹⁶² Mehmed Süreyya: 1996: 1224.

¹⁶³ Türkmen, 2001: 233.

harekât neticesinde isyancılar, dağlık bölgelere kaçmışlardır.¹⁶⁴ Bu arada Yunanistan, gemileri aracılığıyla bölgeye gönüllü insan, silah ve mühimmat girişi gerçekleştirmiş, Osmanlı Devleti, silah ve mühimmat girişini engellemek maksadıyla Girit sularına, donanmasını göndererek adayı abluka altına almıştır. Fakat bu ablukayı “Arkadi” adında bir Yunan vapuru delmeye çalışmıştır. Bu vapur, İzzettin Vapuru Süvarisi tarafından batırılmıştır.¹⁶⁵ Ömer Paşa’nın gerçekleştirdiği harekât, adada sükûnetin bir nebze de olsa sağlanmasında etkili olmuştur. Fakat adada, çocuk, kadın ve yaşlıların katledilebileceğine dair çıkan söylentiler üzerine, diğer devletlerin gemileri adaya yanaşıp, buradaki insanları tahliye ederek, Yunanistan’a ulaştırmışlardır. Bu tahliye işlemi diğer devletlerin Girit üzerindeki birtakım girişimlerini daha cüretkâr kılmış ve bu durum, adadaki sükûnetin ortadan kalkmasına zemin hazırladığından, bir süre sonra bu vaziyetlerinden vazgeçmek durumunda kalmışlardır.¹⁶⁶

3.1. 20 Ocak 1868 (H. 25 Ramazan 1284) Tarihli Girit Vilayet Nizamnamesi

Girit’te meydana gelen isyan girişimi sonrasında Osmanlı Devleti, sorunun giderek uluslararası müdahaleye ortam hazırlaması nedeniyle 1867’de Mehmed Emin Âli Paşa’yı bölgeye göndermiştir.

Âli Paşa, Girit’ e hareketinden önce Ömer Lütfi Paşa’ya askeri harekâtı durdurmasını, 45 günlük bir mütareke ilan etmesini, bu süre zarfında silahlarını bırakan asiler için af ilan etmesini emretti. Bu genel aftan Girit asilerine yardım için gelenler de yararlanabilecekti.¹⁶⁷

Bölgeye gönderilen Âli Paşa burada ıslahat yapma hususunda hazırlıklara girişmiş ve 20 Ocak 1868 (H. 25 Ramazan 1284)’de “Girid Vilayet Nizamnamesi” adında bir ıslahat programı ilan etmiştir. Bu programa göre;

Girid ceziresinde zuhur eden ihtilâlin netayic-i mükedderesi olmak üzere ahalinin düçar oldukları mazarr ve hasar kalb-i hümayunumuzda hakikaten iras-ı alam inkisar etmesiyle bu hallerin tamiri ve cezirenin idare-i atiyesinin ve bilcümle sekenesinin ale-sseviyye ve ezher cihet temin-i refah ve saadeti nezd-i şahanemizde akdem-i amal adolunarak mahsulat-ı cezirenin mükellef olduğu aşar-i resminin işbu gelecek bin iki yüz seksen dört senesi martından itibaren iki seneliğinin tamamının ve diğer iki seneliğinin nısfının afvı ve bu cihetle üçüncüve dördüncü senelerde alınacak nısf-ı aşerden hasıl olacak mebalığın hazine-i devlete alınmayıp bütün ahalinin intihabıyla senede bir kere merkez vilayete ictima‘ edecek meclis-i umûmînin umum ahalinin ticaret ve ziraatine en ziyade hayırlı olacağını bi’l-ittifak beyan edeceği ıslahat-ı dahiliyeye sarf olunmak için memlekete terk ve bahş olunması ve beyana hacet olmadığı vechle nazar-ı

¹⁶⁴ Türkgeldi, 1987: 20.

¹⁶⁵ BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı, HR. MKT., 600-59, 1.

¹⁶⁶ Türkgeldi, 1987: 21.

¹⁶⁷ Türkmen, 2001: 236.

ma'delet-i şahanemizde kaffe-i teba-i devlet-i aliyyemiz mesavi bulunduklarından Girid ceziresinin İslam ahalisi bilfiil hizmet-i askeriyeden müstesna bulundukça cezire-i merkume sekene-i mesihîyyesinin dahi bedel-i askeri vermekten muaf tutulmaları ve Hanyada ictimâ' etmiş olan İslam ve Hristiyan vekilleri taraflarından takdim olunmuş olan mazbatada bulunan rûsumata dair münderic olan müstediyyatın diğer ferman-i alışanımızda muharrer bulunan ahkama tatbikan tesviyesi indimizde tensib ve tasvib kılındıktan başka makam-ı sadarete hitaben ve işbu bin iki yüz seksen dört senesi şehir-i cemaziyel saniyenin ikisi tarihiyle müverrahen sadır olan emr-i alimize merbut ve balası hatt-ı hümayunumuzla muvaşşah olarak ahali-i cezireye neşr olunan nizamât-i esasiyede¹⁶⁸

Evvela Girid ceziresinin idare-i mülkiyesi taraf-ı hümayunumuzdan mensub bir valiye tefviz olunup kılâ-ı şahanemizin hizmet-i muhafazasıyla cezirede bulunan askerin idaresi bir büyük kumandana muhavvil olması,¹⁶⁹

Saniyen valilik ve kumandanlık hizmetleri birbirinden ayrı olup fakat iktiza-yı hale göre bazen valilik hizmetinin kumandanlık memuriyeti ile birleştirilmesi irade-i seniyye-i hazret-i padişahiye menut bulunması,¹⁷⁰

Salisen cezire valisi umur-ı memleketi kavanin-i umumiye-i devlet-i aliyyeye ve cezire için bilhassa tayin olunan nizamata tevfikân idare eder vali maiyetinde biri Müslüman ve diğeri Hristiyan memurin devlet-i aliyyeden müntehab ve irade-i seniyye ile mensub birer müşavir tayin kılınması,¹⁷¹

Rabian Girid ceziresi icabı kadar livalara taksim olunarak bunların umur-ı mülkiyesi memurin-i devlet-i aliyyeden müntehab ve irade-i seniyye ile mensub birer mutasarrıfa ihale olunması ve bu mutasarrıfların nisf-i müslim ve nisf-i diğeri Hristiyan bulunması ve Müslümandan olan mutasarrıfların maiyetlerine Hristiyandan ve Hristiyan mutasarrıfların maiyetlerine Müslümandan olmak üzere ba-irade-i seniyye birer muavin tayin edilmesi,¹⁷²

Hamse her bir liva kazalara taksim olunarak her bir kazada icabına göre Müslim veyahut Hristiyan memurinden müntehab ve taraf-ı devletten mensub birer kaimmakam olması ve kaimmakamların maiyetlerinde Müslümandan ise Hristiyandan Hristiyandan ise Müslümandan birer muavin tayin olunması,¹⁷³

Sadisen umur-ı maliye için vilayette bir defterdar ve sancaklarda birer muhasebeci ve kazalarda birer mal müdürü olması ve mal memurları iktizasına göre İslam ve Hristiyan memurlardan intihab ve tayin kılınması cezirenin umur-ı tahririyesi iki lisan üzere cereyan edeceğinden vilayette iki mektubçu ve elviyede dahi ikişer tahrirat başkâtibi bulunması,¹⁷⁴

Seban vali ve mutasarrıf ve kaimmakamlar nezdinde birer meclis idare olması ve vilayet idare meclisi vali reisi olmak üzere azası iki müşavir ve müfettiş-i hükkam ile metropolid ve defterdar ile

¹⁶⁸ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 652-653.

¹⁶⁹ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 653.

¹⁷⁰ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 653.

¹⁷¹ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 653.

¹⁷² <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 653.

¹⁷³ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 653.

¹⁷⁴ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 653.

mektupculardan ve üçü İslam ve üçü Hristiyan ahali taraflarından müntehab zâtlardan mürekkebe bulunması,¹⁷⁵

Saminen elviye-i muhtelite idare meclislerinde mutasarrıf-ı reis olmak üzere azası muavin ve hakim ve piskopos ve muhasebeci ile tahrirat başkatiplerinden ve üçü ahali-i İslamiye ve üçü ahali-i İseviye taraflarından müntehab azalardan mürekkebe olması ve ahali-i sırf Hristiyan olan sancakların idare meclisleri yine mutasarrıfları reis olmak üzere muavin ve piskopos ve muhasebeci ve tahrirat başkatibi ve altı Hristiyan azadan mürekkebe olması ve kaza idare meclislerinde dahi aynıyla bu kaide cereyan etmesi,¹⁷⁶

Tasi'an derece derece hukuk-ı ibadiye ve cinayata müteallık davaların rüyeti için mezkûr vilayette ve liva ve kazalarda deavi meclisleri tesis olunub merkez eyalet ile muhtelit liva ve kazaların deavi meclisleri İslam ve Hristiyan ahali taraflarından müntehab ve muhtelit azadan mürekkebe olup sırf Hristiyan olan liva ve kazalarda deavi meclisleri azası yalnız Hristiyandan mürekkebe olması,¹⁷⁷

'Aşiran merkez vilayetle her bir muhtelit livada beynelislam vukubulacak deavi-i mahsusanın rüyeti için birer mahkeme-i şeriyye bulunması ve karyelerde birer ihtiyar meclisleri olacağı gibi sancaklarda Dahi İslam ve Hristiyan için ayrı ayrı birer ihtiyar meclisi yani Dimoyerandiya bulunması ve bu meclisler müteallık oldukları ahali taraflarından intihab kılınması,¹⁷⁸

Hadi-i Aşer berveh-i meşruh hukuk-ı adiy ve cinayet ve ticaret davalarıyla islam ve Hristiyan beyninde tekevvün edecek her türlü deavi-i muhtelite deavi-i meclis-i muhtelitesi ile ticaret mahkemelerinde rüyet olunması ve bunların derece-i memuriyetiyle mehakim-i şeriyye ve ihtiyar meclislerinin yani Dimoyerandiya'nın salahiyyet ve vazifeleri nizam-ı mahsusa ile tayin olunması,¹⁷⁹

Saniye Aşer Girid vilayetinde bir meclis-i umûmî olup ahalinin intihabıyla her kazadan iki aza tayin olunması ve ahali-i sırf islam veya Hristiyan olan kazaların azaları islam veya Hristiyan olacağı gibi muhtelit olan kazalar azasının birisi Hristiyan ve diğeri islam olması ve bunların usul-i intihabiyeleri nizam-i mahsus ile tayin kılınması ve işbu meclis senede bir kere ictima edip turuk ve maabir gibi umur-ı nafiya müteallık ve itibar sandıkları teşkili vesair Her suretle ticaret ve sanayinin ve ziraatın teshili yolunda hususâtı ve umuma aid olan maarif ve terbiyenin intişarına aid mevadî müzakereye memur olması ve meclis-i umûmî tarafından tezekkür ve arz ile canib-i devlet-i aliyyeden tasvib ve irade buyurulacak ıslahatın icrasına adanın varidatından icab eden mikdar-ı sermayeyi saltanat-ı seniyyeye tahsis buyurması ve bu sermayenin Suret-i sarfı meclis-i umûminin nezareti altında cereyan eylemesi,¹⁸⁰

Salise Aşer memalik-i devlet-i aliyyenin eyalet-i sairesinin hükümete tediye eyledikleri vergiden Girid ahali-i min-el kadim muaf olduklarından cezire ahalisinden Yalnız aşar ve müskirat ve gümrük rüsumatıyla ihracat ve sarfiyat-ı dâhiliye gümrüğünün tenzili mukabilinde ihdas olunmuş olan tuz ve tütün

¹⁷⁵ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 653.

¹⁷⁶ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 653-654

¹⁷⁷ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 654

¹⁷⁸ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 654

¹⁷⁹ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 654

¹⁸⁰ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1: 654-655

rûsumundan ve mine’l kadim sair memalikle beraber cezire ahalisi taraflarından tediye olunmakta olup fakat bu kere ıslahatı icra olunmakta olan rûsumat-ı muayyeneden başka bir şey alınmaması,

Rabian Aşer varidat-ı devletin tamamı-i muhafazasıyla emr-i tahsilinde ahalice menfaat ve suhuleti mucib olacak ıslahat ve tadilatın müzakeresine meclis-i umûmî memur edilerek vereceği rey ve mûtaala üzerine iktizasına teşebbüs olunması karargir olmuş olduğundan bu esaslara tatbikan mahakim ve idare-i umur-i mülkiye ve maliyeye dair bu kere irade-i seniyye-mülûkanemizle ayrı ayrı tanzim olunan kavanindir ki bervech-i ati bi- ibaretiha zikr ve beyan olunur.¹⁸¹

“Girid Vilayet Nizamnamesi” adlı ıslahat programında adadaki durumun düzelmesi için birtakım ıslahatlar yapılmıştır. Bu nizamnamede öncelikle adanın idaresinin nasıl bir yolla sürdürüleceği konusu dikkat alınarak, adanın idaresinin Osmanlı Devleti’ne mensup bir valiye verilmesi, adanın askerlerinin başında kumandan bulunması, gerektiğinde vali ve kumandanlık görevlerinin birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Adaya atanan valinin, adayı Osmanlı Devleti’nin kanunlarına göre idare etmesi maddesi, adada söz sahibi olan devletin kim olduğu konusunda önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Valinin maiyetinde bir Müslüman ve bir Hristiyan memurun olması ve yine birer müşavir tayin olunması bu maddelerdendir. Adanın gereken kadar livalara bölünerek idare olunması ve bu livaların mutasarrıflarının da Osmanlı Devleti tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu mutasarrıfların yarısının Müslüman, diğer yarısının da Hristiyan olması kararlaştırılarak Müslüman mutasarrıfların maiyetlerine Hristiyan, Hristiyan mutasarrıfların maiyetlerine de Müslümanların verilmesi yine yönetimdeki itirazları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir uygulamadır. Bu livaların da kendi içlerinde kazalara bölünmesi, ve yine liva örneğinde olduğu gibi, Müslüman ve Hristiyan kaymakamlardan oluşması gerektiği maddesi yer almaktadır. Ayrıca yine yukarıda da belirtildiği üzere Müslüman kaymakamların maiyetlerine Hristiyan muavin, Hristiyan Kaymakamların maiyetlerine Müslüman muavin verilmesi kararlaştırılarak, eşitlik gözetilmeye çalışılmıştır. Adanın idari teşkilatlanmasının nasıl olması gerektiğine de değinilen nizamnamede, defterdar, muhasebeci, mal müdürü gibi görevlilerin bulunması gerektiği belirtilmiştir. Adada resmi yazı işleri iki dil üzerine cereyan edeceğinden, iki mektupçu ve ikişer başkâtibin olması kararlaştırılmıştır. Sonraki maddelerde, yukarıda oluşturulduğundan bahsedilen idari yapıların yöneticileri olan vali, mutasarrıf ve kaymakamların kendi bünyelerinde birer meclis idare etmeleri kararlaştırılmış ve bu meclis azalarının hangi dinlere mensup olmaları gerektiği belirtilmiştir. Diğer maddelerde, adaletle ilgili işlere değinilmiş, bahsedilen vilayet, liva ve kazalarda dava meclisleri kurulması ve bu meclislerin azalarının Hristiyan ve Müslüman ahaliden seçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu noktada sırf Hristiyanlardan oluşan liva ve

¹⁸¹ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, C.1, 655 (erişim tarihi: 2020); Ayrıca bknz: *Mecmûa-ı Nizâmât-ı Girid*, (1310) 1.Cüz, Hanya Vilayet Matbaası, s.4-7.

kaza dava meclislerinin azasının yalnızca Hristiyanlardan oluşturulması kararlaştırılmıştır. Diğer maddede Müslüman ahali arasında meydana gelecek olan davalarda Şer‘i Mahkeme bulunması ve karyelerde ihtiyar meclisi adlı meclisin olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, Müslüman ve Hristiyan ahali için ayrı ayrı ihtiyar meclisleri bulunması ve bu meclislerin, bağlı bulundukları ahali tarafından oluşturulması gerektiği aktarılmıştır. Adanın mali işleriyle ilgili de birtakım maddeler yer almakla beraber, bu nizamnameyle görülüyor ki Osmanlı Devleti, asayişin sağlanması konusunda önemli adımlar atmıştır. İdari, adli ve mali düzenlemeleri içeren, Müslüman ve Hristiyan ahali arasında eşitlik ilkesinin uygulanmaya çalışıldığı bu nizamname, sonradan meydana gelecek sorunlara meydan vermemek adına dizayn edilmiştir.

3.2. 1869 Tarihinde Paris’te Konferans

Yunanistan tarafından asileri “silahlandırma” hala devam ettiğinden ötürü Osmanlı Devleti, Yunanistan’a 11 Aralık 1868 (H. 25 Şaban 1285)’de ¹⁸² nota vermek zorunda kalmış ve taraflar savaş noktasına gelmişlerdir. Bu arada, Prusya¹⁸³, Osmanlı Devleti ve Yunan Devleti arasındaki bu ayrılığın, savaş noktasına gelinmeden evvel diğer devletlerin de katılımını sağlayacağı bir konferansla çözüme kavuşturulmasını teklif etmiştir. Bu konferansın Paris’te yapılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti, bu konferansa katılmak için, “devlet-i aliyyeye aid mülki ve idari her hangi bir meseleye dair müzakereye” girişilmemesi gibi bazı şartlar ileri sürmüştür. Konferans, 1869 senesinin Ocak ayında toplanmıştır. 1856 Paris Konferansı’na katılan devletlerin dışında bir de Yunan Devleti bu konferansa çağrılmış fakat katılım sağlamamıştır.¹⁸⁴ Konferansta, Yunanistan’da Osmanlı Devleti aleyhine fırkalar kurulmaması, ikinci olarak Osmanlı Devleti memleketlerinde isyana teşebbüs edenlere hiçbir şekilde yardım edilmemesi, limanlardaki gemilerin silahlandırılmaması, Osmanlı Devleti’nin böyle bir duruma *müsa’ade ve müsamaha* göstermeyeceği gibi kararlar yer almaktadır. Ayrıca Yunanistan’a sığınan Giritli muhacirlerin memleketlere dönmelerine dair Bâb-ı Âlî’nin talebine istinaden, Yunan Devleti’nin memleketlerine dönmek isteyen Giritli ailelerin dönüşlerini kolaylaştırıcı bir politika izleyeceği belirtilmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin isyandan dolayı uğradığı zararı tazmin etme yetkisine Yunan Devleti’nin itiraz etmediği gibi, Osmanlı Devleti de Yunan mahkemelerinin bu konudaki vazifelerini kabul etmiştir. Bu durum delegeler tarafından, Yunan

¹⁸² Danişmend, 1972: 229.

¹⁸³ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye* adlı eserinde konferans teklifinin, Prusya’dan geldiğini belirtmektedir. Fakat Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir’ât-ı Hakikat*’nde bu teklifin, Fransa’dan geldiğini belirtmektedir. Türkgeldi, 1987: 31; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 42.

¹⁸⁴ Türkgeldi, 1987: 31-32.

Kabinesinin kanunlara uygun şekilde hareket etmeye mecbur olacakları şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁸⁵

Görüldüğü üzere 1869 Paris Konferansı'yla olası bir Osmanlı-Yunan Savaşı'nın önüne geçilmiştir. Konferansın ardından Osmanlı Devleti, bölgede, nizamname maddelerini uygulamaya çalışmıştır.

Adadaki kargaşayı ortadan kaldırmayı amaçlayan düzenlemeler, sükûneti bir nebze sağlamıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere adanın diğer devletlerin müdahale ettiği bir arena haline gelmesi, bu kargaşa durumunu, yeniden ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, Rusya'nın 24 Nisan 1877'de¹⁸⁶ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ve neticesinde imzalanan Ayastefanos Anlaşması'na Rusya'nın Girit ile ilgili bir madde koydurmuş olması, Girit ile ilgili emellerinin hala devam ettiğinin bir göstergesidir. Bu maddeyle Rusya, Girit üzerindeki söz sahibi olma durumunu kendisine yükleyerek bölgedeki kargaşanın yeniden ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Girit'le ilgili bu madde anlaşmanın on beşinci maddesidir ve şu şekildedir;

Bâb-ı Âlî Girid ceziyesinde ahalinin mukaddema beyan ettikleri arzularına tevfikân 1868 nizamname-i esasiyesini icra edeceğini taahhüd eder. Tırhala ve Yanya'da ve Rum ilinin sair nizamât-ı mahsusaları bulunmayan hallerinde Girid nizamâtına mümasıl ıslahat icra olunacaktır. Nizamât-ı cedideyi tanzim eylemek üzere her eyalette ahali-i mahalliden mahsus komisyonlar teşkil kılınıp bunların netice-i müzakeratı Bâb-ı Âlî 'ye takdim olunacak ve Bâb-ı Âlî dahi Rusya devletiyle istişare edecektir.¹⁸⁷

Bu anlaşmayla beraber Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde tek söz sahibi olma durumu, diğer devletlerin arzu etmediği bir durum olduğundan, 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin'de bir kongre toplanmıştır. Bu kongre neticesinde 13 Temmuz'da Berlin Anlaşması namıyla bir anlaşma imza edilmiştir¹⁸⁸. Ayastefanos Antlaşması'nda olduğu gibi bu anlaşmada da Girit'le ilgili bir madde bulunuyordu. Bu madde 23. maddeydi ve şu şekildeydi:

1868 senesinde Girid ceziyesi için tanzim olunan nizamname-i esasiyenin muvafık-ı hakkaniyet görülecek tadilatıyla beraber tamamen icra-yı ahkâmını Bâb-ı Âlî taahhüd eder. İşbu ahidname ile suret-i mahsusa-i idaresi tayin olunmayan Rum ili memaliki için dahi ihtiyacat-ı mahalliyeye tevfikân ve yalnız Girid adasına verilen vergi imtiyazını istisna böyle nizamnameler yapılacaktır. Her vilayette Bâb-ı Âlî nizamât-ı esasiye-i mezburenin teferruatını tanzim için komisyonlar teşkil edecek ve bunlarda azanın kısm-ı küllisi ahali-i mahalliden olacaktır. Bu komisyonların yapacakları layihalar Bâb-ı Âlî 'ye takdim olunacak

¹⁸⁵ Mahmud Celaeddin Paşa, 1879: 156-157.

“Konferans, esas itibariyle, Osmanlı Devleti'nin 11 Aralık 1868 tarihli ulti-matomundaki şikâyet ve isteklerini müzakere konusu yaptı. Sonuçta, Osmanlı Devleti'nin istekleri yerinde ve haklı görülerek, bunlar 20 Ocak 1869 tarihli bir deklarasyon ile Yunanistan'a bildirildi. Girid meselesi de şimdilik bu şekilde kapanmış oluyordu.”; Armaoğlu, 1997: 284;

¹⁸⁶ Gencer, 1991: 225.

¹⁸⁷ *Mecelle-i Muahedat-ı Cedide* (1296). Mihran Matbaası, İstanbul:59.

¹⁸⁸ Gencer, 1992: 516.

ve Bâb-ı Âlî bunları mevki-i icraya vaz' etmezden evvel Rum ili Avrupa komisyonunun reyine sunacaktır.

189

3.3. Ekim 1878 Tarihli Halepa Mukavelenamesi

Bu arada Girit halkının, ıslahatların yapılması yönündeki isteklerini hem konsoloslara hem de Bâb-ı Âlî 'ye bildirmesi, Osmanlı Devleti'nin bu mesele için adaya Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı göndermesine sebep olmuştur.¹⁹⁰ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, diğer devlet konsoloslarının kontrolü altında Giritli Rumlar'la, Hanya şehrinin yakınlarında toplanarak 23 Ekim 1878 yılında "Halepa Sözleşmesi"'ni imza etmiştir.¹⁹¹ Bu sözleşme 16 maddeden oluşmaktadır. Bu sözleşmeye göre, Vilayet Valiliği görev süresi 5 sene olacak, Meclis-i Umûmî 80 üyeden meydana gelecek, bunların 49'u Hristiyan, 31'i ise Müslümanlardan oluşacaktır. Meclis, senede kırk gün toplanacak, işler bu süre zarfında bitmezse, yirmi gün ek süre verilecektir. Mecliste görüşülen kanunlar, evvela Osmanlı Devleti'nin yetkisine sunulacak ve onaylanması beklenecektir. Mecliste görüşülen bu hususlar, Osmanlı Devleti'nin kanun ve nizamına aykırı olmadığı müddetçe tasdik edilecektir. "İcabat-ı Mahalliyeye" göre, Hristiyan kaymakamlar, Müslüman kaymakamlardan sayıca fazla şekilde tayin olunacaklardır. Adli kuvvet ile İcra kuvvetinin birbirinden ayrılması, valinin bir müşaviri olması, vali Müslüman ise müşavirinin Hristiyan, Hristiyan ise müşavirinin Müslüman olması, meclisin yazı işlerinde iki lisan, fakat konuşmalarda Rum lisanının kullanılması, Vali dışındaki bütün memurların yürürlükte olan nizamât çerçevesinde tayin olunması ve yerelden gerekli vasıfları taşıyan kişilerin sayıca üstün olmaları kararlaştırılmıştır. Hristiyan ve Müslümanların bulunacağı jandarma kuvveti oluşturulacak, sayı yeterli olursa Osmanlı Devletine başvurulmayacak, Alaybeyi İstanbul'dan tayin olunacak, diğer zabitan, mahalli hükümetin kanunlarına göre Müslüman ve Hristiyanlardan seçilecek ve İstanbul'dan tayin olunacaktır. Ada gelirlerinin yarısı hazineye, diğer yarısı ise hapishane, mektep, hastane, liman ve yollar gibi imar işlerine aktarılacaktır. Ada'da nizam ve kanunlara uyularak, ilmi cemiyetler ve matbaalar kurulacak, gazeteler neşrettirilebilecektir. Osmanlı Devleti tarafından, Ada'nın kanun ve nizamına aykırı bir emir gelirse yürürlüğe konulmayacaktır. Ayrıca "Fıkârat-ı Mahsusa" adlı son kısımda, genel af ilan edileceği, silahlarının yanlarında kalması için ahaliye izin verileceği, fakat bunun için hükümetten ruhsat alınması gerektiği gibi bazı hususlar yer almaktadır.¹⁹² Sözleşmenin maddelerinde de görüldüğü üzere ada, kurumsal açıdan farklı bir yapıya evrilmiş, Hristiyan

¹⁸⁹ *Mecelle-i Muahedat-ı Cedide* (1296). Mihran Matbaası, İstanbul: 21-22.

¹⁹⁰ Adıyeke, 2000: 28.

¹⁹¹ Uçarol, 1995 :363.

¹⁹² *Mecelle-i Muahedat-ı Cedide* (1296). Mihran Matbaası, İstanbul: 80-85.

tebaanın çoğunluğu oluşturacağı bir sistem meydana getirilmiştir. Ada hazinesinin hangi alanlara aktarılacağı da belirlenerek, hazinenin bağımsız olması amaçlanmış ve böylece merkezle olan ilişki azaltılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda cemiyet kurulması ve matbaalar yoluyla gazete neşrine olanak sağlanması da adadaki düşünce ve fikir anlamındaki hareketlerin dayanak noktası olmuştur.

Adaya ilk olarak, 8 Aralık 1878 ‘de Fotiyadi Paşa vali olarak atanmıştır. Ardından Girit mahkemeleriyle ilgili yayımlanan bir nizamname ile mahkemelere bağımsızlık kazandırılmıştır.

74 maddeden oluşan bu nizamnameye göre, Ada’da kaza ve sancaklarda toplam 23 adet “Sulh Mahkemesi”, her sancak merkezinde bir “Bidayet Mahkemesi”(5 adet), Hanya, Resmo ve Kandiye’de birer “Ticaret Mahkemesi” ve vilayet merkezinde bir “İstinaf Mahkemesi” kuruldu.¹⁹³

Öte yandan nahiyelele ilgili 28 Nisan 1879’de yayımlanan nizamnamede, adada hangi şehirlerin nahiyelelerden oluşacağı, bunların sınırları, nahiye meclisleri tarafından toplanacak olan vergiler ve bunların hangi ürünlerden ne kadar alındığı gibi meseleler yer almaktadır.¹⁹⁴ Tüm bu nizamnameler dışında, mecliste bulunan Hristiyan unsurlar iki fırkaya ayrılarak, karşıt görüş çerçevesinde birbirleriyle rekabete girişmiş, bu rekabet, meclisin çalışmasını engelleyecek boyuta ulaşarak, asıl meseleye odaklanmalarını engellemiştir. Bu sebeple bölge halkı Halepa Sözleşmesi’nin getirilerinden gerekli ölçüde yararlanamıyordu.¹⁹⁵ Meclisteki kargaşa bu şekilde devam ederken, Halepa Sözleşmesi’nin uygulanamadığı ve sorunun hala devam ettiği gibi sebeplerle meclis dağıtıldı. 1885 senesine gelindiğinde ise Bulgaristan ile Doğu Rumeli’nin birleşmesi, bölgedeki isyanın yeniden alevlenmesine sebep olmuştu zira Giritliler en başından itibaren Yunanistan’la birleşmeyi arzu etmekteydiler.¹⁹⁶ Tüm bunların bir araya gelmesi, Osmanlı Devleti’nin, 1887 senesinde Mahmud Celaleddin Paşa’yı, bölgenin durumunu incelemesi için adaya göndermesine sebep olmuştur.

¹⁹³ Adıyeke, 2000: 29-30.

¹⁹⁴ Adıyeke, 2000: 29-30.

¹⁹⁵ Salih Münir Paşa, 2015: 190.

¹⁹⁶ Adıyeke, 2000: 30-32.

3.4. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Adaya İlk Kez Gönderilmesi

Mahmud Celaleddin Paşa, adaya giderken yanına Ahmet Ratıp Paşa refakatçi olarak verilmiştir.¹⁹⁷ Mahmud Celaleddin Paşa'ya beş yüz lira, Ahmet Ratıp Paşa'ya ise iki yüz elli lira harcırah verilmiştir.¹⁹⁸ Mahmud Celaleddin Paşa bölgede 40 gün kalmıştır. Kaldığı müddet boyunca bölgenin durumunu, bir arıza ile ortaya koymuştur.

3.4.1. Temmuz 1887 Tarihli İlanname

Temmuz 1887 tarihli bir ilanname ile Mahmud Celaleddin Paşa, Meclis-i Umûmî azasına seslenerek bazı düzenlemeler ortaya koymuştur. Bu düzenlemelere genel olarak bakılırsa, ilk olarak Halepa Sözleşmesi'nin 13. maddesine değinerek, gümrükten elde edilen gelirlerinin, hangi kanallara aktarılacağı belirtilmektedir. İkinci maddede yine vilayet bütçesiyle ilgili alınan bazı kararlara yer verilmektedir. Buna göre, vilayet bütçesinde fazla olan gelirler, bütçe açığı olan senenin eksigi tamamlanmak suretiyle buraya aktarılacak, aktarılan miktar dışında fazla kalan miktarın ise yarısı devlet hazinesine, diğer yarısı ise vilayet hazinesine aktarılacaktır. Üçüncü madde de ise, Girit Vilayet Meclisi'nde alınan kararlar ve sunulan layihalar, Bâb-ı Âlî'ye arz olunacak, arz olunduğu günden on beş gün sonra gelecek üç ay içinde bu kararlar ya red veya tasdik olunacaktır. Dördüncü maddeye bakıldığı zaman ise, Bâb-ı Âlî'ye red veya kabul hususunda gönderilen bu nizamnamelerin, bazı sebeplerden ötürü yine bazı maddelerinin gözden geçirilmeye muhtaç kalmasından dolayı, üçüncü maddeye vurgu yapılarak, belirtilen süre zarfında vilayet valiliğine tebliğ olunması kararlaştırılmıştır. Yine aynı maddede ayrıca, gözden geçirilmesi istenen mezkûr maddelerin, “hukuk-ı devlete dokunmayacak ve kavanin-i esasiye-i devlete muvafık olacak” şekilde hazırlanarak tekrar Bâb-ı Âlî'ye sunulması yönünde bir karar alınmıştır. Son olarak Paşalar, buradaki vekillere,

İslam ve Hristiyan cümleten bir vatanın evladı ve bir padişah-ı merahim-i penahın teb'a-i sadakat-i nihadi olduklarını düşünerek kemal-i itimad ve asayişle mamuriyet ve servet-i memlekete hizmet etmeniz nuhbe-i amal-i cenab-ı padişahi olduğunu size ve vekilleri olduğunuz ahaliye tebşir ve i'lana mübaderet ederiz¹⁹⁹

şeklinde hitap ederek asayişin sağlanması hususunda herkese düşen görevin önemini vurgulamışlardır.²⁰⁰

¹⁹⁷ BOA, Eyalat-i Mümtaze İradeleri- Girid İradeleri, İ.MTZ.GR, 19-651.

¹⁹⁸ İ.MTZ.GR.19-652.

¹⁹⁹ *Mecmûa-ı nizâmât-ı Girid..* (1310) I.Cüz, Hanya Vilayet Matbaası: 45-46.

²⁰⁰ *Mecmûa-ı nizâmât-ı Girid..* (1310) I.Cüz, Hanya Vilayet Matbaası: 45-46.

3.4.2. Mahmud Celaledin Paşa' nın Girit Adası Dönüşü Sunduğu Layiha

Ali Fuat Türkgeldi'nin Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye adlı eserinde Mahmud Celaledin Paşa tarafından Girit'ten döndükten sonra sunulan layihanın sureti bulunmaktadır. Bu layihada Mahmud Celaledin Paşa evvela, Girit'teki siyasi hava hakkında bilgi vermiş ve Rusya, İngiltere ve Yunanistan gibi devletlerin, Girit meselesi hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. Berlin Muahedesi ve Halepa Mukavelesi'nin Ada siyasetini değiştirdiğini ve burasının adeta muhtariyet şeklini aldığını belirtmiştir. Yunan terbiyesiyle adada bulunanların adeta “ne yaptıklarını bilemeyecek hale” geldiklerini aktaran Paşa, adadaki kargaşa durumuna bir de yeni fırkaların eklendiğini ve bu suretle gerilimin arttığını belirtmiştir. İlk fırka usulünü Miçotaki adlı Hanyalı dava vekilinin meydana getirdiğini, diğer grubu ise tüccar olan İsihaki Zadeye adlı kişinin meydana getirdiğini aktarmaktadır. Bu ikinci grubun başına ardından, Kostipapa Zonyaki adlı kişi geçmiştir. Hükümetin tarafsız olma ilkesinin, Hristiyan valiler tarafından yakın oldukları fırkaya mensub olmak suretiyle çiğnenmesi ve liyakat itibariyle değil de mensubiyet kurdukları fırkalar minvalinde ilerlemeleri bu ilkeyi tarafgirliğe sevk etmiştir. Müslüman ahaliye gelince, onların da iki fırkaya ayrıldığını belirten Paşa, bu fırkaların “Beyler ve Arkeraki” adlarını taşıdığını aktarır. Aynı zamanda adada diğer şehirleri de karşı karşıya getirecek şehir fırkalarının da kurulduğunu aktaran Paşa, bölgenin siyasi ahvalinin nasıl bir kargaşaya ev sahipliği yaptığını gözler önüne sermektedir.²⁰¹

3.4.3. Mahmud Celaledin ve Ahmed Ratıp Paşaların Sisam Adası'na Uğramaları

Girit Adası'ndaki asayişî sağlayan Paşalar dönmek üzereyken faklı bir bölgenin asayişî için görevlendirilmişlerdir. Şöyle ki, Sisam'da bir mahkemenin Karlova'ya nakledilmesi hususundaki bir madde sebebiyle ihtilaf çıkmıştır. Bu kargaşayı teskin etmek üzere Girit'te işleri kalmadığı²⁰² belirtilen Mahmud Celaledin ve Ahmet Ratıp Paşa'ların, buraya sevk olunması yönünde bir karar çıkmıştır.²⁰³ Paşalar, Asker sevkine gerek kalmadan burada asayişî sağlamış ve ardından İstanbul'a dönmüşlerdir.²⁰⁴

²⁰¹ Türkgeldi, 1987: 179 Ek.X.

²⁰² “...müşarunileyhanın Giridce işleri kalmadığı Bâb-ı Âlice musaddak olduğu halde Sisama hareketleri için kendilerine...”; BOA, Eyalat-i Mümtaze İradeleri- Sisam İradeleri, İ..MTZ.SM., 6-139.

²⁰³ İ..MTZ.SM., 6-138, s.3.

²⁰⁴ İ..MTZ.SM.,6-141, s.2

3.5. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Adaya İkinci Kez Gönderilmesi

Osmanlı Devleti Girit Adası'na farklı devlet adamlarını göndererek asayişin devamlılığı hususunda adımlar atmaya çalışmaktaydı. 13 Haziran 1889 (H. 14 Şevval 1306) tarihinde Mahmud Celaleddin Paşa bölgeye atandı. Fakat bölge halkının Mahmud Celaleddin Paşa'yı bölgede istemedikleri arşiv kayıtlarına geçmiştir.²⁰⁵

3.5.1. Mahmud Celaleddin Paşa'nın II. Abdülhamid'e Mektubu

Mahmud Celaleddin Paşa'nın, adayla ilgili II. Abdülhamid'e yazdığı bir mektupta bölge valisi olan Nikolaki Paşa'nın bölgeye atanınca hukuku koruma, saltanat-ı seniyyenin menfaatlerine uygun tarzda davranma hususlarına riayet edeceğini temin etmiş olduğunu belirterek, Nikolaki Paşa'nın bu hususlara riayet etme, adadaki fırkaların meydana getirdiği rahatsızlığı giderme konusunda hareket etme gibi bazı görevleri yerine getirmediğini belirtir. Ayrıca bu görevlerin tam aksine bir görevi kendisine addettiğini belirten Mahmud Celaleddin Paşa, Nikolaki Paşa'nın, "hükümete yakışan bitaraflik şiarını taraftarlığa tebdil ve gazetecilik ve avukatlık ve hakimlik gibi işlerle" geçindiğini belirtmektedir. Memleket ile alakası bulunmayan Yunan tutkunlarını ortaya çıkararak onların mecliste sayıca fazla olmasını sağladığını, kendisiyle bağ kurduğu fırkaya muhalif olan memurları görevlerinden azlettirdiğini belirtir. Yine aynı mektupta Mahmud Celaleddin Paşa, Âli Paşa maiyetinde Girit'te bulunduğu sırada bölge ahvalinin şimdi bulunduğu ahvalle karşılaştırmasını yaparak, o dönemlerde ihtilalin en şiddetli zamanı olduğu, Yunanistan'dan gelerek dağlara çıkan güruhun, Girit köylülerini isyana sevk ettiğini, asilerin dışında başka kimsenin ağzından Yunanistan'a ilhak olma sözünün çıkmadığını, fakat şimdi bu sözün ortalarda tartışıldığını belirtmektedir. Ayrıca bu sözleri dile getirenler hakkında bir şey yapılmamış olması, adanın ahvalinin bozulacağına işaret olmakla beraber daha şimdiden Hanya'da asayişin bozulduğu, hükümetin yetersiz kaldığı yönündeki haberlerin bunu doğrular nitelikte olduğunu belirtmektedir.²⁰⁶

Asayişin tekrar bozulması, Giritlilerin isteklerinin hala devam etmesi ve silahlı çetelerin varlığı, II. Abdülhamid'in bölgeye Şakir Paşa'yı göndermesine sebep olmuştur. Asilerin şiddeti tırmandırması, Müslüman ve Hristiyan ahali arasındaki anlaşmazlıkların artması, bazı Müslümanların yaşadıkları bölgeleri terk etmelerine, Hristiyanların ise dağlık bölgelere

²⁰⁵ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, Y..PRK.TKM., 15-25, s.3.

²⁰⁶ BOA, Yıldız Esas Evrakı, Y..EE., 114-67.

çekilmelerine sebep olmuştur. Bölgeye asker sevki yapılarak asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.

207

3.6. Halepa Sözleşmesi'ne Sınırlama

1889 senesinin Ekim ayında Halepa Sözleşmesi'nin sağladığı ayrıcalıklara sınırlama getirilmiş, yayımlanan fermanla valilik süresinin 5 yıl olma durumu değiştirilerek süre mefhumu kaldırılmıştır. Girit genel meclisinin salahiyyeti büyük ölçüde elinden alınarak üye sayısı azaltılmıştır. Halepa Mukavelesi'nin 12. maddesinde yer alan Jandarma heyetinin yerli halktan oluşturulması kararı değiştirilerek, diğer vilayetlerden katılımla da heyet oluşturulabilmesi kararlaştırılmıştır. Yine Halepa Kararnamesi'nin 13. maddesinde yer alan gümrük vergilerinin yarısının hazineye aktarılması kararı, vergilerin tümünün hazineye aktarılması şekline dönüşmüştür.²⁰⁸

3.7. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Adaya Üçüncü ve Son Kez Gönderilmesi

Mahmud Celaleddin Paşa'nın memuriyetine dair gönderilen ferman, 10 Eylül 1891 tarihini taşımaktadır. Bu tayin aynı zamanda Paşa'nın bölgeye, üçüncü ve son kez gönderilişidir.²⁰⁹ Yine aynı tarihte Osmanlı Devleti, Mahmud Celaleddin Paşa'ya ve eşine şefkat nişanı vermiştir. Paşa'ya verilen nişan murassa mecidi nişanı iken, eşine verilen, birinci rütbeden şefkat nişanıdır.²¹⁰ Arşivde tayine ait 10 Eylül 1891 (H. 5 Safer 1309) tarihli iki ayrı belge bulunmaktadır. İlk belgede Mahmud Celaleddin Paşa'nın maaşının, "Girid Valiliğinde bulunan zevatın maaşı nisbetinde" olması gerektiği bilgisi yer almaktadır. Aynı belgede, Paşa'dan boşalacak olan Ticaret ve Nafia Nâzırlığı görevine Tevfik Paşa'nın atandığı bilgisi yer almaktadır.²¹¹ Mahmud Celaleddin Paşa'ya, bölgeye hemen hareket etmesi için, İzzettin ve Fuad adlı vapurlardan hangisi süratli ise onun verildiği bilinmektedir.²¹² Vapurla yola çıkan Mahmud Celaleddin Paşa hava koşulları sebebiyle adaya ulaşamamıştır. Şiddetli şimal rüzgârlarına yakalanan vapur farklı yerlerde durmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple Paşa önce İpsara, sonra ise Tenyos adalarında kalmış ve hava koşullarının iyileşmesinin ardından tekrar Girit'e hareket etmiştir. Paşa'nın bu durumla ilgili yolladığı telgraf şu şekildedir; "Muhalefet-i

²⁰⁷ Karal, 2011: 122.

²⁰⁸ Adıyeke, 2000: 36.

²⁰⁹ BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, Y..A...HUS. / 251 - 32

²¹⁰ BOA, İrade-i Dahiliye, İ..DH.. / 1244 - 97454

²¹¹ İ..MTZ.GR.. / 26 - 935

²¹² İ..MTZ.GR.. / 26 - 936

hava hasebiyle bir gece İpsara'da kalındı. Fırtına şiddetle devam etmekte olduğundan Tenyos Ceziresinde kaldık. Fırtına geçtikten sonra hareket edeceğiz.”²¹³

Adaya ulaşan Paşa, evvela buradaki siyasi hava hakkında bilgi vermektedir. Bilindiği üzere adada asayişsizlik var olmakla beraber, Müslüman ve Hristiyan halk arasında devamlı gerginlik vardı. Paşa'nın 13 Ağustos 1891 tarihli raporunda Atina'da bulunan ve Girit milliyetçileri olduğu tespit edilen bir grubun, silahlı şekilde adaya girmek için hazırlık yaptıkları belirtilmektedir. “Girid mültecilerinden takriben yüz kişinin Atina haricinde bilictima vatan uğruna müttehiden feda-yı can etmeye ahd ve misak eylemiş”, olmalarıyla görülüyor ki Girit milliyetçileri, Ada dışında vatan için canlarını feda amacı güderek Atina'da birleşmişlerdir. Bu belgede, bahsi geçen yüz kişinin, Atina'da bulunan yaklaşık dört yüz nefer mülteciyi aralarındaki ihtilafı ortadan kaldırarak kendileriyle birleşmeye davet etmiş oldukları ve bundan sonra silahlı bir şekilde adaya girmek için hazırlandıkları bilgisi yer almaktadır. Ayrıca bu bilgi telgraf aracılığıyla Atina Sefareti'nden, Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. ²¹⁴

Halk gruplarının kargaşaya mahal verecek şekilde hareket etmeleri Avrupalı devletler tarafından takip edilmiş olacak ki, Ekim 1891 tarihinde Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit'te asayişin berkemal olduğuna dair merkeze yolladığı telgraf mevcuttur. Paşa, İstanbul'dayken Hariciye Nezareti'ne, İngiltere Sefareti'nden gelen bir belgeden bahseder. Buna göre Girit'teki isyan halinin devam etmesi veya artması neticesinde devletlerin bu duruma müdahale edeceği bilgisinin yer aldığını belirtmektedir. Buna bir cevap olması niteliğinde Mahmud Celaleddin Paşa, “muvasalat-ı acizanemden beri gerek merkez vilayetten ve gerek bu kere Resmo ve Kandiye'ye” bizzat giderek burada birtakım tetkikat ve tahkikatta bulunduğunu ve buradaki yerli Hristiyanların herhangi bir ihtilale asla eğilimleri olmadığını belirtir. Ayrıca Paşa, meydana getirilen icraatlerin, bu grupların kalplerindeki öfkeyi ertelediğini ve bu vesileyle adadaki asayişsizliğin giderilerek sükûnet havasının adada hâkim olduğunu aktarır. Bu olumlu havanın halkı etkilediği ve Mahmud Celaleddin Paşa'ya teşekkürlerini sundukları bilgisi de yine arşiv belgesinde yer almaktadır. Adadaki sükûnet havasının devamı için birtakım icraatlar meydana getirilmiştir. Bu vesileyle, hükümete sığınan firarilerin, bir daha bu fiilleri gerçekleştirmeyecekleri ve kötü işlerden sakınmaları konusunda söz verdikleri bilgisi mevcuttur. Ayrıca Yunan Konsolosu'nun adadaki bu durumdan memnuniyet duyduğu, bahsi geçen firarilere nasihatle bulunduğu ve bir daha bu tarz uygunsuzlukların meydana gelmeyeceğini belirttiği bilgisi yine bu telgraf metninde yer almaktadır. ²¹⁵

²¹³ Y..PRK.UM.. / 22 - 115

²¹⁴ Y..A...HUS. / 250 - 17

²¹⁵ Y..EE.. / 114 - 69

Adadaki siyasi hava yukarı kısımlarda da belirtildiği üzere hemen değişmektedir. Bölgede asayişin devamlılığı konusunda çaba gösterildiği, arşiv belgelerinde açıkça belirtilmekte olup bu konuda sistemli bir başarı elde edilmediği de açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Öyle ki Mahmud Celaleddin Paşa, adadaki Hristiyanların büyük çoğunluğunun ihtilale eğilimleri olmadığını belirtmektedir. Fakat yukarıda adı geçen firari grupların تنها yerlerde pusular kurarak Müslümanlar ve bazı Hristiyanları öldürmeleri gibi sebeplerden asayişin devamlılığı konusunda meydana getirilen icraatler de başarı kaydedememekteydi. Bahsedilen öldürme suçunu işleyenler hakkında kanun gereği idam cezası uygulanması ve olayın geçtiği civar köyler hakkında da birtakım işlemlerin süratle uygulanması konusunda da harekete geçildiği bilgisi yer almaktadır.²¹⁶ Adadaki asayiş sorunu çeşitli yaptırımlarla düzeltilmeye çalışılmış fakat bu durum, Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki gerilimi ortadan kaldırmamıştır. Öyle ki, diğer arşiv belgelerinde Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki öldürme olaylarının arttığı ve bu durumun tehlike arz edeceğine dair bir rapor yer almaktadır.²¹⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, Bâb-ı Âlî'ye yukarıda bahsedilen hususları devamlı şekilde raporlayarak bu sorunlara karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini de bildirmektedir. Ayrıca asayişin sağlanması noktasında meydana getirilen icraatlerin dışında bölgenin denetlenmesi de büyük önem arz etmektedir. Buna göre Mahmud Celaleddin Paşa, 30 Eylül 1893 (R. 18 Eylül 1309) tarihinde Resmo ve Kandiye sancaklarını teftişe gitmiştir. Bölgedeki yetkili kişilerle de görüşen Mahmud Celaleddin Paşa, bölgenin tarımsal faaliyet alanında da gelişme kaydettiğini belirterek, her tarafta zeytin mahsulünün olduğunu, bu üretimin halkın menfaatine olduğunu ve bu yolla ticaretinin yapılarak gelir elde edildiğini belirtmektedir. Ayrıca önceden imar, ulaşım ve eğitim icraatleri için verilen emirlerin yerine getirildiğini, böylelikle sancaklarda, yollar ve köprüler inşa edildiğini belirtir. Diğer yandan Müslüman halk için mekteplerin açıldığını ve telgraf hatlarının inşa edildiğini aktarır.²¹⁸

Mahmud Celaleddin Paşa'nın bölgeye üçüncü ve son kez gönderilişini içeren arşiv belgeleri bu çalışma hazırlanırken bir klasörde toplanmıştır. Belgeler okunurken Girit'te meydana gelen siyasi olaylar, Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki gerilim, bunlarla ilgili raporlar incelenmiş, ilgili kısımlar çalışmaya eklenmiştir. Bu kısımların dışında belirlenen tarihlerde diğer belgelerin arasında Mahmud Celaleddin Paşa'nın birçok kez görevinden ayrılma talebini içeren belgeler yer almaktadır. Bu belgeler kronolojik sıralamanın dışına çıkılarak bu bölümün en sonuna eklenecektir. Belirtildiği üzere Mahmud Celaleddin Paşa

²¹⁶ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, Y..MTV. / 56 - 38

²¹⁷ Y..PRK.AZJ. / 20 - 5

²¹⁸ Y..PRK.UM.. / 28 - 37

birçok kez görevinden ayrılmak istemiştir. 19 Ocak 1892 (R. 7 Kanunısanı 1307) tarihinde rahatsızlığı sebebiyle görevinden ayrılmayı talep etmiştir. Fakat bu talep 24 Mart 1892 (R. 12 Mart 1308) tarihinde padişah tarafından reddedilmiş ve paşanın görevine devam etmesi noktasında bir karar alınmıştır.²¹⁹ Bu şekilde görevine devam eden Mahmud Celaleddin Paşa'nın görevine devam etmesi noktasında alınan kararın yer aldığı ileri tarihli bir belge mevcuttur. Bu belgeden de anlaşılabacağı üzere Paşa, görevden ayrılma noktasındaki kararlılığını belirtmiştir. Buna göre Paşa'nın gözünden rahatsız olduğu ve bu sebeple tedavi olmak için görevinden ayrılma talebinin, adada asayişin ve emniyetin korunması gibi sebeplerle reddedildiği ve kendisine burada ihtiyaç olduğu bildirilmektedir.²²⁰ Mahmud Celaleddin Paşa'nın ayrılma talebi çeşitli sebepler dolayısıyla bildirilmiştir. 27 Şubat 1893 (R. 15 Şubat 1308) tarihli diğer bir belgede Paşa, çok ilginç bir sebeple bölgeden ayrılmak istemiştir. Buna göre, Yunan gazetelerinin, eski Beyrut Valisi İsmail Bey'in Girit Valiliğine tayin edildiğine dair bir haber yapmalarının kendisinin adadaki nüfuzunu zedelediğini belirterek İstanbul'a dönmesi için izin verilmesini istemiştir;

...ve makam-ı vilayete Beyrut Valisi sabık İsmail Bey Efendi Hazretlerinin vuku-ı memuriyeti Atina'dan gelen Yunan gazeteleriyle burada münteşir olması nüfuz-ı acizanemin kuvvetine zaaf verecek ekavile bais olarak bunun devamı da idare-i muzır olacağına...²²¹

Arşivde yer alan 18 Mart 1893 (H. 29 Şaban 1310) tarihli bir diğer belge, Berlin'de çıkan bir gazete metninden bahseder. Bu gazetede Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit'teki memuriyetinden memnun olmadığı ve İstanbul'da daha büyük bir memuriyet almak için gerekeni yaptığı belirtilir. Gazete metni şu şekildedir;

Mahmud Celaleddin Paşa Hazretleri Giriddeki memuriyetinden hoşnud olmadığı cihetle darsaadette büyük bir memuriyet almak için lazım gelen teşebbüsâtı icra eylemektedir paşa-yı müşarünileyhin mesned-i sadarete tayin olunmak arzusunda bulunduğu kaviyyen rivayet olunmaktadır Mahmud Celaleddin Paşanın mahdumu bulunan mektubi-i hariciye Münir Bey Efendi pederinin teşebbüsât vakiasında muvaffakiyetini temine çalışmaktadır.²²²

Mahmud Celaleddin Paşa, 20 Nisan 1893 (H. 3 Şevval 1310) ve 11 Temmuz 1893 (H. 26 Zilhicce 1310) tarihlerinde yine görevinden ayrılma talebinde bulunmuş, bu talebinin sebebinin ise 26 Zilhicce 1310 tarihli belgede açıklamıştır. Buna göre Paşa, gözlerindeki hastalığın arttığını ve bu durumun, işlerini görmesine engel olduğunu belirtmiştir.²²³

²¹⁹ Y..PRK.UM.. / 23 – 83, Y..PRK.UM.. / 24 - 18

²²⁰ Y..A...HUS. / 268 - 118

²²¹ Y..MTV. / 75 - 65

²²² Y..A...HUS. / 271 - 93

²²³ Y..MTV. / 77 – 4, Y..PRK.UM.. / 27 - 88

19 Ocak 1894 (H.12 Recep 1311) tarihinde ise göz hastalığının giderek şiddetlendiğini belirten Mahmud Celaleddin Paşa, bir gözünün eski haline dönmesinin mümkün olmadığını, diğer gözün ise bu şekilde ilerlemesine imkân vermemek adına tedavi edilmesi gerektiğini belirterek, İstanbul'a gitmek için izni istemiştir.²²⁴ Bu tarihten sonra Mahmud Celaleddin Paşa'nın suikaste uğradığı bilgisi arşivlerde yer almaktadır. Bu menfur olay ile ilgili bilgi veren 3 Ağustos 1894 (H. 30 Muharrem 1312) tarihli belgede suikast, detaylarıyla anlatılmaktadır. Ayrıca bu belge, Atina'da çıkan bir gazetenin tercümesidir;

Girid Vali Vekili Mahmud Celaleddin Paşa aleyhine icra olunan suikaste dair dünkü gün Yunan matbuatına suret-i seride telgrafnameler varid olmuştur ahiren aldığımız teminata göre bu cürm Hanyadan biraz uzakça bulunan Halepa nam ve havası gayet güzel olan kasabada suret-i hususiyede Paşanın isticar etmiş olduğu bir hanede vukubulmuştur bu hane derununda teneffüs maksadıyla pencereler açık ve en alt katta bulunan odada çalışmakta iken ansızın yirmi beş adım bu'dunda bir mevkide kendisine bir silah atılmış ve tehlikesiz bulunduğu etibba tarafından dermiyan olunan başındaki ufak yarayı almıştır.²²⁵

Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu olan Aziz Esenbel'in, babasıyla ilgili Tarih Dünyası Dergisi'nde yazdığı makalede, suikast olayından bahsedilmiştir. Oğlu olayı şöyle anlatmaktadır;

Giridde Vali bulunduğu sırada zaman zaman vukua gelen isyanlardan dolayı Venizelosun ihtilal komitesine mensup kimseleri astırması üzerine kendisini öldürmek üzere bir suikast hazırlanmış. Bir gece vilayet konağındaki yazıhanesinde meşgul bulunduğu bir sırada konağın bahçesine girmeğe muvaffak olan eşkıya tarafından atılan kurşunlarla başından yaralanmış, masanın üzerindeki bir kalemin düşmesi ve kendinin eğilip alması sayesinde aldığı yara hafif olmuştur. İstanbuldan gönderilen hususi vapurla Giridden ayrılmış ve bir daha avdet etmemek üzere İstanbul'a gelmiştir.²²⁶

Bu olaydan sonra Paşa'nın tedavi için Hanya'ya gittiği belirtilir. Ayrıca yapılan ilk araştırmaların sonuçsuz kaldığı fakat araştırmalara devam edilerek, yirmi beş kadar kişinin hapse atıldığı ve bu suçu işleyenlerin milliyetleri hakkında bilgi sahibi olunmadığı belirtilmektedir.²²⁷

Bu göreve, 31 Temmuz 1894 (R. 19 Temmuz 1310) tarihinde Turhan Paşa'nın atanmasının ardından, Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit'teki görevi son bulmuştur.²²⁸

Girit Meselesi adlı bu bölümde ilk olarak, olayların neden 'mesele' halini aldığından bahsedilerek, bu durumun tarihsel sebepleri araştırılmaya çalışılmıştır. Bölge halkının niçin

²²⁴ Y..MTV. / 89 - 61

²²⁵ Y..PRK.TKM. / 32 - 24.

²²⁶ Aziz Esenbel,1950:584.

²²⁷ Y..PRK.TKM. / 32 - 24

²²⁸ Pakalın, 1977: 418.

isyan ettiği, amaçlarının ne olduğu vurgulanmış ve taleplerinin ne olduğu açıklanmıştır. Bu karışıklıkta Yunanistan'ın büyük payı olduğunu, halkı galeyana getirdiği bilgisi yine bu bölümde aktarılmıştır. Osmanlı Devleti, asayiş sağlamaya amacıyla bölgeye devlet adamlarını göndererek burada nizamnameler yayımlamıştır. Asayiş sağlamaya amacıyla nizamname çerçevesinde ıslahat programlarının yayımlanmış olması, sükûneti kısa bir süre için sağlamış fakat bu durum uzun sürmemiştir. Yunanistan'ın halkı galeyana getirmesi, Rusya'nın Osmanlı'ya savaş ilanı ve ardından Ayastefanos ve Berlin gibi Antlaşmaların imzalanmasıyla Girit meselesi uluslararası bir sorun haline getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti bölgedeki asayiş sağlamaya amacıyla Halepa Mukavelenamesi veya Halepa Fermanı gibi isimlerle de anılan bir sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşmeyle adada Osmanlı hâkimiyeti azaltılmaya çalışılmış, fakat asayiş sorunu tam manasıyla çözülememiştir. Bu tarihten sonra sözleşmeye sınırlama getirilmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa, bölgeye 40 gün gibi kısa bir süre için gönderilmiş, burada birtakım düzenlemeler yaparak, dönüşünde bir layiha hazırlamıştır. Bu layihada adadaki siyasi durum hakkında bilgi veren Mahmud Celaleddin Paşa, dönüşte Sisam Adasına da uğrayarak burada asayiş sağlamaya çalışmıştır. Bölgeye ikinci gönderilişinde ise Sultan II. Abdülhamid'e bir mektup yazarak bölge valisini şikâyet eden Paşa, Âli Paşa dönemindeki asayişsizlikle kendi gittiği dönemi karşılaştırarak, durumun vehametini aktarmıştır. Adaya üçüncü ve son kez gönderildiği dönemde adadaki siyasi durumun giderek karışık hale geldiğini, Atina'da birleşen silahlı grupların vatan uğruna canlarını feda etmek amacıyla adaya geldiklerini aktaran Paşa, cinayet vakalarının meydana geldiğini ve bunun için birtakım yaptırımlar uyguladığını aktarır. Bölgeye atandıktan sonraki yıllarda birçok kez İstanbul'a gelme isteğinde bulunan Paşa'nın bu isteğinin kabul edilmediği fakat Paşa'nın ısrarla İstanbul'a dönme talebinde bulunduğu yine bu bölümde aktarılmıştır. En son olarak suikaste uğradıktan sonra İstanbul'a dönen Mahmud Celaleddin Paşa için Girit dönemi noktalanmış olup, ardından ada için sarf ettiği emekler ve yayımladığı nizamnameler kalmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MAHMUD CELALEDDİN PAŞA’NIN ESERLERİ

Mahmud Celaleddin Paşa, devlet adamlığının yanında, tarih, siyaset, müzik, edebiyat gibi farklı alanlarda değerli eser veren bir şahsiyettir. Bu eserlerinden bazıları henüz transkribe edilmemiştir. Bu eserlerden ilk olarak Mir’ât-ı Hakikat adlı eseri incelenecektir.

4.1. Mir’ât-ı Hakikat

Paşa’nın Mir’ât-ı Hakikat adlı eserinin Osmanlıca hali, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’nda bulunmaktadır. Eser, İsmet Miroğlu tarafından transkribe edilmiş ve ardından sadeleştirilerek 1983 yılında İstanbul’da basılmıştır. Eserin orijinal hali ise yine İstanbul’da Osmanlı Matbaasında basılmıştır. Bu eserin basılma tarihi 1908-1909 (H. 1326) olarak bilinmektedir. Eser üç ciltten meydana gelmektedir. Mahmud Celaleddin Paşa, eserin iç kapak kısmına;

Müerrih-i müstakim olmak gerektir nakl ü aklında

O suret zabt-ı tarih etmenin üss-i esasıdır

Olur her vechle aks-i havadis münceli zira

Bu Mir’at-ı hakikat cami-i sırr-ı siyasidir

notunu düşmüştür.²²⁹ “Medhal” isimli giriş kısmında ise, eserin yazılış amacını dile getiren paşa, her millette tarih ilmiyle uğraşan “erbab-ı kalem” insanların olduğunu ve bu insanların bulundukları zamanın vakalarını, ibret verici olaylarını yazdıklarını aktarır. Ayrıca Paşa, yazılan bu yazıların sonraki nesillere yadigâr olarak bırakılacağını ve bu durumun kendisini çok mutlu ettiğini belirtir. Tarih yazımının nasıl olması gerektiğine de değinen Mahmud Celaleddin Paşa, bunu bir görev olarak tanımlamış, bu görevin temelinde, bilgi ve haber dairesinin geniş olmasının olduğunu, ve meselelerin yalnızca dış görünüşüyle değil hakiki mahiyetlerinin yani iç yüzlerinin de bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tarih yazımında nelere dikkat edilmesi gerektiğine de kısaca değinen Paşa, önemli meselelerin ince ayrıntılarını tetkik ederek okuyucuya ibret verici olayları aktarmak gerektiğini, bunun tarihçinin zor bir görevi olduğunu vurgular. Ardından, tarihi araştırmalarda kullanılan metodolojinin nasıl olması gerektiğini

²²⁹ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 1.

açıklayan Paşa, tarihçinin eserini hakkıyla ortaya çıkarmasının iki yolu bulunduğunu belirtir. Mahmud Celaleddin Paşa, ilk olarak bir tarihçinin, içinde bulunduğu olayları yazacaksa, onları iyi idrak etmesi gerektiğini, ikinci olarak ise içinde bulunmadığı olayları yazacaksa, bu olayları yaşamış ve yazmış, itibar sahibi insanlardan yararlanıp bu bilgileri tahkik ederek yazmaya mecbur olduğunu belirtmektedir. Ardından Paşa, bulunduğu görevler dolayısıyla birçok belgenin kendi kaleminden geçtiğini ve bu suretle olayların iç yüzünü gördüğünü belirtir. Ayrıca güvenilir ve bilgili kişilerin de sohbet babında kendisine naklettiği tarafsız bilgileri de esere eklediğini belirtir. Paşa giriş kısmının sonlarına doğru, bu eseri yazma amacını açıklar. Kendisinden sonra bu “kargah-ı fesada” gelecek olanların, tarihte yaşanan olaylardan ibret almamasını kendince uygun görmemiş ve bu eseri, gelecek nesillerin ibret alması için, resmi görevinden vakit buldukça yazdığını belirtmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa son olarak, eserin isminin neden Mir’ât-ı Hakikat olduğunu açıklayarak giriş kısmını sonlandırmıştır;

Hilkaten ve tab’an mültezimim olan tarik-i râst-gûyiye fikren ve kalemen ne derecede salık olduğum erbab-ı dikkatin aks-endaz ayine-i idrak ve ittılaaları olacağıçün bu eser “Mir’ât-ı Hakikat” ismiyle tevsim kılındı. Mütala eden ehl-i vicdanın hissiyat-ı latifelerinden ümid varım ki hizmet-i hakir lisan-ı şabaş takdir ile yad ve tezkir olunur ve hafaya-yı küllün kasir-i damen afv ile setir olunur.²³⁰

Eser üç ciltten meydana gelmektedir. İlk cilt kendi içerisinde dört bölümden oluşmaktadır. İlk olarak eser, özet mahiyetinde olan dört bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm “Devlet-i Aliyye İle Rusya Devleti Beyninde Cereyan Eden Yüz Elli Senelik Vukuat-ı Harbiyenin Fezlekesi”, İkinci Bölüm, “Cülus-ı Abdülmecid Handan Paris Muahedesine Kadar On Yedi Senelik Vekayın İcmali”, Üçüncü Bölüm, “Paris Muahedesinin İn’ikadından Cülus-ı Abdülaziz Haniye Kadar Cereyan Eden Vekayın İcmali”, Dördüncü Bölüm ise, “Cülus-ı Abdülaziz Haniden Hersek Meslesine Kadar On Altı Senelik Vekayın Fezlekesi” ismini taşımaktadır. Dört bölüm olarak ortaya konulan ve özet olarak nitelendirilebilecek başlıklardan sonra Birinci Bölüm gelmektedir.²³¹

Birinci Bölüm kendi içerisinde yedi alt bölüme ayrılmaktadır. İlk bölüm, “Hersek İhtilalinin Zuhuru” başlığını taşımaktadır. İkinci bölüm “Tebeddül-i Vükela ve Bazı Vekayi’-i Siyasiye”, Üçüncü Bölüm, “Bulgaristan’da Asar-ı İsyanın Zuhuru Ve Sırlıların Tehyi’eti”, Dördüncü Bölüm, “Umur-ı Maliye Üzerine Olan Teşebbüsâtın Tesirat-ı Hariciyesi”, Beşinci

²³⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 4-5. “Yaradılış ve karakter bakımından yönelmiş bulunduğum doğru sözlülük yoluna düşünce ve yazıda ne derecede uyabildiğim dikkatli kimselerin anlayış ve kavrayış aynalarında görüleceğinden, bu eser “Mir’ât-ı Hakikat =Hakikatin Aynası” diye isimlendirildi. Dikkatle okuyup inceleyen vicdan sahiplerinin iyiliğe yönelik duygularından ümit ederim ki bu değersiz hizmet takdir diliyle anılır ve bu cüce kalemin eksiği-kusuru af eteğiyle örtülür.” ; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983, İ. Miroğlu (hızl), 25;

²³¹ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 6-24.

Bölüm, “Kont Andraşi Layihasının Suret-i Tanzimi ve Adalet Fermanının Neşri”, Altıncı Bölüm, “Hersek Usatına Karadağlıların İltihakıyla Vuku Bulan Muharebatın İcmali”, Yedinci Bölüm, “Bulgaristan İhtilalinin Suret-i Zuhuru ve Muharebat-ı İbtidaiyenin Tafsilatı” başlıklarını taşımaktadır.²³²

İkinci Bölüm, kendi içerisinde dokuz alt bölüme ayrılmaktadır. İlk bölüm “İstanbul Heyecanı ve Selanik Vakası”, İkinci Bölüm, “Berlin Memorandumu”, Üçüncü Bölüm, “Talebe-i Ulumun Hareket ve Cemiyetleri”, Dördüncü Bölüm, “Mahmud Nedim Paşanın Sadareten ve Hasan Fehmi Efendinin Meşihatten İnfisalleri”, Beşinci Bölüm, “Heyet-i Cedide-i Vükelanın Bazı İcraatı”, Altıncı Bölüm, “Sultan Abdülaziz’in Hal’i ve Sultan Murad-ı Hamisin Cülusu”, Yedinci Bölüm, “Resm-i Cülusun Tetimmesi ve Sultan Abdülaziz’in Keyfiyyet-i Vefatı ve Bazı Vekayi’-i Mühimme”, Sekizinci Bölüm, “Sultan Murad-ı Hamisin Cinnetini ve Çerkes Hasan Vakası”, Dokuzuncu Bölüm, “Sultan Murad-ı Hamisin Ahd-İ Saltanatı Ad Olunan Üç Ay Müddetin Vekayiine Dairdir” başlıklarını taşımaktadır.²³³

Üçüncü Bölüm, kendi içerisinde yedi alt bölüme ayrılmaktadır. Birinci Bölüm, “Sultan Murad-ı Hamisin İnhila-i Tabiyesiyle Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Hazretlerinin Culus-ı Hümayunları Vekayii”, İkinci Bölüm, “Bulgaristan Hadisesinin Devr-i Abdülhamid Haniye İntikal Eden Netayici”, Üçüncü Bölüm, “Sırbistan Muharebesinin Kısım-ı Ahiri ve Bazı Vekayi-i Dâhiliye”, Dördüncü Bölüm, “Karadağ Muharebatının Kısım-ı Ahiri”, Beşinci Bölüm, “Sırbistan ve Karadağ Mütarekeleri ve İstanbul Konferansının Akdi Kararı”, Altıncı Bölüm, “Kanun-i Esasi Müzakeratı ve İlanı ve Bazı Vukuat-ı Mühimme-i Dahiliye”, Yedinci Bölüm, “Meclis-i Mükalemenin İn’ikadıyla Hülasa-i Kararı ve Tekalifinin Suret-i Reddi” başlıklarını taşımaktadır.²³⁴

Dördüncü Bölüm, kendi içerisinde altı alt bölüme ayrılmaktadır. Birinci Bölüm, “Meclis-i Mükâlemenin İnfisahında Devlet-i Aliyyenin Bulunduğu Ahval-i Askeriye ve Mülkiye ve Maliye ve Siyasiyenin Muhakemesi”, İkinci Bölüm, “Sırp ve Karadağ Hükümetlerinin Musalahaya Daveti”, Üçüncü Bölüm, “Midhat Paşa’nın Sadareten Azliyle Avrupa’ya Teb’idi ve Tebeddül-i Vükela Vuku’u ve Meclis-i Umûmîyenin Küşadı”, Dördüncü Bölüm, “Sırbistan Musalahası”, Beşinci Bölüm, “Karadağ Musalahası Hakkındaki Teşebbüsatin Tafsilat ve Netayici”, Altıncı Bölüm, “Protokolün Esbab-ı Tertibi ve Ahkam-ı

²³² Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 43-80.

²³³ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 87-131.

²³⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 167-225.

Mündericesi ve Bunun Reddine Dair Kararların Esası ve Müteferriat ve Netayici” başlıklarını taşımaktadır.²³⁵

İkinci Cilde bakıldığı zaman ise bu cilt de dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci Bölüm kendi içerisinde altı alt bölüme ayrılmaktadır. İlk Bölüm, “Muharebenin Esbab-ı Zuhuruna Müteallık Bir Fezleke-i Siyasiye”, İkinci Bölüm, “Rusya Devleti’nin Romanya Hükümetiyle İttifakı”, Üçüncü Bölüm, “Devlet-i Aliyye ve Rusya Harb Ordularının Suret-i Teşkili”, Dördüncü Bölüm, “*Masarafat-ı Fevkalade-i Harbiye Hakkındaki Teşebbüsat*”, Beşinci Bölüm, “Tehyi’et-i Harbiyeye Müteallık Bazı Tedabir ve Teşebbüsat ve Vekayi’-i Muhtelif”, Altıncı Bölüm, “Karadağ Muharebesinin Avdeti” başlıklarını taşımaktadır.²³⁶

İkinci Bölüm kendi içerisinde dokuz alt bölüme ayrılmaktadır. İlk Bölüm, “Rusya Ordularının Asya Cihetince Tertibat-ı Umumiyesi”, İkinci Bölüm, “Asya Cihetinde Teşekkül Eden Ordu-yı Hümayunların Tertibat-ı Umumiyesi”, Üçüncü Bölüm, “Muharebenin Evveliyesi”, Dördüncü Bölüm, “Rusyalıların Gümrü Üzerinden Karsa Tasallutları”, Beşinci Bölüm, “Rusya Askerinin Hududa Kadar Ricatleri”, Altıncı Bölüm, “Devlet-i Aliyyece Asya Muharebatının Netice-i Mağlubanesi”, Yedinci Bölüm, “Batumi Ordusu Muharebatı”, Sekizinci Bölüm, “Sohum Muharebatı”, Dokuzuncu Bölüm, “Muharebat-ı Bahriye” başlıklarını taşımaktadır.²³⁷

Üçüncü Bölüm kendi içerisinde dokuz alt bölüme ayrılmaktadır. İlk Bölüm, “Rusya Askerinin Tuna Nehrini Maçinden Suret-i Tecavüzü”, İkinci Bölüm, “Rusyalıların Tuna Nehrini Zıştoviden Tecavüzleri”, Üçüncü Bölüm, “Niğbolu Muharebesi”, Dördüncü Bölüm, “Rusyalıların Birinci Defa Büyük Balkandan Tecavüzleri ve Suret-i Ricatleri”, Beşinci Bölüm, “Serdar-ı Ekrem Abdi Paşanın Muhakemesi ve Bazı Vekayi-i Mühimme”, Altıncı Bölüm, “Mehmed Ali Paşanın Tuna Şark Ordusu Komutanlığı Zamanında Cereyan Eden Vekayi’”, Yedinci Bölüm, “Mehmet Ali Paşa’nın Komutanlıktan Azli ile Süleyman Paşanın Memuriyeti ve Onun Zamanında Tuna Şark Ordusunda Cereyan Eden Vekayın İcmali”, Sekizinci Bölüm, “Şıpkı Muharebatı”, Dokuzuncu Bölüm, “Esas-ı Sulhe Müteallık Şeraitin Rusya ve İngiltere Devletleri Beyninde Hafıyyen Karargir Olması” başlıklarını taşımaktadır.²³⁸

Dördüncü ve son bölüm ise kendi içerisinde üç alt bölüme ayrılmaktadır. İlk Bölüm, “Birinci Muhasaraya Kadar Cereyan Eden Olaylar (Plevnenin İstirdadı ve Fırka-i Askeriyyenin

²³⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 251-292.

²³⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 2-50.

²³⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 68-123.

²³⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 129-180.

Vürudu)", İkinci Bölüm, "Plevne Ordusunun Birinci Muhasarasından İkinci Muhasarasına Kadar Cereyan Eden Vekayi (Gazi Osman Paşanın Birinci Muhasaradan Evvel Vukubulan Maruzatı ve Merkez-i Saltanatın Teşebbüsâtı)", Üçüncü Bölüm, "Plevne Muhasara-i Ahiresi Hengâmında Vukubulan Muharebat ve Teşebbüsâtın Tafsilatı (Muhasaranın Mebadisi ve Büyük Dubnik Muharebesi)" başlıklarını taşımaktadır.²³⁹

Son cilt olan üçüncü cilde bakıldığında ise, dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm, kendi içerisinde yedi alt bölüme ayrılmaktadır. İlk Bölüm, "Sırpıların İkinci İsyanları", İkinci Bölüm, "Rusya Ordularının Balkanlardan Ta'rizleri ve Merkez Saltanatın Tedarikat ve Teşebbüsâtı", Üçüncü Bölüm, "İngiltere Devleti'nin Musalahaya Tavassutu ve Bazı Vekayi-i Harbiye", Dördüncü Bölüm, "Tebeddül-i Vükela", Beşinci Bölüm, "Esas-ı Sulh Mükâlemesine Murahhaslar Tayini", Altıncı Bölüm, "Esas-ı Sulh Mükâlemesine Kadar Cereyan Eden Vekayi", Yedinci Bölüm, "Esas-ı Sulh Şeraitinin ve Mütareke Mukavelesinin İn'ikadı ve Bazı Vekayi-i Siyasiye" başlıklarını taşımaktadır.²⁴⁰

İkinci Bölüm, kendi içerisinde altı alt bölüme ayrılmaktadır. İlk Bölüm, "Hamdi Paşanın Sadarettten Azli ve Bazı Tebeddülât-ı Vükela", İkinci Bölüm, "Safvet Paşanın Mukaddemat-ı Sulhiye Mükalemesiçün Murahhasiyetle Edirneye İ'zamı ve Talimatının Ahkâmı", Üçüncü Bölüm, "İngiltere Donanmasının Bahr-i Sefid Boğazından Dühulu ve Rusya Askerinin Ayastefanosa Vürudu ve Vekayi Saire", Dördüncü Bölüm, "Safvet Paşa'nın Hariciye Nezaretine Memuriyeti", Beşinci Bölüm, "Mukaddemat-ı Sulhiye Hakkında Edirne'de Cereyan Eden Mükalematın Netayici", Altıncı Bölüm, "Ayastefanos Mükalematının Tafsilatı ve Vekayi Saire" başlıklarını taşımaktadır.²⁴¹

Üçüncü Bölüm, kendi içerisinde on alt bölüme ayrılmaktadır. İlk Bölüm, "Rusyalıların Mukaddemat-ı Sulhiye Mukavelesi Akdinden Sonra Vukubulan Bazı Harekât ve Metalibi", İkinci Bölüm, "Serasker Rauf Paşanın Sefaret-i Mahsusa-i Fevkalade ile Petersburga İzamı", Üçüncü Bölüm, "Ayastefanos Mukavele-i Sulhiyesinden Sonra Cereyan Eden Bazı Vekayi Mühimme-i Dâhiliye", Dördüncü Bölüm, "Ahval-i Umumiye-i Siyasiye", Beşinci Bölüm, "Tebdil-i Vükelatın Esbab-ı Mucibesi ve Saray-ı Hümayun Ahval-i Garibesi", Altıncı Bölüm, "İngiltere Devleti ile İttifak Tedafüi Mukavelesine Karar Verilmesi ve Bazı Mevad-ı Siyasiyenin Neticesi", Yedinci Bölüm, "Suavi Vakası ve Mehmed Rüştü Paşanın Def'a-i Rabi'a Sadareti ve Vekayi Saire", Sekizinci Bölüm, "Tebeddül-i Sadaret ve Seraskeri",

²³⁹ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 201-234.

²⁴⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 2-40.

²⁴¹ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 58-85.

Dokuzuncu Bölüm, “Kıbrıs Mukavelesinin İn’ikadı”, Onuncu Bölüm, “Rodop Balkanı Hadisesi” başlıklarını taşımaktadır.²⁴²

Dördüncü ve son bölüm ise kendi içerisinde dört alt bölüme ayrılmaktadır. İlk Bölüm, “Berlin Kongresinin Teşekkülü ve Murahhaslarının İlan-ı Memuriyetleri”, İkinci Bölüm, “Kongrenin Birinci İctimaında Vukubulan Mükalemat-ı Esasiye”, Üçüncü Bölüm, “Mukaddemat-ı Sulhiye Haricinde Zuhur Eden Teklifat-ı Mühimme Mükalematının Fezlekesi”, Dördüncü Bölüm, “Ayastefanos Mukavele-i Sulhiyesiyle Berlin Muahedesi Ahkâmı Beynindeki İhtilafatın Muvazenesi” başlıklarını taşımaktadır.²⁴³

Mahmud Celaleddin Paşa, son olarak “Aleksandr Paşa Layihası” adlı bir başlık açarak bu başlığı dört kısma ayırmıştır. Birinci Kısım, “Prens Bismarkın Kongreye Tegallübü”, İkinci Kısım, “Kongrenin Küşadındaki Hal”, Üçüncü Kısım, “Bulgaristan ve Rum İli-i Şarki”, Dördüncü Kısım “Bosna ve Hersek” başlıklarını taşımakta olup hepsi kendi içerisinde de çeşitli başlıklara ayrılmıştır.²⁴⁴

Yukarıdaki konu başlıklarından da görüleceği üzere Mahmud Celaleddin Paşa’nın bu eseri yaşamış olduğu dönemin olaylarına şahit olması bakımından önemli bir siyasi tarih kitabı özelliği taşımaktadır. Eserin ilk bölümüne geçmeden evvel, özet mahiyetinde genel bir değerlendirme veren Paşa, yalnızca harici meselelerle ilgili değil, dâhili meselelerle de ilgili bilgi vermiştir. O dönemin çok konuşulan ve hatta bu dönemde de çok tartışılan bazı olayları hakkında da bilgi vermiştir. Bu olaylardan biri, Sultan Abdülaziz’in ölümü meselesidir. Paşa, Hüseyin Avni Paşa’yla ilgili ağır ithamlarda bulunarak kendisinin tahta Şehzade Murad’ı oturtmak istediği ve Abdülaziz’i öldürmeyi kafasında tasarladığını aktarmaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa, Hüseyin Avni Paşa’nın Abdülaziz’i zehirlemek istediğini, fakat padişahın dikkatli davranması sonucu bunun gerçekleşmediğini aktarır.²⁴⁵ Sultan Abdülaziz’in tahtan indirildikten sonra, Sultan Murad’a çeşitli pusulalar yolladığını belirten Mahmud Celaleddin Paşa, bu pusulaların çeşitli şekilde değiştirilerek gazetelerde yayımlandığını aktarmıştır. Orijinal pusulaların o dönemde birkaç saatliğine kendi eline geçtiğini belirten Paşa, fakat bunları farklı bir yere yazacak vaktinin olmadığını belirterek aklında kalan kısımlara eserinde yer vermiştir;

Sultan Abdülaziz’in tezkireleri birkaç saat yedimde kalmış ve tarihimizce asar-ı mühimmeden olduğunun istinsah olunmak muktezi bulunmuş iken meşguliyet-i kesire içinde vakit bulamadım sonra bazı mealini

²⁴² Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 107-145.

²⁴³ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 154-168.

²⁴⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 171-203.

²⁴⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 102-103.

işitenler gazetelerle bir suret neşr ettiler ise de sahih değildir iki tezkirenin meali birtakım ilavelerle bir yere yazılmıştır yukarıda zikr ettiğimiz ibareler ise aynıyla hatıra kalan mahalleridir²⁴⁶

Sultan Abdülaziz’in tahtan indirildikten sonraki psikolojik durumuna da değinen Paşa, Sultan’ın ümitsizlik içerisinde olduğunu belirtir. Bu ümitsizliğin bir sebebinin de hem kendisinin hem de ailesinin tahkir edilmesi olduğunu, bu durumun kendisi çok üzdüğünü aktararak böyle bir psikolojiden sonra, cariyenin birinden bir makas aldığını, herkesi yanından uzaklaştırdığını ve intihar eylemini gerçekleştirdiğini belirtir. Paşa, Abdülaziz’in naaşını görmüş ve bu âna eserinde yer vermiş olup ayrıca intihar eyleminin ardından yürütülen soruşturmayı da eleştirmektedir. Yine Paşa, bu eylemin, intihar değil de cinayet olduğu yönündeki iddiaların nasıl çıktığına da eserinde yer vermiştir. “Erkan-ı Müttefika” olarak tanımladığı Abdülaziz düşmanı kişilerin, intiharın sebebinin Abdülaziz’in umutsuz ve kederli olmasından dolayı gerçekleştiğini aktarır. Ve yine bu kişilerin tahtan indirilme fetvasında, padişaha şuursuzluk damgası vurulduğunu ve bu intihar olayının bunu destekler nitelikte olduğunu açıklar tarzda düşündüklerini belirtir. Ardından Paşa, “şu facia ezhan-ı umumiyede bir su’i tesir hâsıl edüp saltanat-ı Abdülaziz’in Erkân-ı Müttefik taraflarından şehid edildiği sözleri meydana çıkmış ve Avrupa gazeteleri lisanına dahi düşmüş” olduğunu aktarır.²⁴⁷

Mahmud Celaleddin Paşa’nın bu eseri, yukarıdaki örnek olayda da görüldüğü üzere, günümüzde hala önemini yitirmeyen olayları içerir. Bunun dışında paşanın bu olayların yaşandığı dönemde yaşamış olması, olayların ilk elden öğrenilmesine olanak tanımaktadır. Eserin bazı bölümlerinde üslubunun sert olması, belirtilen olayları yaşayıp görmesiyle açıklanabilir. Eserin dili yalın olup, okuyucunun anlaması bakımından sınıflandırılmıştır.

4.2. Ravzatü’l Kâmilîn

Bu eser, Osmanlı Vakanüvisi olan Mehmed Şefik Efendinin, yazmış olduğu “Şefikname” adlı eserin şerhi olup Mahmud Celaleddin Paşa tarafından “Ravzatü’l Kâmilîn” adını almıştır. Ali Paşa’nın, Mehmed Şefik Efendi’ye, “III. Ahmed’in cülûsundan kendi sadrazamlığına kadar cereyan eden hadiseleri, fütuhât ve gazâların en önemlilerini kaleme alması emrini” vermesi bu eserin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.²⁴⁸ Eser 55 sayfadan oluşmakta olup, dili oldukça ağır, anlaşılması güçtür. Şefik Efendi’nin, bu eserde ismini “korku” sebebiyle vermek istemediği kişileri “tevriye” yoluyla belirttiği ve bu sebeple de eserin

²⁴⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 118-119.

²⁴⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, 1326: 119-120.

²⁴⁸ Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2010: 416.

dilinin çok ağır olduğu bilinmektedir.²⁴⁹ Şefik Efendi, eserde çoğunlukla Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar kullanmıştır. Eserdeki olaylar şiir ve ima yoluyla anlatılmaya çalışılmış ve bu da eserin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bundan dolayı eser üzerine, Muhammed El-Hâc Muslî ve Mahmud Celaleddin Paşa tarafından şerhler yazılmıştır.²⁵⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere Mahmud Celaleddin Paşa tarafından şerh edilen bu esere Ravzatü'l Kâmilîn adı verilmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın yazdığı eserin Osmanlıca hali, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonunda bulunmaktadır. Eserin üzerinde basım yılı olarak, 1872-1873 (H. 1289) tarihi yer almaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa, eserin girişine Mehmed Şefik Efendi'nin biyografisini eklemiştir.²⁵¹ Paşa, bu esere bazı kişilerin biyografilerini de eklemiştir.²⁵² Paşa'nın, Âsâr-ı Manzûme adlı eserinin son sayfasında "Muḳaddema Te'lîf ve Tab' u Temsil Edilen Şefikname Şerhine Hatme Olarak Nazm Olunmuş İdi" ismini taşıyan bir başlık yer almaktadır. Bu başlıkta,

Hamd ola Hazret-i Allaha ki bu şerh selis oldu bir vefk-i emel vasıl-ı serhad-ı hitam metni ahbar ve vukuat ile tatbik ederek halolundu nice elfaz ve rumuz ve iham ne kadar var ise ilgaz ile mahfi mana eyledim nükte-i şınasan-ı zamane i'lam-ı yadigarım ola erbab-ı kemale bu eser itibar etse sezadır suhan-ı ara-yı benam okunub mücemma-ı kitabta bu mecmua dest-i rağbette müretteb dura ta ruz-ı kıyam mazhar-ı afv ola ger sehv ü hatası var ise hayr ile yad edeler namım evidda-yı kiram şad olup cennet-i alada Şefikin ruhu sofrâ-i mağfiret .²⁵³

4.3. Girit İhtilâli Tarihi

Mahmud Celaleddin Paşa'nın bir diğer eseri, Girit'teki olayları ele aldığı Girit İhtilâli Tarihi'dir. Eser, Mahmud Celaleddin Paşa'nın el yazısıyla yazılmış olup tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmiş olup, eserin sonunda takdim metni yer almaktadır. Eserin basılmasına ilişkin izin belgesi de 1 Mayıs 1879 (H. 9 Cemaziyelevvel 1296) tarihine aittir. Buna ilişkin belge aşağıdaki gibidir;

Şûrâ-yı Devlet Azasından atufetlü Mahmud Bey Efendi Hazretlerinin seksen iki tarihinde vukubulan Girit İhtilali tafsilatına dair kaleme almış olduğu tarihin tab'ı mir-i müşarünileyh tarafından vukubulan istirham üzerine ...²⁵⁴

²⁴⁹ Bursalı Mehmet Tahir Bey, 1975: 143.

²⁵⁰ Koçoğlu, 2016: 106-108.

²⁵¹ Mahmud Celaleddin Paşa, 1289.

²⁵² Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2010: 416.

²⁵³ Mahmud Celaleddin Paşa, 1311: 131.

²⁵⁴ BOA, Mabeyn Evrakı-Mabeyn-i İrade, MB.İ...52,13.

Eser kendi içerisinde dört makale şeklinde bölümlendirilerek yazılmıştır. Mukaddime adlı giriş kısmı, “Girid İhtilalinin Esbab-ı Zuhuruna Dairdir” başlığını taşımaktadır.²⁵⁵ Makale-i Ula isimli ilk makale “Mustafa Naili Paşanın Zaman-ı Memuriyetinde Olan Vekayii Beyan Eder”²⁵⁶, Makale-i Saniye, “Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa’nın Memuriyeti Zamanında Cereyan Eden Vekayii Müştemildir”²⁵⁷, Makale-i Salise, “Sadrazam Âli Paşa Hazretlerinin Memuriyeti-i Fevkaladesi Vekayiiine Dairdir”²⁵⁸, Makale-i Rabia, “Âli Paşa Hazretlerinin Dersaadet’e Avdetinden Hitam-ı Meseleye Kadar Cereyan Eden Vukuatı Beyan Eder”²⁵⁹, başlıklarını taşımaktadır.²⁶⁰ Paşa, eklediği makalelerin ardından bu makalelere ilişkin birçok belgenin suretini de eserine eklemiştir.

4.4. Münşeât-ı Mahmud Celeleddin Paşa

Bu eser, 1894-1895 (H. 1312) yılında İstanbul’da basılmıştır. Eseri basıma hazırlayan Mekteb-i Mülkiye mezunlarından olan İlyas isimli bir gençtir. Bu eser, Mahmud Celeleddin Paşa’nın bulunduğu görevler sırasında hazırladığı mektup ve evraklardan meydana gelmektedir. Eserin *Mukaddime* adlı Giriş kısmı şöyledir;

Girid Vali Vekil-i sabıkı devletlü Mahmud Celeleddin Paşa Hazretlerinin Hüdavendigâr Vilayet-i celilesinde bulundukları müddette ve ahiren Giridde bazı mecami ve mevakı’de bilbedahe irad eyledikleri makalat-ı resmiye neşr olundukları evrak-ı matbua sütunlarından ve bazı muharerat-ı hususiyeleri dahi müsevvedatından iktibas ve istinsahla bu kere taraf-ı acizanemden cem’ ve telfik edilmekle şu mecmua-i mergube vücuda geldi. Hitabet-i resmiye kısmı muhteviyatının hakikatte mehazı fıkri-i munir hükm-i muhit cenab-ı hilafetpenahi ve gayet-i mefahimi mesail-i hükümet ve mesalih-i memlekette nice mebani ve usulün dekayik ve gavamızını müştemil olmaları haysiyetle mesalik-i erbab idarece birer rehnüma-yı tarika-i ma bihi’liştigal ve heyet-i mecmuasının ziynet ve kıymet-i elfazla muzamin ve ma’anisi dahi müntesibin-i edeb ve inşa için numune-i imtisal olduktan başka irfan-ı mücessem olan zât-ı akdes şehriyarinin cemi’-i cihat-ı hükümrani ve giti sitanide amal umran-ı iştilal-ı teba perveriyle tatbikatıyla meşgul olan müşrunileyh hazretleri misüllü meal-i umur erbabının bu nutukları delaletiyle sunuf-ı maasir ve hasenat-ı müstecmül muhsenat hazret-i cihanbaninin azamet ve nisabı dahi uyun-ı ara-yı havass ve avam olur mefahirden bulunmakla fevaidi eamm ve ekser olmak mütalaasıyla kütüphane-i daniş-viren-i zamane yadigar kılındı.

²⁵⁵ Mahmud Celeleddin Paşa, 1879: 3.

²⁵⁶ Mahmud Celeleddin Paşa, 1879: 15.

²⁵⁷ Mahmud Celeleddin Paşa, 1879: 27.

²⁵⁸ Mahmud Celeleddin Paşa, 1879: 37

²⁵⁹ Mahmud Celeleddin Paşa, 1879: 60

²⁶⁰ Sayfa numaralarında sonradan verilen yeni rakamlar esas alınmıştır.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Mezunlarından ve Hariciye Nezaret-i Celilesi İstişare Odası Memurlarından İlyas²⁶¹

Eser üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm, “Nutm-ı Resmiler” başlığını taşımakta olup, “Hüdanvendigar Vilayet-i Celilesi Valilik Ferman-ı Alisinin Kıraatini Müteakıb İrad Olunan Nutk”, “Bursada Kain Hamidiye Ziraat Mektebinin Hin-i Küşadında İrad Olunan Nutk”, “Deveran-ı Kütahyaya Azimette Bazı Islahat Müzakeresi İçün Akd Olunan Meclise Hitaben İrad Edilen Nutk”, “Bursa Harir Mektebi Şakirdanının Tevzi’-i Mükafatları Resminde İrad Olunan Nutk”, “Mudanya Teymur Yolunun İnşasına Mübaşerette İrad Olunan Nutk”, “Mihaliç Tarikinin Resm-i Küşadında İrad Olunan Nutk”, “Bursada Darü’laceze Binasının Vaz’-ı Esası Sırasında İrad Olunan Nutk”, “Bursa Daire-i Belediyesinde İrad Olunan Nutk”, “Bursada Mekteb-i İdadi Tevzi-i Mükafat Resminde İrad Olunan Nutk”, “Balıkesri Mekteb-i Rüşdiyesinin Tevzi’-i Mükafat Resminde İrad Olunan Nutk”, “Bursa İnas Mekteb-i Rüşdiyesinin Tevzi’-i Mükafat Resminde İrad Olunan Nutk”, “Cülus-ı Hümayun Yevm-i Mebrukünde Bursada İrad Olunan Nutk”, “Bursa Ermeni Murahhasası ile Cemaat-i Ruhaniyesine Hitaben İrad Olunmuştur”, “Bursa İnas Mekteb-i Rüşdiyesinin Tevzi’-i Mükafat Resminde İrad Olunan Nutk”, “Bursa Mahmudiye Caddesinin Resm-i Küşadında İrad Olunan Nutk”, “Bursada Kain Şehadet Camii Şerifi Binasının Tecdidine Mübaşerette İrad Olunan Nutk”, “Gemlikte İnşa Olunan Redif Debboy Binasının Vaz’-ı Esasında İrad Olunan Nutk”, “Girid Vali Vekaleti Memuriyet-i Ferman-ı Alisinin Kıraatinde İrad Olunan Nutk”, “Hanyada Kain Mekteb-i Kebir İslam Şakirdanının Tevzi’-i Mükafatları Resminde İrad Olunan Nutk”, “Mekteb-i Mezkurun Diğer Sene Tevzi’-i Mükafatları Resminde İrad Olunan Nutk”, “Mekteb-i Mezkur Şakirdanı Taraflarından Kıraat Olunan Teşekkürnameye Cevaben İrad Olunan Nutk”, “Cülus-ı Hümayun Yevm-i Mesudunda İrad Edilen Nutk”, “Cülus-ı Hümayun Ruz-ı Firuzunda Mekteb-i Kebir İslam Şakirdanına Hitaben İrad Olunan Nutk”, “Hanyada İnas Mekteb-i Rüşdiyesinin Resm-i Küşadında İrad Olunan Nutk”, “Resmoda İnşa Edilen Su Maksiminin Resm-i Küşadında İrad Olunan Nutk”, “Veladet-i Hümayun Ruz-ı Firuzunda İrad Olunan Nutk”, “İyd-i Adhada Asakir-i Şahaneye İrad Olunan Nutk”, “Hanyada Mekteb-i Kebir İslam Şakirdanının Tevzi’-i Mükafatları Resminde İrad Olunan Nutk”, gibi alt başlıklara ayrılmaktadır. ²⁶²

İkinci Bölüm “Muharrerat-ı Resmîye” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, “Hüdavendigâr Vilayeti Meclis İdaresinde Teşekkürü havi Arıza”, “Elviye-i Mülhaka

²⁶¹ Mahmud Celaleddin Paşa, 1312: 4-6.

²⁶² Mahmud Celaleddin Paşa, 1312: 59.

Mutasarrıflıklarıyla Kazalar Kaimmakamlarına ve Nevahi Müdürlerine Tahrirat-ı Umumiye”, “Resmo Sancağı Mutasarrıflığına Tahrirat”, “Elviye-i Mülhaka Mutasarrıflıklarına ve Mülhak Kazalar Kaimmakamlarına ve Merkez Vilayet İslam ve Hristiyan Maarif Meclisleri Rüesasına Tastir Olunan Tahrirat-ı Umumiye”, “İsfakiye Mutasarrıflığına Tahrirat”, “Hüdavendigâr Vilayetinden Mülhakata Tastir Olunan Tahrirat-ı Umumiyenin Suretidir”, “Eda-yı Salat-ı Mefruza Hakkında Tenbihname-i Vilayetpenahi Suretidir”, “Hüdavendigâr Vilayetinden Tahrirat-ı Umumiye”, “Girid Vilayetinden İlan-ı Resmi” dışında teşekkür ve telgraf arizaları, farklı arizalar ve resmi ilanlar bulunmaktadır.²⁶³

Üçüncü ve son bölüm “İhvaniyata Dair Mektuplar” başlığını taşımaktadır. Burada Paşa’nın yolladığı mektupların ve kendisine gelen mektuplara karşı yolladığı cevaplar yer almaktadır.²⁶⁴

4.5. Âsâr-ı Manzûme

Mahmud Celaleddin Paşa’nın bir diğer eseri, 1893-1894 (H. 1311) yılında Girit’te basılan manzum eserlerinin yer aldığı Âsâr-ı Manzûme’dir. Eser, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Nadir Eserler Koleksiyonu’nda bulunmaktadır. Bu eser Mahmud Celaleddin Paşa’nın edebiyat alanında da ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Eser, 132 sayfadan oluşmaktadır.²⁶⁵ Eser, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda bir yüksek lisans konusu olmuştur.²⁶⁶

Eser, “birkaç naat, tarih, cülüs, sal, veladet, vefat camiler, mektepler, çeşmeler, muhtelif bina tarihleri teşkil ettiği gibi elli birinci sahifesinden itibaren de gazeller başlıyor, şarkılar, mısralar ve beytler”den meydana gelmektedir.²⁶⁷

Mahmud Celaleddin Paşa’nın aynı zamanda bir güftekar olduğu bu eser vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Buradaki birçok güftesi sonradan bestelenmiş olup, günümüzde Klasik Türk Musiki çevresince benimsenmiş ve hala söylenmektedir. Paşa’nın bulunduğu çevrede benimsenmesi ve musiki ile alakadar olan insanları desteklemesi onun musikiye verdiği önemi göstermektedir. Öyle ki,

²⁶³ Mahmud Celaleddin Paşa, 1312: 124.

²⁶⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, 1312: 125.

²⁶⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, 1311.

²⁶⁶ Koçver, 2008.

²⁶⁷ Pakalın, 1977: 422.

Mahmut Celâlettin Paşanın konağı devrin bir nevi konservatuarı gibi idi. Zamanın şair ve ediblerinden, fikir adamlarından maada, tanınmış ve sevilmiş bütün saz ve ses sanatkârları, besteciler bu konağa devam ederlerdi.²⁶⁸

Bu bestekârlardan bir örnek de Lemi Atlı'dır. Lemi Atlı ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın tanışması ve bu suretle Paşa'nın bir eserinin Lemi Atlı tarafından bestelenmesi olayı, kaynaklarda geçmektedir. Bahsi geçen olay kaynaklarda farklı şekillerde verilmiştir. Baki Süha Ediboğlu'nun yazdığı bir yazıda Lemi Atlı'nın anlattığı bir olay yer almaktadır. Buna göre Lemi Atlı henüz genç bir delikanlı iken, Mahmud Celaleddin Paşa'nın yalısında yaz geceleri fasıl musikisi yaptıklarını aktarır. Paşa'nın her yeni güfte yaptığında musiki çevresini evine davet ettiğini aktaran Lemi Atlı, bir gün Paşa'nın kâğıda yazılı şekilde kendisine bir güfte verdiğini ve bunu bestelemesini istediğini aktarır. Lemi Atlı besteyi iki saatte bitirip Paşa'yı şaşırttığını belirtir.²⁶⁹ Bu olayın anlatılan ikinci versiyonu ise şu şekildedir; Mahmud Celaleddin Paşa bir yaz günü, yardımcısı Nazım Bey'e bir eserini öğretmeye çalışıyor fakat Nazım Bey bu eseri ne çalabiliyor ne de söyleyebiliyordu. O sırada yalının önünden sandalla Lemi Atlı geçmiş ve eseri, yüksek sesle okuyarak Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Lemi Atlı'yı o gece tanıdığı ve onu teşvik ve himaye ettiği belirtilmektedir.²⁷⁰ Şarkıyı beğenen Mahmud Celaleddin Paşa'nın Lemi Atlı'ya altın tabaka hediye ettiği de kaynaklarda geçmektedir.²⁷¹

Âsâr-ı Manzûme'de yer alan ve bestelenen bir eserden örnek vermek gerekirse, bu eser Uşşak makamının Devr-i Hindi usulündendir.²⁷² Eser;

Döküp kaküllerin ruhsara karşı
Gel endamım açıl gülzare karşı
Gül oyna zevke bak ezhare karşı
Gül endamım açıl gülzare karşı²⁷³

Bir diğer eseri,

Mir'atı ele al da bak Allah'ı seversen
Sinen ne kadar olmuş o benlerle müzeyyen

²⁶⁸ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/134814/001583950010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022).

²⁶⁹ <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/156788> (erişim tarihi: Mart 2022)

²⁷⁰ Akdoğan, 1990: 7.

²⁷¹ "Pembelikle imtizaç etmiş tenin

Sime ya kâfure benzer gerdenin

Ben siyah pırlanta zannettim benim

Görmedim cananım emsalin senin."; Sözer, 1986: 64,

²⁷² Anıl ve Zakoğlu, Güfteler, 1992: 827.

²⁷³ Mahmud Celaleddin Paşa, 1311: 109.

Bu hayret ile farkına kadir olamam ben
 Paluze mi ten ya gümüş ayine mi gerden²⁷⁴

şeklindedir.

4.6. Mecmûa-yı Eş'âr

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mecmûa-yı Eş'âr adlı eserinin nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Bu eser adından da belli olduğu üzere Mahmud Celaleddin Paşa'nın şiirlerinin yer aldığı bir eserdir.

Eserde şiirlerin başladığı kısmın başında “Mecmûa-yı Eş'âr Abd-i Hakir” ibaresi yer almaktadır. Eserde gazel, kıta, şarkı ve en son kısımlarda da doğum ve ölüm sebebiyle ve bazı mekânlara ve olaylara atfen söylenen tarihler yer almaktadır. Şarkı türünün yer aldığı kısımda Sultan Abdülaziz'e sunulduğu ibaresi yer almaktadır. Son kısımları içeren tarihlerin yer aldığı bölüm ise çeşitli kişi ve olaylara atfedilmiştir. “Mahmud Nedim Paşanın Vefatına Tarihtir”, “Abdülaziz Han Validesine Vefat Tarihidir”, “Ankara Daire-i Belediyesinin İnşasına Tarihtir”, bu örnekler arasındadır.²⁷⁵ Mahmud Celaleddin Paşa son sayfalarda kendi ailesine de yer vermiştir. Bunlardan bazıları, “Mahdumum Şemseddin Zıyanın Tarih-i Veladeti”, Mahdumum Mehmed Atıfın Tarih-i Veladeti”, “Mahdumum Ali Feridunun Tarih-i Veladeti”, gibi tarihlerdir. Bu noktada dikkat çeken husus, Mahmud Celaleddin Paşa'nın, yaşayan çocukları arasında ismi geçmeyen bir kişiye bu bölümde tarih yazılmış olmasıdır. Bu tarihin başlığı, “Mahdumum Mustafa Galibin Tarih-i Veladeti” şeklindedir.²⁷⁶ Bu tarihin, Mahmud Celaleddin Paşa'nın küçük yaşta vefat eden iki çocuğundan birine ait olduğu tahmin edilmektedir.

Osmanlı Devleti Dönemi'nde yaşatılan bir gelenek olan tarih yazma geleneğinin son dönemlere doğru hala devam etmesinin güzel bir yansıması olan bu eser, öneme haizdir. İçerisinde belirli olaylara, inşa edilen yapılara ait şiirsel bir not düşülmesinin yanında, doğum ve ölüm gibi insan hayatını her anlamda derinden etkileyen bu olaylar için de şiirselliğin ön plana çıkartılarak birtakım notlar düşülmesi, eserin değerini ortaya koymaktadır.

²⁷⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, 1311: 111.

²⁷⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, Mecmûa-yı Eş'âr: 22-23

²⁷⁶ Mecmûa-yı Eş'âr:24.

4.7. Müellifi Meçhul Olup Mahmud Celaledin Paşa'ya Ait Olduğu İddia Edilen Eserler

4.7.1. Miftâhü'l Esrâr

Mahmud Celaledin Paşa'ya atfedilen tam adıyla, “Miftâh’ül Esrâr Beka-yı Ruh Celb-i Ervah” adlı eserin aslında Mahmud Celaledin Paşa'ya ait olmadığı bu çalışma dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Bu eserin niçin Paşa'ya ait olmadığı şu şekilde ortaya çıkmaktadır;

Evvela bu eserin basım tarihi 1908-1909 (H. 1326) tarihidir. Bu tarihlerde Mahmud Celaledin Paşa'nın yaklaşık on senedir vefat etmiş olması, bu eserin kendisine ait olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Paşa vefat ettikten sonra yayımlanmış olma ihtimaline karşın ise, bu eserin bir kitap şeklinde değil de “mecmua” şeklinde nüshalar halinde peyderpey yayımlanması bu ihtimali bertaraf etmektedir. Son olarak, yazar isminin Mahmud Celaledin olarak yazılmasının nedeni ise, yazar ismindeki “mim” harfinin yanlış okunmak suretiyle “lam” harfi şeklinde okunması dolayısıyladır. Bu mecmuayı yayımlayan kişinin adı Seyyid Mahmud Cemaleddin'dir. Bu eserin bir nüshası, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Nadir Eserler Odası'nda yer almaktadır. Fakat eser kayıtlara, “Seyyid Muhammed Cemaleddin, (Mahmud Celaledin Paşa, İbn Çorluluzâde Mehmed Aziz Efendi)” olarak geçmiştir. Bu nüshanın yalnızca bir sayfasında yanlış yazıldığı tahmin edilmek üzere “es-Seyyid Mahmud Celaledin” ismi yer almaktadır.²⁷⁷ Diğer bir nüsha Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu'nda “es-Seyyid Mahmud Cemaleddin” adıyla yer almaktadır.²⁷⁸ Bir diğer nüsha İSAM Kütüphanesi Risaleler Veritabanı'nda “Mahmud Celaledin Paşa” ismiyle yer almaktadır.²⁷⁹

Bu mecmuanın yazarı olan es-Seyyid Mahmud Cemaleddin'in kim olduğuna dair bilgiler Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri'nde yer almaktadır. Es-Seyyid Mahmud Cemaleddin Bey, Divaniye Mutasarrıfı merhum Seyyid Mehmed Cemal Bey'in oğludur. 1886-1887 (H. 1304) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Beyoğlu Fransız Lisesi'nde okuyan Es- Seyyid Mahmud Cemaleddin Bey, özel olarak Fransızca eğitimi almıştır. Bir dönem Hariciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Kalemî'nde görev yapmıştır. Ardından Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. Sonraki yıllarda Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Evrak Kalemî Mukayyidliğine tayin olunmuştur. Sicill-i Ahval defterinde yazdığı eserle ilgili şöyle bir bilgi vardır; “Miftâh’ül Esrâr namında bir kitab telif ettiği bittedkik iade edilen evrak-ı müsbiteden anlaşılmıştır.” Bu suretle eserin müellifinin Mahmud Celaledin Paşa değil, es-

²⁷⁷ https://katalog.marmara.edu.tr/yordam/?p=1&q=mahmud+celaledin+pa%C5%9Fa&alan=tum_txt&sno=2&demirbas=10011832 , (erişim tarihi: 23.04.2022).

²⁷⁸ http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordam/?p=1&q=mahmud+cemaleddin&alan=tum_txt&demirbas=0102416, (erişim tarihi: 23.04.2022).

²⁷⁹ <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R146150.pdf> (erişim tarihi:23.04.2022).

Seyyid Mahmud Celaleddin olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁸⁰ Bu eserin konusuna değinilecek olunursa eser, Spiritizm, Manyetizm, Hipnotizm gibi konuları barındırmaktadır.²⁸¹

4.7.2. Ahlâk

Mahmud Celaleddin Paşa'ya atfedilen bir diğer eser “Ahlâk” adlı eserdir. Bu eser, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Nadir Eserler Odası'nda bulunmaktadır. Eserin tam adı “Ahlâk Vazife-i Şahsiye ve İctimaiyye”’dir. Eserin iç kapak kısmında tercüme eser olduğuna dair şu bilgi yer almaktadır “Jul Payotun en meşhur bir eserinden mütercemdir”.²⁸² Eser, 1909-1910 (H.1327) tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu tarihte Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatı üzerinden 10 yıl geçmiştir. Bu da eserin ya başkasına ait olduğunu ya da Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatından sonra basıldığını akıllara getirmektedir. İkinci tahmin doğruysa eğer, bunu teyit etmek için ilk bakılacak yer bu eserin, Jules Payot' un hangi eserinin tercümesi olduğudur.

Bu noktada elde olan veriler göz önüne alındığında bu eserin, Jules Payot'un Mahmud Celaleddin Paşa'nın hayatta olduğu dönem olan 1893 yılında yayımladığı, “L'education De La Volonte” adlı eser olduğu düşüncesi vardır. Bu eser ilk olarak 1926 yılında İbrahim Ethem tarafından “Terbiye-i İrade” olarak basılmış, 1938 yılında ise Münür Raşit Bey tarafından “İrade Terbiye” adıyla basılmıştır.²⁸³

Eserin Mahmud Celaleddin Paşa'ya ait olmadığı veya Jules Payot'un başka bir eseri olduğu düşüncesi ise eserlerin karşılaştırılarak içeriklerinin uyuşmamasıyla ortaya çıkmaktadır. Geriye Jules Payot'un Mahmud Celaleddin Paşa hayattayken yazmış olduğu veya içerik yönüyle örtüşen diğer eserler kalmaktadır. Bu eserlere bakıldığında ise “Ahlâk” adlı eserle içerik yönünden örtüştüğü düşünülen “La Morale à l'École”²⁸⁴ adlı eser bulunmaktadır. Jules Payot'un bu eseri, çocuklara yol gösterici olması bakımından yazdığı bilinmektedir. Eserin ilk baskısının 1904-1906 aralığında yapıldığı düşünülmektedir. Eserin “Ahlâk” adlı eserle örtüştüğü nokta ise içindekiler kısmı ve eserin bölüm içerisinde numaralara ve başlıklara ayrılarak gitmesidir. Eser çevrildikten sonra yorumlandığı için, direk çeviri olma özelliğini yitirdiğinden, örtüştüğü noktaları bulmak zorlayıcı olmuştur. Hem içindekiler kısmının hem de içeriğinin benzemesinden ötürü, “Ahlâk” adlı eserin, “La Morale à l'École” adlı eser olduğu

²⁸⁰ DH.SAİDd..., 175-301, 154. Belge.

²⁸¹ <http://isamveri.org/pdf/frisaleosm/R146150.pdf> (erişim tarihi: 23.04.2022).

²⁸² Mahmud Celaleddin Paşa (1327).Ahlâk Vazife-i Şahsiyye ve İctimaiyye. Matbaa-i Hayriye, İstanbul.

²⁸³ https://www.academia.edu/43294575/_K%C3%BC%C3%A7%C3%BCK_%C5%9Eeyleri_K%C3%BC%C3%A7%C3%BCKmsemi_Yok_Olursun_

²⁸⁴ Jules Payot (1908). La Morale à l'École. Librairie Armand Colin. Paris.

tahmin edilmektedir. Bu noktadan bakıldığında eserin yazılış tarihi bakımından Mahmud Celaleddin Paşa'ya ait olmadığı düşünülmektedir.

SONUÇ

Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuşak torunu olan Mahmud Celaleddin Paşa, İstanbul'un Vefa semtinde dünyaya gelmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa, içerisine doğduğu ailenin bürokratik geçmişinin getirdiği olanaklardan yararlanmış ve bunu en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmış bir devlet adamıdır. Bu aidiyet, kendisinin bu gelenek içerisinde yetişmesine olanak sağlamıştır. Mahmud Celaleddin Paşa, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet'in meydana getirdiği siyasi hava ve kurumsal yapılar çerçevesinde yaşamını sürdürmüştür. Babası, Osmanlı Devleti'nin birçok muhasebe kaleminde görev yapmış olan Aziz Efendi'dir. İlk evliliğini Fatma Bidar Hanım'la yapan Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu evlilikten dünyaya gelen oğlu, Paris Sefirliği görevinde bulunan Salih Münir Paşa'dan başkası değildir. İkinci evliliğini Leyla Hanım'la yapmış olan Paşa'nın bu evlilikten, yedi çocuğu dünyaya gelmiştir. İleriki dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış işlerinde önemli görevlere gelecek olan Melih Esenbel de bu evlilikten dünyaya gelmiş olan Şemseddin Ziya Bey'in oğludur. Bu evliliklerinin dışında dünyaya gelen bir başka çocuğu ise Kadri isimli kişidir ve bu, mahkeme kayıtlarıyla kesinlik kazanmıştır.

Rüştiye Mektebi, ardından Darü'l Maarif gibi kurumlardan mezun olan Paşa, aynı zamanda Arapça ve Farsça öğrenme imkânı bulmuştur. Memuriyet hayatına Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nda mülazım olarak başlamış olan Mahmud Celaleddin Paşa, bu görevlerde tedricen yükselmiştir. Memuriyet döneminde ön plana çıkması, aldığı eğitimlerin kalitesini göstermektedir. Çocuklarında da bu eğitimin izleri net bir biçimde görülmektedir. Evlatlarının ve torunlarının aktif anlamda bürokrasi ve kültürel çevrede yer almaları, aile geleneğinin devamı niteliğindedir. Hayatının belki de en önemli merhalesi, Girit memuriyeti dönemidir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu durumda dönüm noktası, Âli Paşa'nın maiyetinde Girit'e gitmesidir. Âli Paşa gibi tecrübeli bir devlet adamıyla kısa bir süre zarfında da olsa, aynı ortamda çalışma fırsatını yakalamış olması, memuriyet hayatını şekillendirmiştir. Girit'te devamlı isyan çıkması, Giritlilerin bağımsızlık çabaları, kimi zaman Yunanistan'a bağlanma istekleri, döneminin siyasi olaylarından bazılarıdır. Bölgeye çeşitli aralıklarla gönderilen Mahmud Celaleddin Paşa, burada önemli işlere imza atmıştır. İsyanın yatıştırılmasını sağlamış, sunduğu layihalarla adanın siyasi durumu hakkında ipucu vermiştir. Bölgeye, memur sıfatıyla üç kez gönderilen Mahmud Celaleddin Paşa, adanın siyasi havasının kimi zaman yatıştığı ama gitgide gerilimin arttığını aktarmıştır. Bölgeye son kez gönderilişinde ise artık buradan memnun olmadığı anlaşılmış olacak ki, devamlı merkeze haber yollayarak İstanbul'a gelmek istediğini aktarmıştır. Adadaki şiddetin artması ve kendisine adada ihtiyacın olması gibi sebeplerden

ötürü bu isteği müteaddit defalar reddedilmiştir. Ardından, birtakım sağlık sorunları yaşayan Paşa, hastalığını ileri sürerek, İstanbul'a dönmek ve orada tedavi olmak istediğini belirten haberler yollamışsa da bu istek aynı sebeplerle reddedilmiştir. Son olarak suikast girişimine uğrayan Paşa, bu menfur olaydan sonra İstanbul'a dönüş yapmıştır. Girit'teki görevlerinin dışında farklı kademelerde memur olmuştur. Şûrâ-yı Devlet Üyeliği, Dahiliye Müsteşarlığı, Maliye Nâzırlığı, Ticarete ve Nafia Nâzırlığı, ve Hüdavengidar Valiliği gibi görevlerde bulunmuştur. Bu görevlerden Hüdavengidar Valiliği yaptığı müddette bölgeye çok büyük hizmetleri olmuştur. Bölgede ıslahat hareketine girişmesi, başarılı bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Bölgenin toplumsal güvenliği ve huzuru için çalışmalar yapan Mahmud Celaleddin Paşa, aynı zamanda buraya bir Darülaceze açmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in de yardımları olan bu Darülaceze bölge için fayda sağlamış ve Bursa Belediyesi tarafından yeri değiştirilmek zorunda olmuş olsa da, hala bugün, adından söz ettirmektedir. Görüldüğü üzere tayin olunduğu bölgenin huzurunu sağlamanın yanında, aynı zamanda bölgenin imarıyla da ilgilenmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa, memuriyet hayatını Ticaret ve Nafia Nâzırlığı'yla noktalarak, bürokratik hayatta hala isminde söz ettiren değerli bir devlet adamıdır.

Bulunduğu çevrede de sevilen Paşa'nın, devlet görevleri sırasında önemli belgeler elinden geçmiş ve bu belgeleri, hitap, edebi yön ve yazısının güzel oluşu gibi unsurlarla adından söz ettirecek şekilde meydana getirmiştir. Çocuklarına bıraktığı en önemli miras belki de bu anlamda, başarılı bir hayattır. Zaten çocuklarında da bu başarının izleri net bir biçimde görülmektedir. Bulunduğu devlet görevlerindeki başarısının yanı sıra, aynı zamanda tarih ve edebiyat ile de uğraşmış olan Paşa, bu alanlarda birçok eser meydana getirmiştir. Mir'ât-ı Hakikat adlı üç ciltlik siyasi tarih kitabı, bulunduğu dönemin siyasi olaylarını anlatması bakımından çok değerlidir. Bu eserin yazılış amacına bakarak Mahmud Celaleddin Paşa'nın kendisine yüklediği roller takdire şayandır. Bu eseri, gelecek nesillerin ibret almasını sağlayacak nitelikte yazmış olduğunu belirten Paşa, burada tarih ilminin özünü oluşturan geçmişten ders alma bilincini hafızalara yerleştirmek niyetindedir. Bundan dolayıdır ki, bu esere, "Hakikatlerin Aynası" anlamına gelen "Mir'at-ı Hakikat" adını vermiştir. Eseri önemli kılan bir diğer nokta ise, Paşa'nın yaşadığı dönemin olaylarını konu alıyor olmasıdır. Bu yönüyle, tarihi yaşayanın gözüyle görmek, bir hatırat edasıyla okuyucuya aktarmak, eseri bu yönüyle çekici kılmaktadır. Osmanlı Vak'anüvisi Mehmed Şefik Efendi'nin Şefikname adlı eserinin şerhi olan "Ravzatü'l Kâmilîn" adlı eseri ise önemli bir eserdir. Bu eser, dilinin ağır olması sebebiyle çeşitli şerhlere konu olması hasebiyle önem arz etmektedir. Zira böyle ağır bir eseri şerh geleneğini kullanarak dönüştürmek derin bir birikimin eseridir. Diğer eserlerinden biri olan "Girit İhtilâli Tarihi" nin bulunduğu görevle ilişkili olarak yazılması, bölgedeki siyasi

havanın idrak edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Münşeât-ı Mahmud Celaleddin Paşa adlı eseri ise, bulunduğu görevler esnasında hazırladığı evrakları içerir. Bu eserle Paşa'nın yaptığı hizmetler ve belirli yerlerde yaptığı konuşmaların ne olduğunu görmek mümkündür. Farklı türlerde eseri olan Mahmud Celaleddin Paşa'nın bir diğer eseri ise, Âsâr-ı Manzûme'dir. Bu eserde Paşa'nın manzum eserleri yer almaktadır. Naat, tarih, veladet, gazel, şarkı gibi türleri içermektedir. Paşa'nın musiki alanında ön plana çıkmasını sağlayan birtakım eserler yine bu eserde içerisinde yer almakta olup, Paşa'nın çok yönlü bir şahsiyet olmasının vurgulanması bakımından önem arz etmektedir.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın içerisine doğduğu ailenin devlet geleneğinden geliyor olmasının kendisine kattıkları yadsınamaz. Bu vesileyle bulunduğu çevreden edindiği tecrübeler ve devlet memuru olması hasebiyle aynı çevre tecrübesini kendi çocuklarına sağlamış olması, bugün adından hala söz ettiren, Çorluzadeler olarak anılan bir büyük aileyi ortaya çıkarmaktadır. Bulunduğu görevlerde her daim adından söz ettiren Paşa'nın, siyasi yönünün dışında edebi, tarihi ve musiki alanlara da yöneliminin olması, hayatını daha ilginç kılmaktadır. Bu vesileyle bulunduğu görevlerin yanında meydana getirdiği eserlerle de nasıl bir kişiliğe sahip olduğu tespit edilen Paşa'nın bugün kendisi gibi devlet memuriyetlerine gelecek olanlara bıraktığı tecrübeler öneme haizdir.

KAYNAKÇA

DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Bâb-1 Âlî Evrak Odası

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri

Eyâlât-1 Mümtâze İrâdeleri-Girid İradeleri

Eyâlât-1 Mümtâze İrâdeleri-Sisam İradeleri

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Belgeleri

İrade Dahiliye

Mabeyn Evrakı- Mabeyn-İrade

Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi

Yıldız Esas Evrakı

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

Yıldız Perakende Evrakı Umumi

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

ANSİKLOPEDİLER

- Aktaş N. (1991). “Amedci”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, C.3, 12.
- Akyıldız A. (2011). “Tanzimat”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi. İstanbul, C.40, 1-10.
- Akyıldız A.(2010). “Şûrâ-yı Devlet”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi. C.39. İstanbul, 236-239.
- Akyıldız A.(2003). “Meclis-i Meşveret”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, C.28, Ankara.
- Beydilli, K. (2020). “Mühendishane-i Bahri Hümayun”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, C.31, 513-514.
- Beydilli, K., (2020). “Mühendishane-i Berri Hümayun”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, 515-516.
- Beydilli, K. (2010). “Şark Meselesi”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 352-357.
- Bursalı Mehmed Tahir Bey (1975). “Şefik Mehmed Efendi (Vak’anüvis Musarrif-Zade)”. *Osmanlı Müellifleri*. İ. Özen (hızl), Meral Yayınevi, İstanbul, C.3, 143.
- Danişmend İ. H. (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Türkiye Yayınevi, İstanbul, C.4.
- ed-Duri, A. (1994). “Divan”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 377-381.
- Gencer A. İ.(1991). “Ayastefanos Antlaşması”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi. İstanbul, C.4, 225.
- Gencer A. İ.(1992). “Berlin Antlaşması”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi. İstanbul, C.5, 516-517.
- Halaçoğlu, A. (1998). “Humbaracı”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, C.18, 350-351.

- İbni Haldun,(2004).*Mukaddime*. (çev. H. Kendir), Yenişafak Yayınları, Ankara.
- İnal M. K. (1982). “Mahmud Nedim Paşa”. *Son Sadrazamlar*. Dergah Yayınları, C.1, İstanbul, 259-314.
- İnal M. K. (1982). “Mehmed Emin Ali Paşa”. *Son Sadrazamlar*. Dergah Yayınları, C.1, İstanbul, 4-58.
- İnal M. K. (1982). “Mehmed Fuad Paşa”. *Son Sadrazamlar*. Dergah Yayınları, C.1, İstanbul, 149 -195.
- İnal, M. K. (1969). “Celalüddin Paşa”. *Son Asır Türk Şairleri*. Milli Eğitim Baimevi, İstanbul, 205-208.
- İnalcık H. (1992). “Bursa”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul C.6, 445-449.
- Karal E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. C.VIII, TTK Yayınları, Ankara,
- Koçu R. E. (1959). “Ali Paşa (Çorlulu)”. *İstanbul Ansiklopedisi*. C.2. Nurgök Matbaası, İstanbul, 680-684.
- Kütükoğlu M. (1999). “Osmanlı İktisadi Yapısı”. *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.2. IRCICA, İstanbul, 513-547.
- Mehmed Süreyya. (1996). “Ali Mehmed Emin Paşa”. N. Akbayer (hızl.). *Sicill-i Osmani*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, C.1, 269-270.
- Mehmed Süreyya. (1996). “Ali Paşa”. N. Akbayer (hızl.). *Sicill-i Osmani*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, C.1, 273.
- Mehmed Süreyya. (1996). “Aziz Mehmed Efendi”. N. Akbayer (hızl.). *Sicill-i Osmani*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, C.2.
- Mehmed Süreyya. (1996). “Naili Mustafa Paşa(Giridi)”. N. Akbayer (hızl.). *Sicill-i Osmani*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, C.4
- Mumcu A. (1994). “Dîvân-ı Hümayun”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları

Merkezi, C.9, İstanbul, 430-432.

Mustafa Nuri Paşa. (1979). *Netayicü'l Vuku'at*. C.1-2. N. Çağatay(hzl). TTK Basımevi, Ankara.

Mustafa Nuri Paşa. (1980). *Netayicü'l Vuku'at*. C.3-4. N. Çağatay(hzl). TTK Basımevi, Ankara.

Özcan, A. (2003). “Mahmud Celâleddin Paşa”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara, C.27, 359-360.

Özcan N. (2010). “Şemseddin Ziya Bey”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 527.

Öztuna Y. (1974). *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. C.2 (1.Kısım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Öztuna Y. (1976). *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. C.2 (2.Kısım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Pakalın M. Z. (1971). “Dîvân-ı Hümayun”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, C.1, 462-465.

Pakalın M. Z. (1971). “Mülazemet”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, C.2, 611.

Pakalın M. Z. (1972). “Reîs-ül-Küttâb”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, C.3, 25-27.

Sözer V. (1986). *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*. Remzi Kitabevi, İstanbul, C.1.

“Şefik Mehmed Efendi”. 2010. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi. İstanbul, C.38, 415-417.

Tanör B. (1985). “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul, C.1, 10-26.

Tukin C. (1996). “Girit”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, C.14, 85-93.

Türkgeldi A. F. (1987). *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*. C.III, TTK Yayınları, Ankara

- Turan Ş.(2009). “Silahdâr”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C.37, İstanbul, 191-193
- Yıldız, H. (1993). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. Çağ Yay. C.11, İstanbul.
- Yıldız, H. (1993). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. Çağ Yay. C.12, İstanbul.

KİTAPLAR

- Abdurrahman Şeref (1339). *Tarih Musahabeleri*. Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Adıyeke A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*. TTK Yayınları, Ankara.
- Akdoğan O. (1990). *Lemi Atlı*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Akyıldız A. (2015). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Anıl, A. ve Zakoğlu G. (1992). *Güfteler*. Anadolu Basımevi, İstanbul, C.2
- Armaoğlu, F. (1997). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). TTK Yayınları, Ankara.
- Cevdet Paşa (1960). *Tezâkir 13-20*. C. Baysun (hızl), TTK Yayınları, Ankara.
- Demiroğlu F.(1955). *Abdülhamid’e Verilen Jurnaller*.Tarih Kütüphanesi Yayınları. İstanbul.
- Esenbel E. (2004). *Bin Renk Bir Ömür Sefire Emine Esenbel’in Anıları*. Osman Öndeş (ed.), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Findley C. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*. D. Önder (hızl), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İnal, M. K. (1958). *Hoş Sada*. Maarif Baimevi, İstanbul
- Karal, E.Z. (1999). *Tanzimat-ı Hayriye Devri*. Yenigün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık, İstanbul.
- Kırmızı A.(2019). *Otur Baştan Yaz Beni*. Küre Yayınları. İstanbul.
- Mahmud Celaleddin Paşa (1879). *Girid İhtilâli Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu.
- Mahmud Celaleddin Paşa. (1289). *Ravzatü’l Kâmilîn- Şerh-i Şefikname*. Marmara Üniversitesi

Nadir Eserler Koleksiyonu.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1311). *Âsâr-ı Manzûme*. Girid Vilayet Matbaası, Girid.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1312). *Münşeât-ı Mahmud Celaleddin Paşa*. Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1326). *Mir'ât-ı Hakikat*. Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, C.1-2-3.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1983). *Mir'ât-ı Hakikat*. İ. Miroğlu (hızl). Berekat Yayınevi, İstanbul.

Mahmud Celaleddin Paşa (1327). *Ahlâk Vazife-i Şahsiyye ve İctimaiyye*. Matbaa-i Hayriye, İstanbul.

Mecelle-i Muahedat-ı Cedide (1296). Mihran Matbaası, İstanbul.

Mecmûa-ı nizâmât-ı Girid.. (1310) 1.Cüz, Hanya Vilayet Matbaası.

Mumcu A. (1986). *Dîvân-ı Hümayun*. Birey ve Toplum Yay. Ankara.

Ortaylı İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat, Ankara.

Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Hil Yayınları, İstanbul.

Pakalın, M. Z. (1977). *Maliye Teşkilatı Tarihi*. Maliye Bakanlığı, Tetkik Kurulu Yayını, Ankara.

Payot J. (1908). *La Morale à l'École*. Librairie Armand Colin. Paris.

Salih Münir Paşa (2015). *Geçmiş Zamanlar*. A. Birinci (hızl), TTK Yayınları, Ankara

Seyitdanlıoğlu M. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*. TTK yayınları, Ankara.

Tahsin Paşa (2015). *Yıldız Hatıraları*. (haz.Ahmet Zeki İzgöer), İz Yayıncılık, İstanbul.

Şemseddin Sami (1317). “Tanzimat”. *Kamus-ı Türki*. İkdâm Matbaası, Dersaadet, 444.

Türkgeldi A. F. (1928). *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*. H. Pınar ve F. Yeşil (hızl.). Yeni Matbaa Yayınları,İstanbul.

Uçarol R. (1995). *Siyasi Tarih*. Filiz Kitabevi, İstanbul.

Uzunçarşılı İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. TTK Yayınları, Ankara.

TEZLER

Hızlı K. (2020). *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı Ve Faaliyetleri (1857-1939)*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

Kaçar, M.(1994). *Osmanlı Devleti'nde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişimler*. Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koçver A. (2008). *Mahmud Celaledin Paşa Divanı İnceleme-Metin*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Köse O. (1997) 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki) Yayımlanmış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.

MAKALELER

Akyıldız A.(2017). “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. C. 50, S.50, İstanbul, 219-241.

Alkan, M. (2015). “Osmanlı'da Millet Sistemi”. *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi Uluslararası Sempozyumu*. 18-19 Nisan 2015, Ankara, 85-92

Bourne K. (1963). “İngiltere ve Girit İsyanı 1866-69, (Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869”. (çev. Yuluğ Tekin Kurat). *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Ankara, C.1 (S.1), 249-274.

Emecen F. (1999). “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”.*İslam Araştırmaları Dergisi*. S.3. İstanbul, 83-90.

Esenbel, A. (1950). “Oğlunun Kalemile Mahmut Celaledin Paşa”. *Tarih Dünyası Dergisi*. C.2 (S.14).583-585,615.

- Esenbel A. (1950). “Kardeşinin Kalemıyla Paris Sefiri Salih Münir Paşa”. *Tarih Dünyası Dergisi*, C.2 (S 15):638-642
- Esenbel A.(1950). “Abdülhamid ile Paris Sefiri Salih Münir Paşa Arasında Gizli Muhabere”. *Tarih Dünyası Dergisi*.C.2(S 16), 682-686.
- Gündüz, A. (2011). “Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M.1879-1909)”. *History Studies International Journal of History*. C.3 (S 3), 123-145.
- Haydaroğlu İ.(1995). “II. Abdulhamid Döneminde Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C.17. S.28. Ankara, 109-133.
- İşli, E. N. (1999). “İstanbul Mezartaşlarının Yaşamöyküleri Açısından Önemi”. *Kitap-lık*. S.36:214-219.
- Koçoğlu T. (2016). “18. Asırda Yazılmış Münşiyâne/Üslûb-I Âlî Nesir Ve Mensur Muammâ Örneği Bir Eser: Şefîk-Nâme”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*. S.3, 101-112.
- Sarı, N. (2015). “İstanbul’da Tıp Eğitimi ve İlgili Kuruluşlar”. *Büyük İstanbul Tarihi*. İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 118-139
- Turan, M. (1998). “II.Viyana Muhasarası: Osmanlı Devletinde Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme”. *OTAM*, C.9: 389-429.
- Türkmen Z. (2001). “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”. *OTAM*, Ankara, S12, 219-244.

GAZETELER

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 2 Safer 1309

İkdam Gazetesi, 8 Kanun-i Sani 1314

Milliyet Gazetesi, 27 Eylül 1971.

İNTERNET KAYNAKLARI

TBMM Arşivi

Düster, C.1, Tertib 1.

Düster, Tertib 1, C.1. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67> (erişim tarihi: 2020)

TBMM Albümü. C.1. https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/Cilt1.pdf (erişim tarihi: 12.04.2022).

Taha Toros Arşivi

Taha Toros Arşivi, “Abdülhamid ile Paris Sefiri Salih Münir Paşa arasında gizli muhabere”, <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/0f640c15-0310-464a-b541-54fdad9d7038/content> (erişim tarihi:24.07.2022)

Taha Toros Arşivi, “Geçmiş Zaman Olur Ki”. <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/132558/001583971010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi:12.04.2022).

Taha Toros Arşivi, “Salih Münir Paşa’nın Kızı Nimet Hanım Anlatıyor”. <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/148341/001512227006.pdf?sequence=3> (erişim tarihi: 12.04.2022).

Taha Toros Arşivi, “Bir Bestekarın Ölümü”. <https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/157537/001501983006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 24.04.2022).

Taha Toros Arşivi, <https://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/141779> (erişim tarihi: 2.05.2022)

Taha Toros Arşivi, “Mahmut Celalettin Paşa’ya Dair”, <https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/137127/001583937010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 18.05.2022)

Ediboğlu, B. S. “Lemi Atlı”. Taha Toros Arşivi. <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/156788> (erişim tarihi: Mart 2022).

Ediboğlu, B. S. “Şemseddin Ziya Bey”. Taha Toros Arşivi. <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/134814> (erişim tarihi: Mart 2022).

Ediboğlu, B. S., “Şemseddin Ziya Bey”. Taha Toros Arşivi.
<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/134814/001583950010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022).

Esenbel A., “Ermeni Meselesi: İzmirliyan’ın Cüreti”. Taha Toros Arşivi.
<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/146006/001510686006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022).

Esenbel, A., “Emirgan Köşkü”. Taha Toros Arşivi.
<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/144992/001511433006.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022).

Esenbel, A., “Garp Musikisi Bize Nasıl Girdi ?”. Taha Toros Arşivi.
<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/136422/001583692010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi:12.04.2022).

Esenbel, A., “Kemiklerinin Yurda Getirilmesi Dolayısıyla: Prens Sabahattin Bey Hakkında”.
 Taha Toros Arşivi.
<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/139368/001580878010.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (erişim tarihi: 12.04.2022).

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90850---0146.jpg> (erişim tarihi: 2.05.2022)

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90850---0139.jpg> (erişim tarihi: 2.05.2022)

Mahmud Celaleddin Paşa., “Mecmûa-yı Eş’âr”.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty09654.pdf> . (erişim tarihi: 12.04.2022).

Diğer İnternet Kaynakları

Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi,

http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordam/?p=1&q=mahmud+cemaleddin&alan=tum_txt&demirbas=0102416, (erişim tarihi: 23.04.2022).

Boğaziçi Üniversitesi Arşivi, <http://arsivmerkezi.boun.edu.tr/collections/rauf-esenbel.php>

Geylan, E., <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyenin-ilk-embedded-sehit-muhabirinin-mezari-yahya-efendide/1245834#:~:text=%C5%9Eefaattin%20Deniz%2C%20T%C3%BCrkiye'nin%20ilk,nun%20ya%C5%9Fam%C4%B1%20konusunda%20ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20yapt%C4%B1> (erişim tarihi: 12.04.2022)

https://www.bursa.bel.tr/idari/huzurevi-sube-mudurlugu-72#icerik_tab_883 (erişim tarihi: Şubat 2022).

İslam Araştırmaları Merkezi, <http://isamveri.org/pdf/frisaleosm/R146150.pdf> (erişim tarihi: 23.04.2022).

https://www.academia.edu/43294575/K%C3%BC%C3%A7%C3%BCk_%C5%9Eevleri_K%C3%BC%C3%A7%C3%BCmsemi_Yok_Olursun (erişim tarihi: 17.05.2022)

Marmara Üniversitesi Kütüphanesi,

https://katalog.marmara.edu.tr/yordam/?p=1&q=mahmud+celaleddin+pa%C5%9Fa&alan=tum_txt&sno=2&demirbas=I0011832 , (erişim tarihi: 23.04.2022).

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu:

<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/157547/001512223006.pdf?sequence=3> (erişim tarihi: 2.05.2022)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-melih-rauf-esenbel-in-ozgecmisi.tr.mfa> (erişim tarihi: 24.04.2022)

EKLER

EK 1- Mahmud Celaledin Paşa'ya Ait Bir Fotoğraf

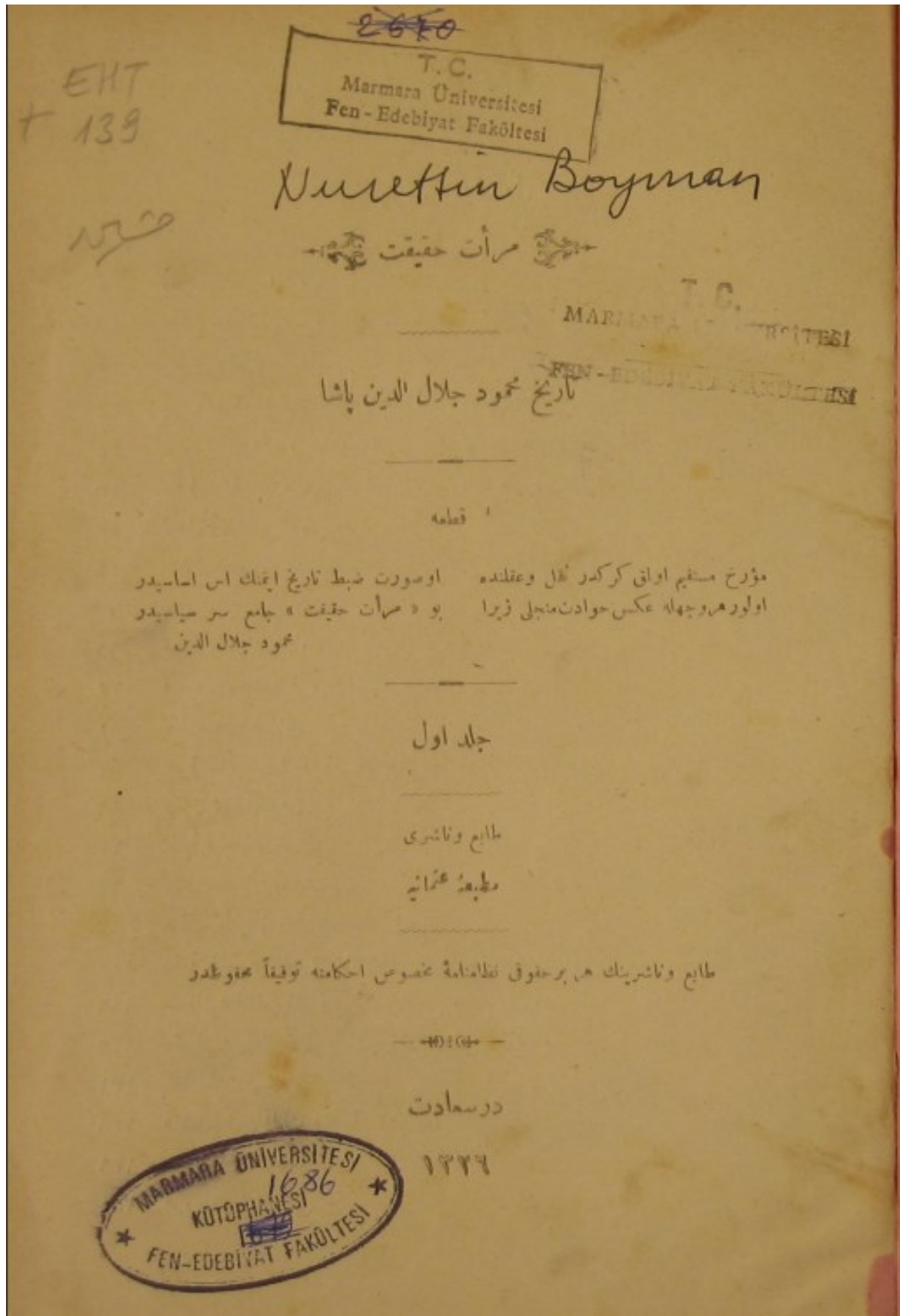
Kaynak: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90850---0146.jpg>, (erişim tarihi: 2.05.2022)

EK 2- “Atabe-i şevket ihtiva-yı hazret-i şehinşahiye ubudiyet-i çakeranemin timsal-i sadakat meali olmak üzere min gayr-ı haddin arz u takdim kılındı. 13 Muharrem 302, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Mahmud köleleri” Notuyla Mahmud Celaleddin Paşa

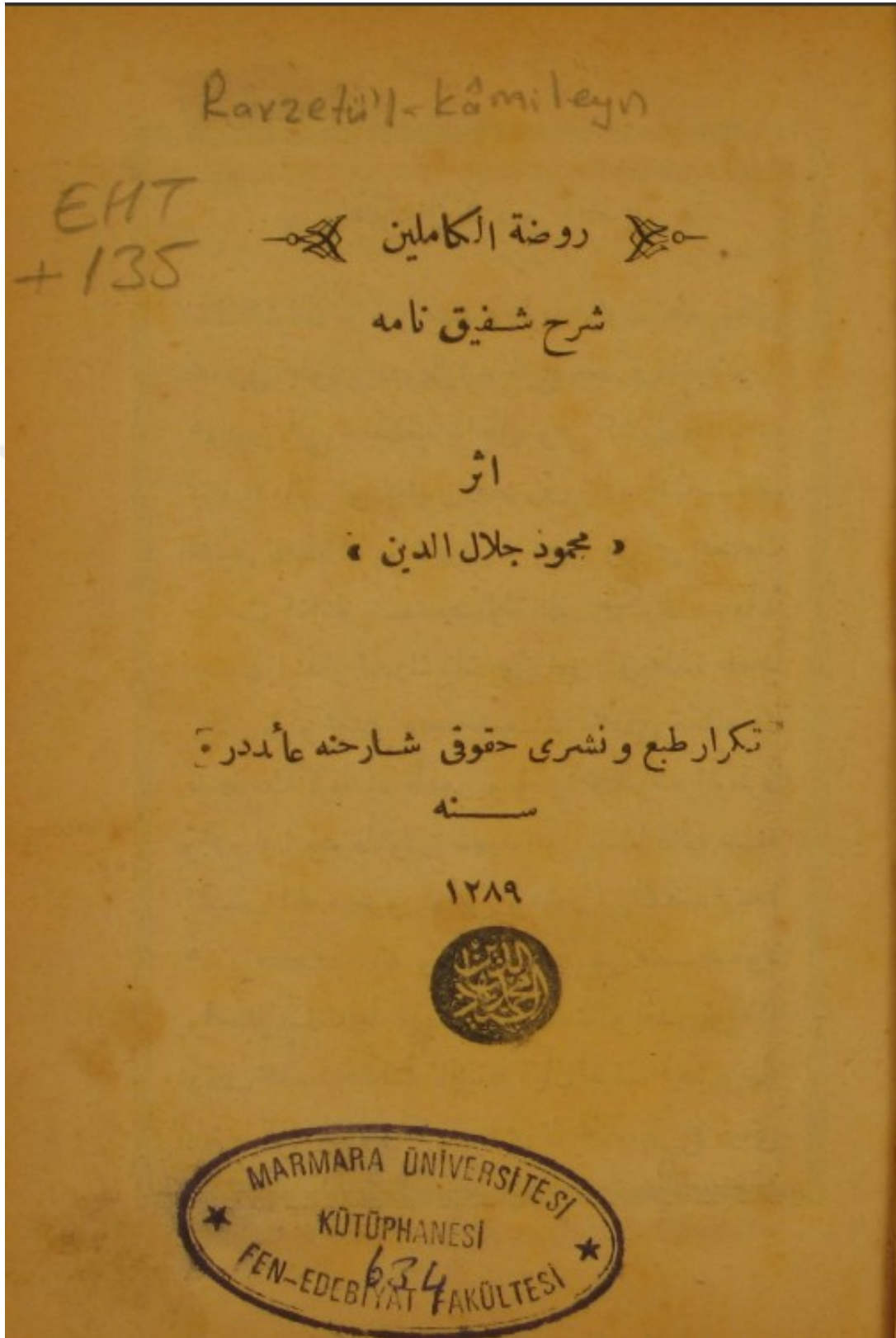

Kaynak: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90850---0139.jpg> (erişim tarihi: 2.05.2022)

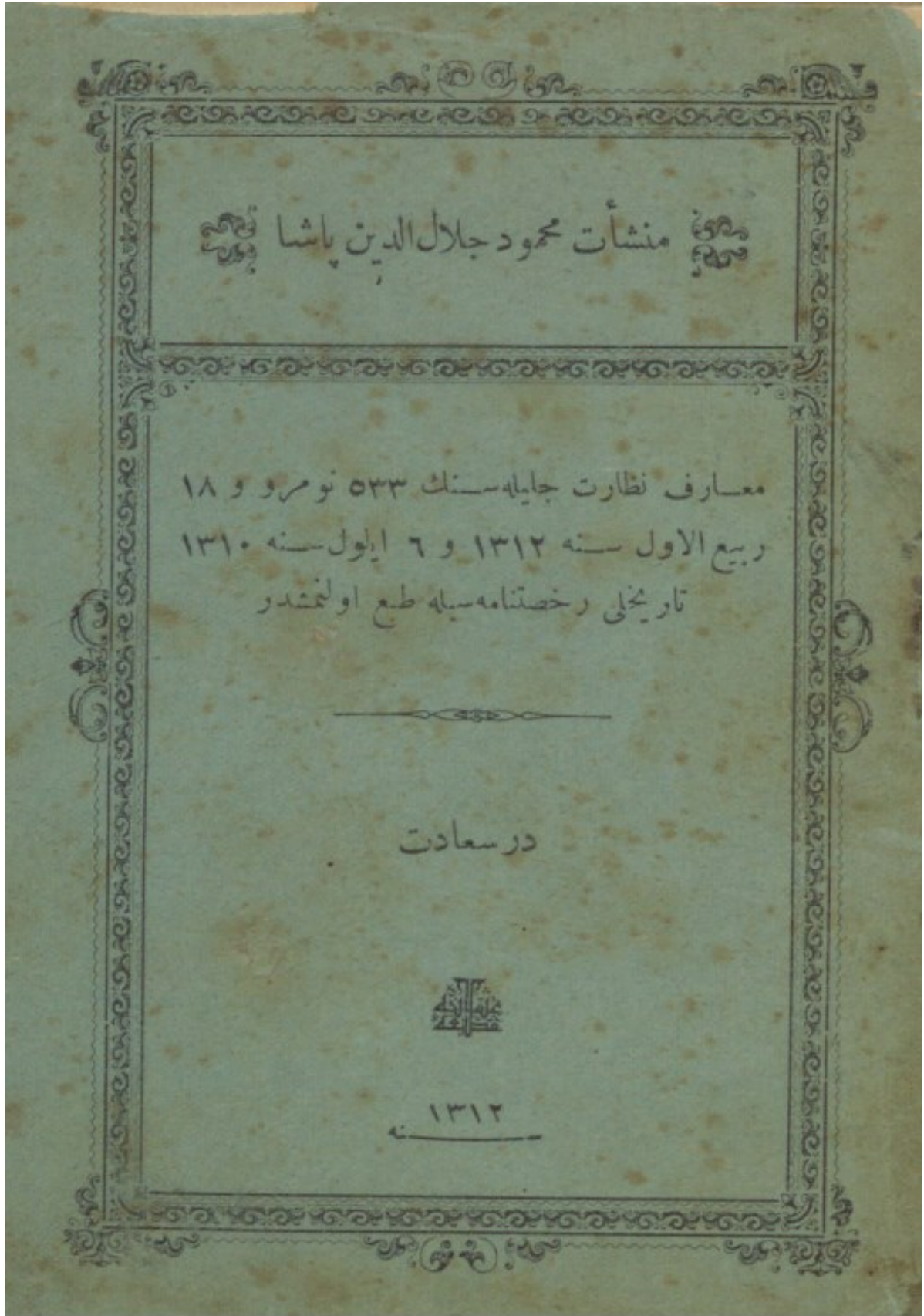
EK 3- Mahmud Celaledin Paşa'nın Mir'at-ı Hakikat Adlı Eserinin Kapak Sayfası

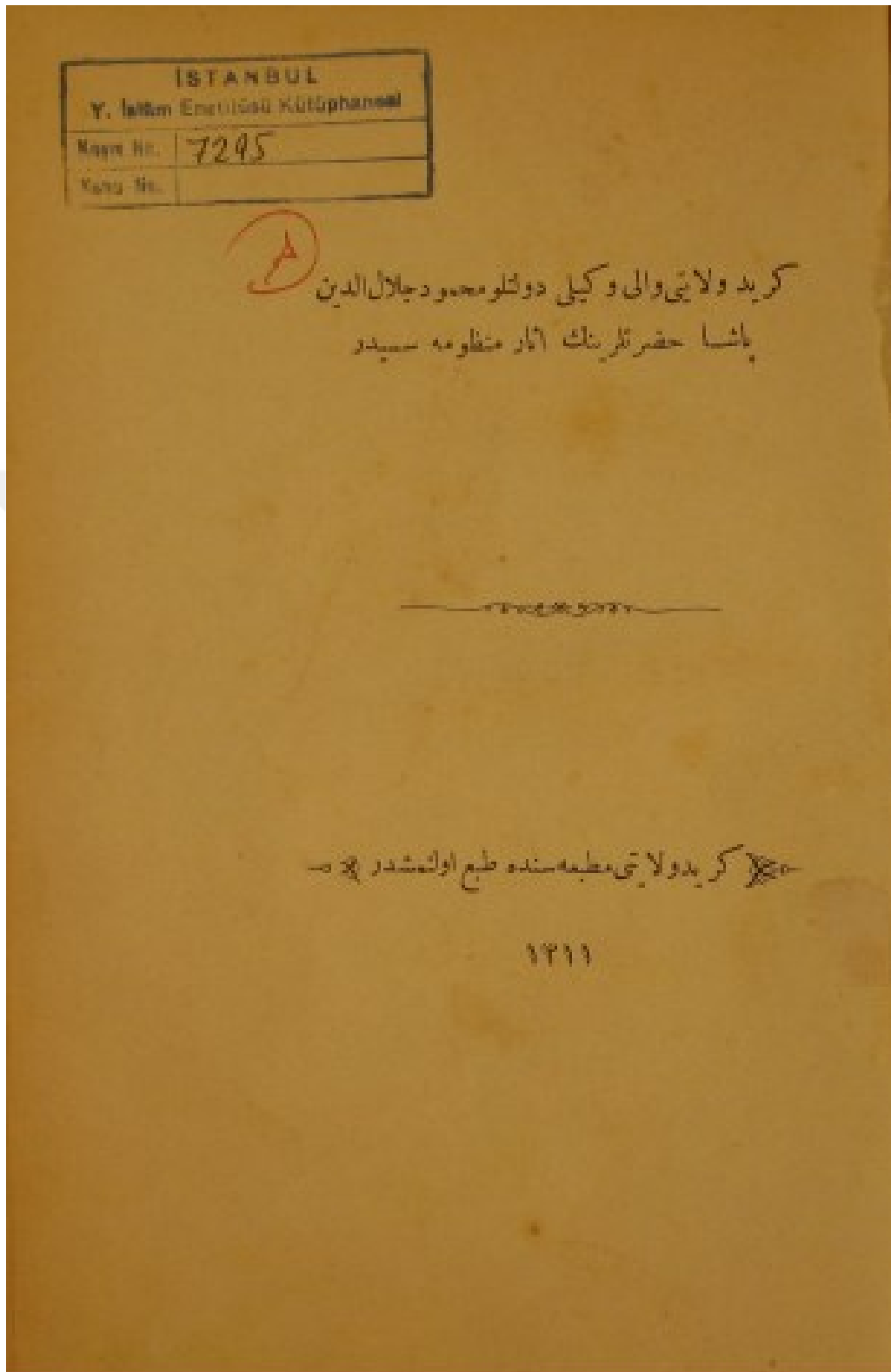
EK 4- Mahmud Celaledin Paşa'nın Ravzatü'l Kâmilîn Adlı Eserinin Kapak Sayfası

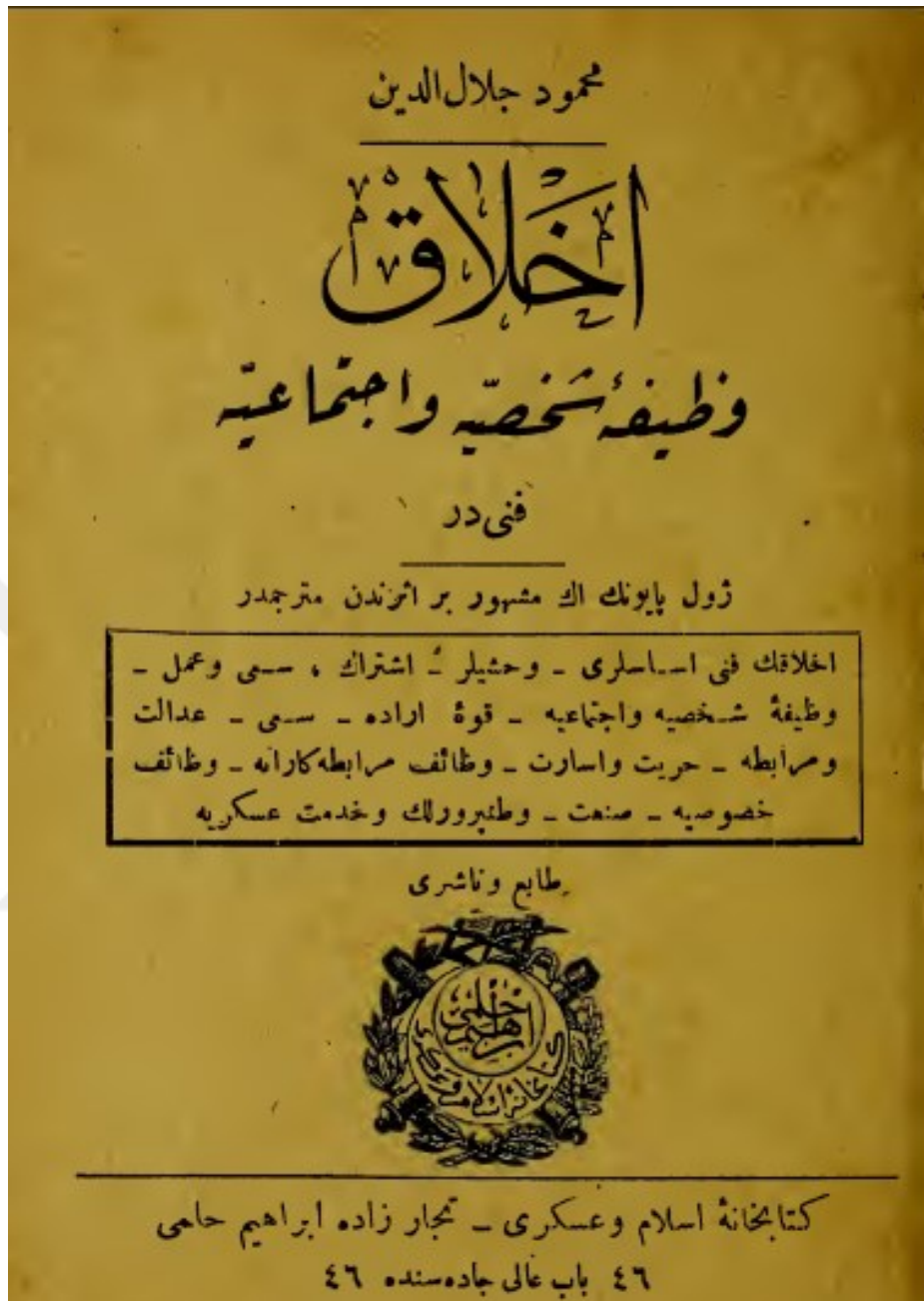
EK 6- Mahmud Celaledin Paşa'nın Münşeât Adlı Eserinin Kapak Sayfası

EK 7- Mahmud Celaledin Paşa'nın Âsâr-ı Manzûme Adlı Eserinin Kapak Sayfası

EK 8- Ahlâk Adlı Eserin Kapak Sayfası

EK 9- Mahmud Celaleddin Paşa'nın Çocuklarından; Salih Münir Paşa'ya Ait Fotoğraflar

Kaynak: <https://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/141779> (erişim tarihi: 2.05.2022)

EK 10- Mahmud Celaleddin Paşa'nın Çocuklarından; Şemseddin Ziya Bey'e Ait Fotoğraf

Kaynak:

<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/157547/001512223006.pdf?sequence=3> (erişim tarihi: 2.05.2022)

EK 11- Mahmud Celaleddin Paşa'nın Çocuklarından: Atıf Esenbel

Atıf Bey Annesi Leyla Hanım'la Birlikte

Kaynak:

<https://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/157547/001512223006.pdf?sequence=3> (erişim tarihi: 2.05.2022), [Cilt1.pdf \(tbbm.gov.tr\)](https://tbbm.gov.tr/Cilt1.pdf) (erişim tarihi:2.05.2022)

EK 12- Şemseddin Ziya Bey'in Oğlu Washington Büyükelçisi Melih Esenbel'e Ait Bir Fotoğraf

Kaynak: https://www.mfa.gov.tr/savin-melih-rauf-esenbel_in-ozgecmisi.tr.mfa (erişim tarihi: 2.05.2022)

EK 13- Mahmud Celaledin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergâhı Haziresindeki Mezar taşı Üzerindeki Tarih

Oku bir Fatiha ey ehl-i dil-i zair bu merhuma

Ki kadri devlet ve milletçe pek mümtaz ü baladır

Eder hep esdika-yı mülk ü devlet hake-i hürmet

Bu kabrin sahibi Mahmud Celaledin Paşadır

Sene 1316 Fi 7 Ramazan

İzzet

EK 14- Mahmud Celaledin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergahı Haziresindeki Mezar taşı

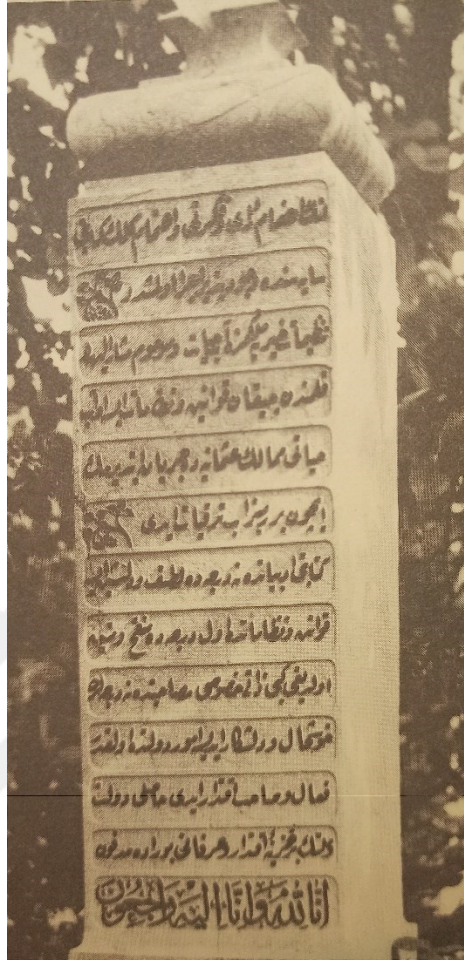

Kitabe 1

Hüve'l Hayyül Baki

Eazim-i vükela-yı saltanat-ı seniyyeden olup Ticaret ve Nafia Nâzırı iken alem-i faniye veda-yı ebedi eden Mahmud Celaledin Paşa'nın kabridir. Bu zât Bâb-ı Âlî'de perveriş-yab feyz ve kemal olan ekabir-i erbab-ı kalemin en güzidelerinden idi. Pek çok hidemat-ı mühimme-i devlette ibraz-ı ehliyet ve rüyet etmesinden maada mecmua-i kavanin ve nizamat-ı devlet olan düstura münderiç kaffe-i kavanin ve nizamat ya kamilen veya kısmen müşarünileyhin hame-i tahrir veya tashihinden geçmiş ve yarım asra yakın bir müddet zarfında devletçe ittihaz olunan mukarrerat-ı ıslahiye'nin cümlesi

EK 15- Mahmud Celaledin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergâhı Haziresindeki Mezar taşı

Kitabe 2

“Anın ihtimam(?) rey ü fikreti ve ihtimam-ı kilik-i kabı sayesinde vücûspezir-i icra olmuştur. Tanzimat-ı Hayriye-i Mülkiyemize ab-ı hayat ve merhum-ı müşarunileyhin kaleminden çıkan kavanin ve nizamata ise adab-ı hayatı memalik-i Osmaniyede cereyan ettirmek için bir terakkiyat idi. Kitabeti edebiyatta ne derece latif ve dilnişin ise Kavanin ve nizamatta ol derecede münakkah ve metin olduğu gibi zati hususu müsahabatda ne derecelerde hoşhal ve dilşikar idiyse umur-ı devletde ol kadar faal ve sahib-i iktidar idi. Hasılı devlet ve Milletin bir hazine-i iktidar ve irfanı burada medfun”

İnna Lillahi ve İnna İleyhi Raciun

Kaynak: İşli, E. N. (1999). “İstanbul Mezartaşlarının Yaşamöyküleri Açısından Önemi”.

Kitap-lık. S.36:214-219.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Feyza MÜCAHİTOĞLU
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Nimet Alaettinoğlu Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı
Tez Konusu	Osmanlı Ricâl-i Devleti’nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Makaleler “Tarihin Arka Merdiveni Hatıratlar: Ali Fuat Türkgeldi Örneği”, <i>Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi</i> , C.4, S.9, 2021, İstanbul: 477-490.	